REVISTA ISTORICĂ

Anul al XIV-lea, N-le 7-9. Iulie-Septembre 1928.

DĂRI DE SAMĂ
DOCUMENTE ȘI
NOTIȚE
PUBLICATE
DE

N. IORGA

cu concursul
mai multor specialiști

SUMARIUL:

N. Iorga: Cărți representative în viața omenirii (urmare): VIII. Un autor de „istorie universală", Romuald de Salern. IX. Godefrid de Viterbo. X. Sicard, episcop de Cremona. XI. Ricobald de Ferrara. XII. Francisc Pipin. XIII. Gaufred Malaterra. XIV. Hugo Falcandus. XV. Ricard de San-Germano XVI. Cronici siciliene. XVII. Alte cronici siciliene. XVIII. O cronică anonimă siciliană. — Nicolae Speciale.
Radu Vulpe: Civilisația ilirică.
N. Iorga: Un popă de sat ardelean la Roma în 1756. Iurg Coriatovici și Moldova.
„ „ *H. Dj. Sirouni*: Note despre Romănia în lucrarea unui autor armean.
Dări de samă de *D. P., Ion Sîn-Giorgiu* și *N. Iorga*.
Cronică de *N. Iorga*.

1928
TIPOGRAFIA „DATINA ROMÂNEASCĂ", VĂLENII-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul 35 Lei.

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ
— DĂRI DE SAMĂ. DOCUMENTE ŞI NOTIŢE —
PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIŞTI

Anul al XIV-lea, n-le 7-9. Iulie-Septembre 1928.

Cărţi representative în viaţa omenirii

SERIA A II-a (urmare)

VII.

Un autor de „istorie universală", Romuald de Salern.

Evul mediu a trăit într'o ideie de unitate umană, pe care ni-o putem represinta numai cu greutate, noi cari împărţim şi subîmpărţim tot ceia ce, în ciuda noastră, continuă a represinta omenirea. Societatea creştină a fost totdeauna considerată ca un ansamblu moral, ca un singur corp mistic tinzînd, prin Papă şi Împărat, să devie şi în materialitatea lucrurilor o singură alcătuire, iar prin expediţiile cruciate: în Spania, în Prusia, în Lituania, în Balcani, în Asia să aducă la aceiaşi formaţiune politico-religioasă şi pe „Infideli".

Nu e de mirare deci că, alături de cronicarii imperiali cari privesc toate *sub specie imperii*, apar alţii, cari tratează, în afară de interesele Cesarilor germani, această unitate a lumii.

Între dînşii un loc de frunte îl are semi-bizantinul Romuald de Salern, care scrie în regatul latino-greco-arab pentru Italia întreagă al şefilor normanzi.

Avem a face cu un învăţat care citează pe Sf. Ieronim, pe Orosiu, „epistola decretală a lui Eusebiu" [1], *Liber pontificalis (gesta pontificum romanorum)* [2], pe Iosephus, pe Sextus Iulius Africanus, pe Beda, pe Suetoniu, ba chiar pe Homer, după o citaţie a Sfîntului Isidor, — Herodot, pronunţat «Erodotus», figurînd, alături de Zeuxis pictorul, numai la menţiuni. Tot acest etalaj de învăţătură neîmpiedecîndu-l, de altfel, de a crede cu aceiaşi putere în *Alexandria* fabuloasă, de unde iea pe cele trei sute de Amazoane care vin la eroul macedonean, poate şi — după

[1] In decretali epistola Eusebii, sicut, ipso narrante, cognovimus, legimus; ed. Muratori, *Scriptores rerum italicarum*, VII, p. (=c.) 78.

[2] P. 81.

www.dacoromanica.ro

vre-o altă versiune decît cele cunoscute — întemeiarea pe Tanais a unei Alexandrii.

Impărțind viața lumii pe „vrîste" ca în cronografele răsăritene, pentru ca să ajungă la vremea lui „decrepită, care va trebui să piară în moartea veacului", prezisă în Scriptură [1], el va avea pagini — puține și fără nimic despre Grecia veche, un cuib de păgînism împotriva adevăratului Dumnezeu — despre antichitate, tratînd-o une ori într'un stil de aparentă originalitate a cercetărilor, ca atunci cînd pomenește „turnul care și acum pare nou la Susa [2]" ori cînd dă echivalentul contemporan al Samariei: Sebaste [3], cînd spune că Actium e în Cipru (!) [4]. Pe Alexandru-cel-Mare, în care se întrupează o vitejie care nu e închinată Domnului din ceruri, îl privește ca pe „izvorul miseriilor" *(gurges miseriarum)* [5]. La istoria Romanilor, Hannibal e, cum ne puteam aștepta la cine scrie în zodia imperialismului, un „împărat" *(Poenorum imperator)* [6]. Nu lipsește și un punct de vedere „cultural", cînd August e lăudat pentru sprijinirea lui Virgil și a lui Horațiu, dîndu-se și o listă a scriitorilor din vremea lui.

In perioada de trecere la evul mediu, locurile din Dalmația vecină, din peninsula balcanică, îl interesează în deosebi. Va pomeni de viile lăsate de Probus, lîngă Sirmiu și în Mesia provincialilor [7], de originea dalmată, „din neamul lui Dioclețian" *(ex genere Diocletiani)*, a Papei Gaius [8], de luptele acelui Împărat cu Carpii, Bastarnii și Sarmații, de cutare sat „care este lîngă Salona" [9], de botezul lui Constantin la Roma, după ce fuseseră bătuți Sciții cari trecuseră Dunărea prădînd [10], de luptele lui cu Goții în *barbaricum* [11], de proclamarea lui Vetranio în Iliric [12], de

[1] Pp. 28-9.
[2] Aetas decrepita, ipsa totius saeculi morte consumenda.
[3] Samaria quae nostro tempore Sebaste vocatur; p. 41.
[4] Qui locus in Cypro est; p. 45.
[5] P. 37.
[6] P. 39.
[7] P. 73.
[8] P. 74.
[9] Villa quae haud procul a Salona est; p. 77.
[10] Eundem principem post victoriam Sytharum, qui, transmeato Danubio, Thracias vastaverant; p. 78. Se discută și data botezului.
[11] Gothorum fortissimas et copiosissimas gentes in ipso barbarici soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione; p. 80.
[12] P. 84.

www.dacoromanica.ro

naşterea usurpatorului Iovinian dintr'un tată panonian, Varrianus [1], de Valentinian, născut în aceleaşi locuri, din neam prost *(mediocri stirpe natus)* [2], de prigonirea drept-credincioşilor de către Gotul Atanaric [3], de lupta lui Valentinian cu Sarmaţii în Panonia [4]. Vedem pe Teodosiu, care, după „mărturia lui Pompeiu şi a lui Corneliu", bate neamurile scitice, temute şi de Alexandru-cel-Mare, pe „Alani, Huni şi Goţi" [5], reluînd astfel Dacia, cum şi pe Radagais „Scitul" aruncîndu-se asupra Italiei, pe cînd Huldin şi Sarus, „şefii Hunilor şi Goţilor", întră în serviciul Imperiului [6]. Pe atunci „se vindea pretutindeni cu cîte un galben, ca dobitoacele cele mai de rînd, cete de oameni" [7]. Pe vremea cînd un Saulus e „paganus dux", *puternicul German Stilicho vrea Imperiul pentru fiul său Eucheriu* şi el provoacă atacul de Paşti al Goţilor cu arderea Romei; pentru causa fiului chiamă el pe Alani, Suevi, Vandali şi Burgunzi, pentru ca fiul de barbar să piară şi el supt cuţit [8].

Pe larg se culege din izvoare, poate pierdute în parte, istoria convulsiunilor galice şi britanice, care arată însă şi o puternică vitalitate romană în faţa barbarilor. Răsar acolo, în această vreme de prefaceri, un Graţian şi un Constantin. Acesta trecînd canalul în Galia e întîmpinat — cas interesant de organisaţie locală — de doi „tineri bogaţi" *(iuvenes locupletes)*, Didim şi Veninian, cari adună în jurul lor pe clienţii ce atîrnă de dînşii, *assuntis propriis servulis ac vernaculis.* Constantin trimete contra lor cu „oareşce barbari federaţi" [9] — al căror rol se fixează astfel — pe fiul Constans, fost călugăr, care-i ucide, pentru ca, la urmă, şi Constantin să fie ucis la Arles, iar biruitorul ex-monah la Vienne — care sînt deci un fel de capitale. Ucigaşul lui Constans, menit el însuşi unei morţi violente, e căpitanul Geronţiu,

[1] P. 86.
[2] P. 86.
[3] P. 87.
[4] Cum Sarmatae sese per Pannonias defendissent; *ibid.*
[5] P. 89.
[6] P. 94. Cf. Ernst Stein, *Gesch. des spätrömischen Reiches*, I, Viena 1928, p. 381.
[7] Vilissimorum pecudum modo singulis aureis passim greges hominum venderentur; p. 94.
[8] P. 96. Cf. Stein, *l. c.*, p. 386.
[9] Cum quibusdam foederatis barbaris; p. 97.

www.dacoromanica.ro

care pune în loc pe un alt Cesar de improvisație, Maxim. Vor mai peri în Galia de setea coroanei Iovin și fratele acestuia Sebastian. In acest timp, aruncîndu-se și el către peire, consulul Tertullus se laudă în Senat că va ajunge la Impărăție [1], iar Atal, făcut de Goți, e dus de contele Constanțiu lui Honoriu, care face să i se taie ambițioasa mînă. Africa însăși trimete, cu „700" de corăbii și 3.000 de oameni, pe Heraclian Cesarul, întovărășit de fiul Sabin; flota imperială-l răspinge la Cartaginea, unde piere. Despre Vandali în Sicilia se va vorbi după scrisoarea către Papă a lui Pascasiu de Lilibeu *(Lilybitanus)*. Interesul rămîne legat de Britania și atunci cînd se pornesc soliile autonomiei populare bretone cerînd „hostium", un fel de subsidii, cînd Papa Celestin trimete la Scoți pe primul episcop, Palladius [2].

Asupra ultimelor timpuri romane lămuriri neîntrebuințate îndestul se află și în *Bibliotheca* lui Foțiu, dar ele abundă și aici, după izvoare care, măcar în parte, ar putea fi urmărite. Aețiu, *Etius,* apare în fața bețivului Attila, care va muri de pe urma unei scurgeri de sînge pe nas; un soldat al lui Aețiu, Traustila, Got *(Transilla, Etii miles),* ucide pe Valentinian însuși [3]. Cesarii de la sfîrșit, Maiorian și Sever, sînt făcuți la Ravena; Antemiu-și dă fata după Ricimer, care, ca patriciu, residă la Milan; Impăratul va peri de mîna barbarilor în Roma. Dar, supt domnia trimesului lui Zenon, Impăratul din Răsărit, Olibriu, Ricimer va muri după trei luni de boală și domesticul Gliceriu va căpăta coroana, tot la Ravena, fiindcă așa vrea patriciul Gundibar, și *oastea* — care începe a juca un rol decisiv *(totius etiam voluntate exercitus)*. Dar tot Gundibar va face din creatura un episcop de Salona. *Oastea* dă puterea lui Romulus Augustulus pănă ce Odoacru vine, „din fundul Panoniei" *(ab extremis Pannoniae finibus)*, cu Heruli, Turcilingi *sau* Sciri. Romul va părăsi „purpura miserabilă" după unsprezece luni de domnie. Odoacru iea în stăpînire Italia și cu ea Roma *(insuper et urbis usus est potestate)*. *Atunci* iea el „demnitatea regală", *fiindcă* avea Italia,

[1] Qui se futurum principem in senatu gloriatus est. Cf. Stein, *l. c.*, pp. 398-400.

[2] Pp. 97-8.

[3] P. 101. Cf. Stein, *l. c.*, p. 519.

www.dacoromanica.ro

ceia ce e vag și nu corespunde ideologiei contemporane[1]. „Dînd jos de la demnitatea augustală pe Augustulus, Odoacru întră în Roma și iea toată stăpînirea Italiei[2]". Și *plîngerea peirii Imperiului răsună la acest om al evului mediu:* „Astfel imperiul Romanilor la Roma, venerabil lumii întregi, și acea sublimitate augustală care fusese creată de August Octavian, piere cu acest Augustulus[3]".

E adevărat că „Teodoric a fost făcut rege de Romani cu bucurie" *(rex a Romanis cum gaudio susceptus est),* evitîndu-se trimeterea lui de către Impăratul răsăritean, acum singurul stăpînitor legal de drept roman al lumii, dar, îndată după ce legitimitatea acestui mare rege barbar se caută în Roma însăși, în voința Romanilor, se fixează la Zenon ultima limită a legitimității și *se refusă datarea mai departe după Impărați, trecîndu-se al cronologia creștină*[4]: „Incetînd în el imperiul cetății Romei, ni se pare mai util și mai potrivit a duce șirul cronologic de la anii Intrupării Domnului"[4].

Papii, Simah, care ajută pe cei 220 de episcopi exilați de Vandali în Sardinia, Hormisdas, care apără ortodoxia contra Impăratului răsăritean Anastasiu, apar acum în primul rînd[5].

Dar ceia ce interesează întăiu pe Italian sînt lucrurile Italiei, fie și în domeniul acum covîrșitor al barbarilor. Pe cînd Iustin al II-lea, Orientalul, apare numai ca un zgîrcit adunător de bani și exarhul Italiei, recucerite de Iustinian, Narses, ca un trădător, care chiamă pe dușmanii Imperiului, vicisitudinile Longobarzilor, *Guinili qui et Longobardi,* se expun pe larg, de la luptele lor cu Vandalii prin „Scoringa", „Mauringa", „Golanda", prin biruința regelui Agelmund asupra Bulgarilor la hotarele stăpînirii sale[6], pănă la

[1] Cumque totam Italiam proprio iuri subderet, statim regiam arripuit dignitatem.

[2] Deiecto ab augustali dignitate Augustulo, urbem Odovacer ingressus, totius Italiae adeptus est regnum.

[3] Ita Romanorum apud Romam Imperium, toto orbe venerabile, et augustalis illa sublimitas quae ab Augusto Octaviano creata est cum hoc Augustulo perit.

[4] Cessante in eo romanae urbis imperio, utilius aptiusque videtur ab annis dominicae incarnationis supputationis lineam ducere; p. 105.

[5] P. 106.

[6] Quodam flumine transmeato in finibus Bulgarorum, ter cum eis dimicavit... Contritis Bulgaribus; p. 108.

www.dacoromanica.ro

ieșirea lor din „țara Rugilor", *Rugilant,* în „cîmpii deschișî cari în limbă barbară se chiamă felt" [1], unde stau trei ani, ucigînd și pe regele herul Rodulf; Alboin *(Aldoinus)* se va lupta în Panonia cu Hunii și Gepizii [2].

Cu patru duci ai lor, Longobarzii vor apărea și în Galia, înaintînd pănă la Grenoble, Valence și Arles și chiar „pănă la acel cîmp de piatră, care se află lîngă orașul Marseille": patriciul Mommulus va apăra țara, ca simplu șef localnic; bătut la Evreux, el nu asistă la înstăpînirea Longobarzilor, cari sunt pe larg descriși astfel: „Își tundeau părul, desgolindu-și capul prin radere pănă la ceafă, și părul de la față pănă la gură îl lăsau mai bogat. Iar hainele erau largi, și mai ales de lînă, cum obișnuiesc Saxonii, țesute cu podoabe mai largi de felurite colori. Își înfășurau picioarele cu un fel de opinci. Iar încălțămințile li erau pănă la vîrful degetului celui mare aproape deschise și legate cu curele. Pe urmă au început a se folosi de *osae,* ca Romanii, pe care călărind, imitau pe *birrei* [3]".

Istoria Italiei prin Longobarzi urmează: lupte cu Francii, războaie purtate de Autharis, care se intitulează Flavius *propter dignitatem,* soțul Teodelindei, fiica de rege bavares, care înalță biserica Sfîntului Ioan Botezătorul la Monza [4]: se arată cum a adaus regatului său centrul, Sudul și Răsăritul, pănă la Commacchio, al peninsulei. Va fi vorba și de proclamarea regelui Andoald de către părintele său Aginulf, înaintea trimeșilor lui Teodebert, regele Francilor [5], a cărui fiică va fi luată de copilul regal, o pace definitivă fiind încheiată, cu această ocasie, între cele două regate germane [6].

[1] In campis patentibus qui sermone barbarico: felt appellantur; *ibid.*

[2] P. 110.

[3] Comam capitis tundebant, nam cervicem, usque ad occipitium radentes, nudabant, capillos a facie usque ad os dimissos habentes. Vestimenta vero erant laxa et maxime linea, qualia Saxones habere solent, ornata institis latioribus, vario colore contextis. Tibialiis cum fasciolis eorum crura stringebantur. Caligae vero eis erant usque ad summum policem pene apertae et alternatim laqueis corrigiarum retentae. Postea vero caeperunt sibi osis uti, more Romanorum, super quas equitantes, birreos imitabantur; p. 116.

[4] In Modicia.

[5] P, 120.

[6] Adstantibus legatis Theodeberti, regis Francorum.

www.dacoromanica.ro

Un capitol bizantin, de care mă ocup aiurea[1], privește înlocuirea Împăratului Mauriciu cu usurpatorul Foca, peirea acestuia prin ordinul lui Heracliu, cel ce ucide leii în arenă și pricepe astrologia. Dar povestirea revine la Italia, pentru a expune domnia lui Rotaris, căsătoria lui Rodoald cu Grundberga, fiica Teodelindei, care face biserica din Ticin, pe cînd fratele *(germanus)* ei, Anpert, fiul lui Gundoald, înalță o simplă capelă. Ici și colo știri despre Papi. Dar firul principal trece la Godebert, la Garibald, la regele franc Dagobert, care-și lasă toată averea bisericilor, la Grimoald care se întoarce din fuga meștesugită pentru a bate pe Francii strecurați în Italia la „Rivus Francorum", al cărui nume pomenește evenimentul[2].

Grimoald e urmărit cu mîndrie în războaiele lui victorioase. Cînd Împăratul bizantin Constans vine în Italia, la Tarent, și iea Ortona, Luceria și alte localități, Longobardul aleargă să scape Beneventul, unde era episcop Barbatus. Ca în orașele Galiei pe vremea lui Attila, ca în Noricul Sfîntului Severin, episcopul stă în fruntea apărării. Împăratul e silit să plece, fugind la Neapole și, cum un „conte" Saburrus e lăsat să lupte, Romuald, fiul regelui, resolvă chestia printr'un duel de sistem germanic: o scenă din cele mai caracteristice la acest început de ev mediu. Șederea la Roma, pe care o despoaie; a Cesarului bizantin e expusă pe larg[3].

Mai departe, crimele lui Iustinian al II-lea, care, întors din Pontul exilului său, orbește pe Patriarhul Calinic, răscoala lui Filipic-Bardais, pe care voise să-l ucidă acolo în Pont[4], usurparea lui Antemiu, care orbește pe Teodosiu, aceia a lui Filipic, se așează la locul lor. Lupta Arabilor, cari asediaseră pe Leon Sirianul, contra Bulgarilor, e presintată în colori vii, informația arătînd să vie dintr'un izvor contemporan[5].

---

[1] Et firmata est pax perpetua cum Francis; p. 121.

[1] V. comunicarea mea la congresul de istorie din Oslo.

[2] P. 127.

[3] P. 128.

[4] In locul lui Calinic e pus Cir, „qui erat in Ponto abbas eumque alebat exulem". Filipic îl retrimete „ad gubernandum abbatis iure monasterium in Ponto; pp. 135-6.

[5] Qui, inde egressi, Vulgarorum gentem, quae est super Danubium, bello agrediuntur et, ab his quoque victi, refugiunt ac naves petunt suas, quibus

www.dacoromanica.ro

Povestirea, răzimată pe izvoare cunoscute, dar poate nu numai pe dînsele, urmăreşte apoi pănă la moarte pe Grimoald, care e rănit săgetînd un porumb; e înmormîntat în biserica Sf. Ambrosiu din Ticin-Pavia. Pănă la coborîrea francă a lui Carol-cel-Mare, aceşti duci longobarzi din Sudul italian vor interesa pe cronicarul normand. Pertharis din „Sciţia", omul pios pe care-l rechiamă glasuri, în peregrinagiul lui prin Galia şi Britania, aducîndu-şi înapoi din Benevent soţia şi fiul, clădeşte mănăstirea Sfintei Agate, iar soţia, a Sfintei Marii *ad perticas*. Romuald, ducele de Benevent, iea Tarentul şi Brindisi, iar soţia, Teurada, se face ctitoare de mănăstire, la timpul cînd Saracinii apar în Sicilia şi pradă Sardinia, aducîndu-se de acolo la Pavia oasele Sf. Augustin, strămutate odinioară din Hipona [1].

Alături cu împrejurările Lombarzilor, cari apar integraţi în conştiinţa italiană, ca nişte domni legitimi, nu ca nişte barbari umilitori şi usurpatori, Biserica romană joacă un rol de căpetenie, un rol creştin unificator, de sigur, dar şi un rol italian. Aripert, regele germanic, o restituie — aşa se înţelege lucrul, întocmai ca la Curtea pontificală — în posesiunea patrimoniului şi a „atîtor curţi" pe care alţi Lombarzi le usurpaseră de mult, şi e citat documentul, scris cu litere de aur, care se trimete la Roma [2]. E lăudat Liutprand pentru că a întărit dorinţa înaintaşilor săi [3].

Alături însă Francii, cari vor fi restauratorii Imperiului pierdut pentru Apus. Dagobert, regele pios, apare în acel cadru de legendă sacră, plăcut compilatorului, care presintă pe ermiţii sicilieni urmăriţi de draci şi scăpaţi de intervenţia foştilor prieteni, menţiunea Sfîntului Audoen [4], întrarea la călugărie a Etelredei, fiica regelui din Anglia [5]. După moartea bunului rege, Francii nedreptăţesc pe Carol Martel, presintat încă de atunci ca re-

cum altum peterent, ingruente subita tempestate, plurimi submersi sive, fractis per litora navibus, sunt necati (p. 137). Aici *necare* ar putea să aibă înţelesul de *a îneca*.

[1] P. 137.

[2] Multas curtes et patrimonia Alpium Cociarum quae quondam ad ius pertinebant apostolicae sedis, sed a Longobardis multo tempore ablata et hanc donationem aureis litteris scriptam Romam direxit; p. 135.

[3] P. 137.

[4] P. 130.

[5] P. 131. V. şi p. 133.

www.dacoromanica.ro

gele care trebuie să fie, și fac din călugărul Daniil un Chilperic cu plete lungi[1]. Urmează răspunsul lui Carol care pradă pînă la Ardeni, la Rin, „sau la Colonia“[2]. Figura șefului franc, firește biruitor, umple apoi tot mai mult cadrul. Îl vedem, împotriva lui Chilperic și a ducelui Odo, susținîndu-și regele lui, Chlotar, străbătînd țara de la Paris la Orléans și, cînd dușmanul regal dispare, trecînd Rinul peste Alamani și Suevi și ajungînd pînă la Dunăre și la „hotarele bulgărești“ și răscumpărînd apoi printr'o bogată pradă pagubele aduse pînă atunci „patriei“ sale[3]. Atunci Odo de Bavaria *(Bajoariorum gentis dux)*, — confusie a lui Eudes cu un duce german—chiamă el pe Saracinii lui Abderam, cari aleargă, pe la Bordeaux, pănă la Poitiers, și cu „soțiile și copiii, ca și cum s'ar fi gătit să ocupe Galia, și cari erau fără de număr[4]“. Carol li răstoarnă corturile, ucide pe Abderam însuși și, pierzînd abia 1.150 de Franci, lasă pe cîmpul de luptă nu mai puțin de 360.000 de Saracini.

Acești învingători în numele lui Hristos merită să aibă Roma, oricît ar fi devenit de pioși Longobarzii. Cronologia șchioapătă cînd Papa Grigorie, văzînd Roma asediată de Liutprand, oferă lui Carol „cheile Sfîntului Petru și ale confesiunii lui, rugîndu-l să libereze Biserica romană de Longobarzi“[5]. Ceia ce apare însă interesant e osteneala cu care se caută a dovedi că ajutorul nu se putea cere de la „Împăratul din Constantinopol, precum pănă atunci fusese obiceiul“[6]. Aceasta pentru că zisul Împărat era acum eretic și „pentru că, asediat multă vreme de Saracini, nu era în stare să apere măcar cetatea regală, în care stătea. De aceia Împă-

[1] Franci autem, invidentes Carolo, Danielem quemdam clericum caesarie capitis crescente, in regno stabiliunt atque Chilpericum nuncupant; p. 138.

[2] Vel Coloniam ibique seditionem intulit et ipsam civitatem cepit.

[3] Danubium usque accessit illoque transmeato, fines bulgarenses occupant, subacta illa regione, ac pretio multo sublato ab hostibus qui patriam depopulati fuerant.

[4] Cum uxoribus ac liberis quasi Galliam possessuri, quorum erat innumera multitudo; *l. c.*

[5] Cum uxoribus ac liberis quasi Galliam possessuri, quorum erat innumera multitudo, *l. c.*

[6] Misit navali itinere claves S. Petri et eius confessionis Carolo principi, rogans ut romanam Ecclesiam a Longobardis liberaret; voluit enim ab Imperatore constantinopolitano (quemadmodum fuerat hactenus consuetudo) auxilium petere; p. 139.

www.dacoromanica.ro

rații din Constantinopol au pierdut patronagiul Bisericii romane[1]".

Resumatul lui Paul Diaconul urmează. Se pomenește intriga Papei cu neamul lui Carol Martel, trimeterea la Longobarzi a lui Pipin, fiul eroului, pentru ca aliatul, momentan, Liutprand, să-i taie părul[2]. Se capătă de către noul neam hotărîtor la Franci promisiunea că Biserica nu va mai fi supărată. Și, în acest timp, în al nouăsprezecelea an al „principatului" său, Carol își urmează epopeia, supunîndu-și Lyon și Bordeaux, bătînd pe Frisoni, pe Vandalii cari pradă, pe Saxonii de la Rin, rebeli, pe cari-i supune în parte la tribut, luînd ostateci, și cîștigînd la Avignon, îndată cucerit, o nouă biruință asupra Saracinilor, cari, la asediul Narbonei, pierd pe regele lor „Athima", mulți dintre dînșii fiind înecați în Mare. Nu se uită nici intervenția, pomenită de Paul Diaconul, a lui Liutprand în Provența, unde Saracinii luaseră Arles[3]. În curînd, fără grijă de viitor, Carol se va putea odihni la S. Denis[4].

Relațiile între Roma și Pavia par asigurate. Papa Zaharia a recăpătat de la Liutprand cetățile ocupate timp de treizeci de ani, o trevă de douăzeci de ani s'a încheiat, captivii s'au întors acasă, Sfîntul Părinte stă la masa regelui, care, de și neștiutor de carte, dă legi scrise, după datina veche romană, poporului său. Așa va fi și supt Ratchis, urmașul lui Liutprand, pănă ce noul rege se va face călugăr și zilele grele ale ferocelui Aistulf vor începe.

Pe cînd Carloman și Pipin, fiii lui Carol, urmează cruciata contra Saxonilor, cari susțin pe rivalul lor Grifon, Papa „ordonă" a se face rege cel mai mare dintre fiii biruitorului de la Poitiers[5].

Noua regalitate va avea de lucru în Italia. Papa Ștefan a amuțit și în curînd moare. „Poporul" alege pe Pavel, dar între alegători sînt și dușmani ai acestuia. Cum Aistulf se pornește contra Romei, ajutorul Francilor devine o necesitate, odată ce „s'a răspins pa-

---

[1] Quia per multa tempora.., a Sarracenis obsessus, ipsam etiam regiam civitatem, in qua manebat, defendere nequibat. Haec itaque causa fuit quare constantinopolitani imperatores patrocinium Romanae Ecclesiae amiserunt; p. 139.

[2] Ut eius iuxta morem capillum primus succideret. Quod ille gratissime complens, eius caesariem succidit. Sicque pater eius spiritualis effectus, multis eum ditatum muneribus, natum genitori remisit; *ibid.*

[3] P. 140.

[4] P. 141.

[5] Romanus pontifex iussit Pipinum regem institui; p. 141.

www.dacoromanica.ro

tronagiul constantinopolitan“ [1]. Compilatorul presintă aici călugărirea lui Carloman și încoronarea lui Pipin, de către Papa, căruia-i ține scara [2]. Se dă lupta lui contra Lombarzilor la Clusae, urmîndu-se apoi cu toată seria evenimentelor care duc la stabilirea puterii france în Italia [3]. Romuald ajunge, după moartea lui Aistulf, devenit pios, între călugări, la legăturile lui Pipin cu Împăratul bizantin, care-i trimete daruri, la luptele regelui franc în Saxonia, unde capătă un tribut de 300 de cai pe an, la răscoala lui Toto de Nepi [4] — autorul cu noaște *Liber pontificalis* —, la usurparea preotului Filip de la Sf. Vit [5], la impunerea lui Ștefan de la Sf. Cecilia, la chemarea pentru sinod a lui Pipin și la trimeterea de acesta a doisprezece episcopi [6]. Trecînd asupra împrejurărilor din Ravena, unde se amestecă ducele de Rimini, Mauriciu, și locuitorii izgonesc pe „ducele“ lor, trimețându-l la Roma, de unde li se destină altul, Leon [7], Romuald revine la Franci, unde, murind, „de boală“, Carloman, Carol-cel-Mare reiea rolul părintelui său. Îl vedem cucerind Italia, nu numai cu Francii săi, dar și cu Burgunzi, Alamani, Suevi și Saxoni. Călătoria la Roma, în 774, e făcută numai pentru îndeplinirea unui „vot“, *voti gratia*. „Și acel preaputernic rege, oferind Sfîntului Petru multe daruri și *făgăduind vicariului lui credința și datorita reverență*, a fost înălțat, *de Romani*, la demnitatea de patriciu... Și din acea zi *a meritat* a-și zice rege al Francilor și Longobarzilor și patriciu roman“ [8]. Felul cum Italianul privește situația cea nouă nu e fără interes.

Desideriu, cel „de mulți urît“ *(erat autem hic multis exosus)*, e dus în Franța, Adelgis, fiul lui, ajunge patriciu — *alt patriciu, numit legal de Împărat, contra patriciului revoluționar care e Carol* — la Constantinopol, unde va îmbătrîni fără folos. „Și astfel

[1] Spreto iam constantinopolitano patrocinio; *ibid.*

[2] Vice stratoris..., pedes iuxta sellam. Cf. Iorga, *Papi și Împărați*, pp. 56, 65 și urm.

[3] V. loc. ult. citat.

[4] V. *ibi!*, pp. 61-2.

[5] *Ibid.*, p. 62.

[6] *Ibid.*, *p.* 63.

[7] Romuald, pp. 147-8.

[8] At ille potentissimus rex, offerens Beato Petro multa donaria promittensque eius vicario fidem et debitam reverentiam, patriciatus honore a Romanis est sublimatus... Ex illo quippe die dici meruit rex Francorum ac Langobardorum et patricius Romanorum; p. 149.

www.dacoromanica.ro

au dispărut regii dintre Longobarzi, cu întreaga lor istorie [1].

„Dar, arătînd și credința lui Paul Diaconul față de regalitatea lui națională, se observă că ducele de Benevent, care ține pe Aldeperga, fiica lui Desideriu, poate fi și el considerat ca un moștenitor, pe cînd dintre fiii lui Carol-cel-Mare numai Carol e cu fata lui Desideriu, pe cînd ceilalți sînt și ai Suevei Hildegarda [2].

Trecînd pe la luptele, timp de treizeci și șase de ani, ale lui Carol cu Saxonii, la Weser, la „Brunesber", la „Thethmelli", la hotarele Vestfalilor, compilatorul îl readuce în Italia, la Roma, la Capua, amenințînd pe legitimiștii din Benevent și silind pe Arichis, ai cărui fii, Romuald și Grimoald, ajung la Franci, cel mai mic fiind luat ca ostatec, cu doisprezece din popor, să se retragă la Salern. Aici se creiază ducatul legitimist care trece de la Grimoald la Sico.

Lupta cu Tassilo a lui Carol aduce a vorbi și de Slavi. „Este un neam al Slavilor care stă pe malul Oceanului, care se zice în limba sa Wellatani, iar în a Francilor Vultzi; ei sînt statornici dușmani ai Francilor și aveau obiceiul de a-și năcăji cu războiu vecinii [3]." Carol supune, peste Elba, pe *primates* și *reguli* ai „Welatabilor", Sorabilor, Obotriților și „Boemanilor" [4]. Apoi, cu fiii Pipin, Ludovic și Carol, merge contra Avarilor. „A pornit pe ambele maluri ale Dunării, Bavaresii ducîndu-i pe corăbii provisiile." Intăiul popas *(prima castra)* e la rîul „Anisus" și „la hotarele Hunilor" *(Hunorum terminos)*. Se face un pod pe Dunăre [5]. Și pe la „Commageni" se pradă Panonia, „precum și Dacia pe celalt mal al Dunării, ca și Istria și Liburnia și Dalmația, afară de cetățile maritime" [6]. Pacea cu Constantinopolul opria aceasta. „Prin Sabaria merge în Bavaria" *(per Sabariam in Bajoariam)*, de aici la Regensburg *(Regrinum)* pentru sinod. Urmează soliile de la Alfons de Asturia și Galicia pentru pace, „cum se

[1] Sicque reges ex Longobardis cum eorum historia defecerunt; p. 154.

[2] *Ibid.*

[3] Est natio quaedam Sclavenorum sedens super litus Oceani, quae propria lingua Wellatani, francica autem Vultzi vocatur et Francis semper inimica, finitimosque suos bello premere solebat; p. 151.

[4] Circa utramque Danubii ripam cepit iter, Baioariis in navibus per aquam fluminis commeatus deferentibus; *ibid.*

[5] Pontem navalem in Danubio, quo bellum Hunnorum uteretur, aedificavit.

[6] Et opposita in altera Danubii parte Dacia, Histria quoque et Liburnia atque Dalmatia, exceptis maritimis civitatibus; *ibid.*

www.dacoromanica.ro

scrie la istoria Francilor" *(ut in historiis Francorum legitur)*, noua expediție contra Saxonilor, dintre cari se aduc robi în Franța — și călătoria romană pentru coroana imperială.

Leon al III-lea, „prin solii lui expediè cheile Confesiunii Sfîntului Petru și steagul orașului Roma regelui Carol, rugîndu-l să trimeată pe vre unul din nobilii săi care să întărească poporul roman în credința și supunerea față de el prin jurămînt"[1]. Iată-l pe dînsul chiar înaintînd pănă la Ravena și Ancona pentru a-și face apoi întrarea solemnă în Roma. După procesul lui Leon acesta-i pune coroana: Carol e adorat „ca vechii Impărați" *(more antiquorum principum)*; patriciul e acum „Impărat și August și fiii lui sunt unși: Pipin pentru Lombardia, Ludovic pentru Aquitania" (el va supune Barcelona, Tortosa), „Carol în Saxonia și asupra Vultzilor". *Atunci* se pronunță, „după legea romană" *(secundum legem romanam)*, sentința care liberează pe Leon. O solie bizantină, a lui Nichifor Curopalatul, aduce pacea cu Grecii, *cu voia Papei (quod et Leo Papa satis laudavit)* și se trimet la Constantinopol, despre luptele căruia cu Bulgarii se vorbește, doi soli franci, ceia ce nu va împiedeca discuții cu legitimiștii de acolo. Nu lipsește nici mențiunea *locului la Sf. Mormînt* dat de „Aron, regele Perșilor" (Harun-al-Rașid), la Sfîntul Mormînt, unde se vor trimete daruri anuale.

Cu descrierea după Eginhard a lui Carol[2], care-și ține și histrioni la masă, încetează întrebuințarea „isstoriilor Francilor" și cu aceasta — ca și cu părăsirea „Cărții Papilor" — cronica universală se preface, pentru un timp larg, și în ce privește bogăția știrilor de pănă acum.

De acum înainte ce interesează e mai numai Sudul italian în raport mai mult cu Bizanțul. Vedem pe regele italian Bernard făcînd pace cu Grimoald, de la care va lua pe an 7.000 de solizi. Împăratul Mihail e presintat luptînd cu Bulgarii și întreținînd bune legături cu Francul Ludovic. După ce Sicard succedează lui Sico în ducatul longobard din Italia-de-jos, Beneventul se desparte de

[1] Qui mox per legatos suos claves confessionis S. Petri ac vexillum Romae urbis regi Carolo misit, rogans ut aliquem de suis optimatibus mitteret qui populum romanum ad suam fidem atque subiectionem sacramento firmaret.

[2] Pp. 155-6.

www.dacoromanica.ro

Salern. Peste menţiuni despre Impăratul răsăritean Vasile şi prada saracină la Monte Gargano, Francii reapar, cînd, la 876, Carol Pleşuvul e încoronat în Italia. Il vedem „în mijlocul Sinodului, în haină aurită, gătit şi încoronat după datina romană, cîntînd antifona: *Exaudi nos Domine* şi convocînd consiliul“ [1]. Fiul şi urmaşul lui, Ludovic, e poreclit „cel care n'a făcut nimic“ [2].

După luarea Taorminei de Arabi la 902 şi asediul Cosenzei de un „rege al Africei“ care piere noaptea, supt Roman Lecapen, zis aici „Heliopolitanul“, Landulf de Benevent se apără contra patriciului grec cu numele popular latin de Ursulio (c. 920). Pe atunci Apulia e cercetată de „Slavi“, cari ieau Siponto, de „Ungri“, cari pun mîna şi pe Tarent, trecînd în Campania, pentru a se întoarce la 940, ţinînd Apulia timp de nouă ani [3], de Saracini, cari pe la 875 se aşează în Gravina [4].

Atenţia se va îndrepta în secolul al XI-lea asupra Orientului, înşirîndu-se cu titluri necunoscute altfel Impăraţii: Mihail „Catalectus“, Mihail „Etherarchis“, al Zoii, Mihail „Arcontopathiu“ cu „Garangii“ lui, Mihail „Novicius“, Constantin „Diolizi“. Se va ajunge astfel la usurparea lui Alexie Comnenul contra lui Nichifor, dîndu-se detalii pănă la cîştigarea Germanului Arno din Constantinopol şi la „poarta care se zice a Bulgarilor“ *(portam quae Bulgarorum dicitur)*. E un întreg capitol de istorie bizantină, bogat în tot felul de lămuriri. Alături vedem, la 1096, pe Roger de Sicilia atăcînd Amalfi cu 20.000 de Saracini, pe cruciatul Boemund care moare după Roger şi e înmormîntat la Sf. Sabin din Canusia [5].

Pe alocuri numai, privirile se îndreaptă şi spre alte ţeri: Franţa, unde ajunge la tron Hugo Capet, *Ugo dux, eius cognomento Chapet* [6], certele Papei cu Gibert de Ravena [7], instalarea „căpitanilor“ în Roma, cari-şi ieau situaţia de *patrici* (prin voia aceloraşi Romani

[1] Ipse in gremio synodi in vestitu deaurato romano more paratus et coronatus, cantans antiphonam Exaudi nos, Domine, concilium convocat; p. 159.
[2] Qui nihil fecisse nomen sortitus est; p. 160.
[3] Pp. 191-2.
[4] P. 163.
[5] Pp. 177, 180.
[6] P. 163.
[7] P. 164.

www.dacoromanica.ro

cari dăduseră patriciatul lui Carol-cel-Mare)[1], luptele în Burgundia ale lui Robert de Franța cu ducele Normandiei, Ricard[2].

Secolul al XII-lea represintă pentru orice istoric apusean și grija de fundațiunile france în Asia. Va fi vorba deci de regele Balduin de Edesa *(cognomento de Ruhaja* = Rohas)[6], de moartea în lupta cu Musulmanii, la Antiohia, a lui Roger fiul lui Ricard, de biruința regelui Ierusalimului, care reiea orașul, de pornirea spre Răsărit, cu douăzeci de vase, a tînărului Boemund și moartea lui lîngă Damasc, „al cărui corp se spune că a fost îngropat fără cap"[4], de mormîntul lui Boemund în biserica Sfîntului Mormînt[5]. Se presintă cruciata lui Conrad, bine primit la Constantinopol, de frică, dar și pentru că era rudă cu Împăratul Roman, care-i acorda toate ușurințile de drum[6].

Dar preocupația cea mare e a acelor lucruri siciliene, în care Romuald, și ca medic al Curții, e amestecat[7]. E o adevărată cronică a regatului Celor Două Sicilii. Se urmăresc persoanele din dinastie: Robert de Capua, mort în 1120, înlocuirea lui cu principele Iordan, introducerea Saracinilor ca element auxiliar, Roger avînd vre-o 6.000, foarte cruzi[8]. Se arată cuceririle acestui om îndrăzneț și norocos: cetățile africane, Africa (Auffrique a Francesilor), Susa, Bône, *Capsis,* Sfax, Tripoli, care vor plăti tribut, relațiile cu Sudanul și cu Manuil Comnenul, care-i oferă o înrudire, războiul cu Bizanțul, în cursul căruia se pradă Corfù, se iea Corintul, Teba *(Stipham),* cu mătăsurile, se biruie flota bizantină la Capul Maleu, prînzîndu-se comandantul grec Anghel, despot, rudă a Împăratului[9]. Apoi vin zilele triste: moartea soției spaniole, înlocuită cu sora ducelui de Burgundia, Sibila, a fiului. Totuși amiralul eunuc, Filip, pradă Bône: e un Saracin as-

[1] Capitanei patriciatus sibi tyrannidem vendicavere; *ibid.*

[2] P. 165.

[3] P. 182.

[4] Cuius corpus sine capite fertur esse sepultum; p. 185.

[5] P. 187.

[6] Tum quia cognatam eius in uxorem duxerat. Imperator autem praedicto regi Chonrado more graeco se satis humanum et benignum contulit, munera multa exhibuit, promittens se illi ducatum itineris et victui necessaria praebiturum; p. 192.

[7] V. p. 206. Cf. și Hugo Falcandus, ed. Muratori, *ibid.*, p. 303.

[8] Romuald, pp. 182, 189.

[9] P. 191.

www.dacoromanica.ro

cuns, care dă uleiu sinagogelor și trimete soli la mormîntul lui Mohammed, pentru care el va fi rupt de cai sălbateci și ars, urmașul fiind Gheorghe de la Antiochia [1]. Regalitatea imperială a lui Roger e presintată cu mîndrie: capela palatină cu admirabilele-i mosaice bizantine, vivariul în care-și ține peștii, „parchus deliciosus" lîngă Palermo, în care-și hrănește căprioare și porci sălbateci [2], cu conducte de apă și un frumos palat; vînătorile, sfetnicii cărturari. Peste toate aceste măreții „fața de leu" *(facies leonina)* a imperialului domn [3], un om „prea-creștin și catolic".

Bizanțul Comnenilor nu poate răbda un astfel de concurent. El răscoală pe contele Robert și pe baroni contra bogatului și puternicului monarh. Un Comnen („Comminianus"), cu demnitate de sebast, apare cu flota la Brindisi, și Bari i se dă. Credincioase rămîn numai Neapole, Amalfi, Salerno, Troia și Melfi. Dar Robert e gonit la Benevent, care va fi luat, rebelul căzînd în mînile regelui său. Revanșa în apele Negropontelui va isprăvi printr'o victorie și prada Egripului. Iar după pace, cum „Mesemuthi" din Maroc luase Africa-de-Nord, trupele normande caută să apere cetatea Africa, flota regală fiind concentrată acolo, dar lupta se mîntuie prin capitularea garnisoanei [4].

Se înfățișează pe larg, supt regele Gulielm, răscoala din Salern, uciderea amiralului de Mayo, asediarea palatului, care e prădat, „poporul" trebuind să alerge în ajutorul Suveranului, al cărui fiu, Roger, piere de săgeată. Atunci se ridică noul palat Lisa, lîngă Palermo [5].

Gulielm, clientul medicului nostru, care-i califică boala, moare, lăsînd un copil de doisprezece ani, supt tutela reginei, al cării frate natural, fiu al lui Garcia de Navara, căsătorit cu o fată a lui Roger, o sprijină. Romuald e acela care-l încoronează. Cu toată competența el va presinta chemarea, pentru a-l face cancelariu și episcop de Palermo, a lui Ștefan de la Perche, rudă a reginei; se produc mișcări populare la Mesina, cu liberarea prisonierilor, la Palermo, pănă ce cancelariul și contele de Loritello merg să moară

[1] P. 195.
[2] Et in eo damas, capreolos, porcos silvestres iussit includi; p. 194.
[3] P. 196.
[4] Pp. 198-9.
[5] Pp. 201-3, 206.

www.dacoromanica.ro

la Ierusalim, unde sosesc și ucigașii englesi ai Sfîntului Toma Becket, deveniți schimnici la Montenero lîngă Antiohia [1].

Dar ce interesează acum mai mult e acțiunea celor doi Împărați rivali. Cel din Orient, Manuil, care refusă lui Gulielm al II-lea mireasa făgăduită, Kyra Maria *(Zura Maria)*, e bătut de Turci, perind și Latini și rude imperiale, pierzîndu-se relicvii și bani, pănă la o biată trevă, „cum s'a putut", totul ca pedeapsă dumnezeiască pentru călcarea tratatului de căsătorie [2]. În ce privește pe Frederic, de el e vorba și la Legnano, dar mai ales cînd Romuald tratează pacea cu dînsul, asistînd și la discursul Papei către Împărat și făcînd el însuși discursul înaintea acestuia [3].

VIII.

Godefrid de Viterbo

Veacul al XIII-lea a dat un alt scriitor de „istorie universală", în aceleași regiuni din Sudul italian, unde contopirea celor trei culturi, romană, bizantină și arabă, făcea mai naturale aceste considerații de ordine generală, îmbrățișînd viața mai multor State și desvoltarea mai multor națiuni.

Avem a face acum cu un om de o foarte largă lectură, care, voind să alcătuiască un „Panteon sau amintirea veacurilor" *(Pantheon seu memoria seculorum)*, recurge la o foarte întinsă informație. El va cita pe Iosephus, pe Dio Cassius, pe Strabon, pe Orosiu, pe Hegesip, pe Suetoniu, pe Solin, pe Iulius Africanus, pe Beros, pe Manethon, pe cîțiva scriitori necunoscuți, toți pentru singura istorie a Egiptului.

Va recurge la acea *tripartita historia*, în care se află împreună Teodoret, Socrate și Sozomen, istoricii Bisericii, traduși de Casiodor [4]. Cunoaște pe Iordanes și pe Grigore de Tours. Socrate va sta lîngă viața Sfîntului Fabian. Va încerca etnografie, stabilind că „Avarii sînt Ungurii cei vechi" [5]. Va presenta etimologii, care

[1] Pp. 207-11.

[2] Quales potuit. Et sic in terram suam, rebus et hominibus perditis, humilis et inglorius rediit, quod ex iusto Dei iudicio credimus pervenisse. Iustus enim iudex, considerans quod imperator, neglecta religione fidei, etc.; p. 215.

[3] Pp. 217, 232, 236-7.

[4] Ed. Muratori, *o. c.*, VII. p. 374. Adauge însă „per Epiphanium scolasticum".

[5] Avari, hoc est Ungari priores; p. 355.

www.dacoromanica.ro

presupun cunoașterea limbii „teutonice", traducînd în Godefrid pe Gott și pe Fried. Va intercala cuvinte grecești [1]. Va cere „filosofie" și suveranilor, Împărați sau regi [2].

Va dovedi, ca să-și întărească afirmațiile, familiarisarea cu locurile de care vorbește. El știe că Ataulf a stat lîngă Narbonne în locul care se mai zice încă Palatul Goților [3]. Cutare sălaș hunic îl vede el în vremea lui „bine întărit și locuit" [4].

Sămănînd une ori în compunere și judecată cu Romuald de Salern, acestălalt istoric va porni și el mai ales de la ultimele timpuri ale Imperiului roman, ceia ce se explică prin faptul că și el trăiește în ideia, nelipsită, a Imperiului. Se va ocupa deci de Goții lui Fridigern cari gonesc pe ai lui Atanaric și se fac Arieni de „dragul Împăratului Valens" [5]. Va urmări coborîrea Vandalilor lui Godigisil în Spania [6]. Se va opri mult asupra lui Attila care-și caută viitorul în mațe de oaie și-și gătește, în cas de înfrîngere, un rug din șelele cailor; în Italia ai lui ridică munți de scuturi [7]. Așa va merge pînă la înlocuirea ultimului Împărat de Apus prin Odoacru, care i se pare a fi un fel de „Rutean din fundul Panoniei [8]".

Dar alături cu faptele istorice el culege și cîte un element de hagiografie și martirologie. Astfel cînd presintă pe călugărul oriental Dirimachus care sufere la Roma pentru că demonstrase contra gladiatorilor, ale căror exhibiții vor fi oprite de Împăratul Honoriu [9].

Istoria bizantină, *singura istorie romană,* care e astfel indispensabilă, se împleticește aici cu a barbarilor. Anastasiu face consul pe Clovis, Iustin e de neam Isaurian *(sic)* sau Ilirian; Iustinian bo-

[1] P. 374.

[2] Imperator aut rex, qui caeteris principibus potestate praeponitur, si fuerit philosophiae nescius, errare saepius quam regnare videtur; p. 353.

[3] Ubi hodie villa Aegidii dicitur, in loco qui usque hodie Palatium Gothorum vocatur; p. 373.

[4] Ego Gotfridus montem illum vidi meis temporibus bene turritum et inhabitatum; p. 376.

[5] Amore Valentis Imperatoris; p. 369. Tot acolo pentru literele gotice.

[6] P. 374.

[7] Pp. 375-6.

[8] Natione Rutenus, ex ultimis finibus Pannoniae; p. 378.

[9] P. 371. Amănuntul capului și mînii drepte a lui Rufin, tăiat înaintea porților Constantinopolei, purtate prin țară; *ibid.*

www.dacoromanica.ro

tează pe regele Herulilor, „Crateus“, pe „Garda“, rege hun, pe o văduvă de prinț din același neam. Iustin al II-lea trimete un sol la Areta, „rex Indorum“, suveran aproape gol, dar acoperit întru cîtva cu aur, cu mărgăritare, cu cinci brățări și un lanț la gît, iar în cap un turban cu pietre scumpe *(pannum gemmis ornatum);* pe un car tras de patru elefanți, el se apără cu un scut mic. Se pomenește uciderea unui Sindoald, rege al „Brenzilor“, singurul rămas în viață din tovarășii lui Odoacru [1], cînd vine în Italia Teodoric, „adecă cel din Verona“ *(scilicet veronensis).*

Se trece la Tiberiu, cu aceiași poveste a strîngerii de aur, la Mauriciu, la Foca și soția lui Leonția, la Heracliu, la Constantin cel care voiă să se mute în Italia, urînd pe ereticii constantinopolitani cari-l făcuseră a prigoni pe Papa Martin [2] și pe care-l omoară în Sicilia Mitius, la Tiberiu „Absmerus“, la Iustinian al II-lea, cu Bulgarii lui, care-și ucide dușmanii, Tiberiu și Leonțiu, și li calcă pe capete, dînd un semn de moarte de cîte ori îi picură sînge din nasul tăiat — și aici aceiași poveste a schimbării de Patriarh, cu adausul că Tiberiu, fiul lui Cir, fu desemnat succesor—, la Filipic care sfîrșește orbit la ieșirea din somnul de după amiazi, la Teodosiu în luptă cu Anastasiu, la Leon ereticul, care ucide pe Sfînta Teodosia, la fiul și tovarășul său de răutate Constantin. În drum, Mohammed apare ca fiul unui păgîn și unei Evreice.

Cu Bizanțul se oprește povestirea aici. Capitolul următor va privi pe Franci, după ce și pănă acum se dăduse genealogia Carolingienilor.

Ei sînt oameni din Troia și, înainte de a se așeza în patria lor, au întemeiat Padova, unde au îngropat pe Antenor. Dar au fost întăiu prin Bălțile Meotide ale Sciției [3]: acolo cetatea Sicambria-i pomenește, aceia de la care ei și-au și luat numele de Sicambri. Vecini li erau Alanii [4], pentru a căror distrugere Împăratul Valentinian a promis scutirea de tribut pe zece ani. Francii aceștia o

[1] Rex Brendonum, qui de comitibus Odoacri adhuc in Italia supererat; p. 384.

[2] Cogitabat autem imperium ad urbem transferre eo quod Constantinopolitanos, qui ei de sacrilegio in Martinum Papam commisso consilium dederant, tanquam hereticorum fautores, exosos haberet; p. 392.

[3] Per Maeotidas Paludes in Scythiam regionem sedem suam posuerunt.

[4] Inter Maeotidas Paludes receptos.

www.dacoromanica.ro

fac și de aceia sînt proclamați, cu acest nume, pe veci, liberi de Împăratul pe care l-au servit [1]. Dar, peste zece ani, ei se răscoală și, supt conducerea lui Priam, care cade în luptă, și a lui Antenor, ei se ieau la trîntă cu însiși Romanii. Cu fiii acestor șefi, Marcomed și Suno, ei se adăpostesc atunci în Turingia [2]. Guiso gastaldul și Salagast li dau și legi [3]. Mutați în Apus, cu Hilderic și Bisina, aceasta răspunde întrebării regelui Henric: „la cine a venit" cu aceste cuvinte: „La tine vin ca să rămîn cu tine" [4]. Din această legătură se naște Clovis. El învinge pe Siagriu și, după biruință, „toți Romanii cari locuiau atunci în Galia, așa au fost de stîrpiți de niciunul nu se mai putea găsia în Galia".

Cum se vede, acestui adunător de bizare povești i se pun înainte chestii grele de origini etnice. Și, atunci, cum trebuie să-și explice existența graiului latin în aceste locuri, el urmează astfel: „Se pare că mulți Franci pe vremea aceia au învățat limba romană, de care se folosesc pănă astăzi, de la acei Romani cari au locuit acolo. Dar ce limbă aveau ei de la început, nu putem ști" [5].

Și iată că în mijlocul acestor biete conjecturi, care dovedesc totuși un interes pe care l-am putea numi științific, legenda înflorește ca o iarbă de cîmp prinsă într'un colț de bibliotecă părăsită. Sfîntul Martin pune mîna pe calul lui Clovis, și regele oferă o sută de solizi pentru răscumpărare. „Iar calul stătu neclintit." — Mai trebuie o sută, spune sfîntul. „Cari bani fiind dați, răpede a pornit calul și a fost presintat regelui. Și Clovis spune: «Sfîntul Martin e bun ajutător, dar negustor scump [6]".

---

[1] Et propter eamdem victoriam a Valentiniano Imperatore Franci, id est feroces, sunt perpetuo appellati.

[2] In partes regni Thuringiae.

[3] Authores sui Guiso gastaldus et Salagastus.

[4] Quae, interrogante Henrico rege ad quid venisset, respondit: Ad te venio, tecum permissura.

[5] Omnes Romani qui tunc in Galliis habitabant ita sunt exterminati ut nec unus posset in omnibus Galliis reperiri." Videntur mihi Franci in illis temporibus linguam romanam qua usque hodie utuntur ab illis Romanis qui habitaverant didicisse. Quae autem lingua eis prius fuerit naturaliter ignoramus; pp. 398-9.

[6] Equus vero stetit immobilis... Quibus enim datis, velociter sequutus est equus et regi praesentatus. — Sanctus Martinus est bonus auxiliator, sed carus negotiator.

www.dacoromanica.ro

Francii vor ajunge însă la mărirea împărătească. Şi data schimbării e aici, ca şi la Romuald, domnia lui Leon în Bizanţ. „Pe vremea lui Leon împăratul, Grecii au pierdut pentru totdeauna stăpînirea Romei şi Francii au început să aibă Imperiul roman în Apus [1].“

Şi aici Carol Martel are un foarte mare rol, dar legenda-i înfăşură în felul cel mai neaşteptat amintirea istorică. Fiul piticului *(nanus)* Pipin răspinge pe „Gaudinii“ din „Gaudina“, cari atacaseră Worms şi Maienţa, şi li supune ţara. „Dar n'a voit să iea coroana, ci a primit steagul contra Gaudinilor... Şi atunci acel Carol Martel a hotărît ca pe veci acea provincie gaudină să nu se mai cheme gaudină, ci francă; iar în limba germană a orînduit ca provincia să se cheme după numele lui: Carolingia şi oamenii aceia după numele lui să să zică aşa: Carolingieni, precum după Cesar se zice Cesarea; care cuvînt toţi Germanii l-au şi păstrat pînă astăzi. Căci zic: „Merg în Carolingia, vin din Carolingia; omul acela e Carolingian şi are limbă carolingiană“. Dar în limba latină îşi zic *Francigeni*, adecă născuţi din Franci. Iar pe Francii Apuseni, adecă pe cei din coace şi din colo de regat, îi chiamă Franci şi ţerii înseşi îi zic Franţa de la Franci; ba s'au mai obişnuit de-i zic Franconia de la un duce al lor Franco“ [2]. Cariera lui Carol Martel e urmărită pănă la moarte şi la îngroparea lui la Aquae *(in Liguriae civitate quae vocatur Aquis)*, strecurîndu-se în treacăt şi că Pipin a dat dijmele Bisericii baronilor, spre folosul aceleiaşi Biserici [3].

---

[1] Sub titulo Leonis imperatoris, cuius temporibus Graeci dominium Romae omnino perdiderunt et Franci Imperium romanum in Occidente habere coeperunt; p. 399.

[2] Tunc idem Carolus Martellus perpetuo decreto constituit illam provinciam gaudinam eo nomine non nominari, sed francigenam appellari; in lingua vero theutonica, iussit eandem provinciam vocari nomine suo Carlingam et eos homines nomine suo vocari Carlingos, sicut a Caesare Caesarea dicitur; quod vocabulum omnes Theutonici usque hodie servaverunt. Dicunt enim: Vado in Carlingam, venio de Carlinga; homo ille Carlingus est et linguam habet carlingam. In lingua autem latina vocant eos Francigenas quasi genitos a Francis, Francos vero occidentales, idem cis citraque regnum, Francos vocant, terram quoque ipsam Franciam a Francis dicunt; Franconiam quoque a quodam duce Francone vocare eam consueverunt; p. 400.

[3] Ipse primus decimas ecclesiarum consensu Papae Zachariae militibus dedit in feudum pro Ecclesiae necessitate.

www.dacoromanica.ro

După moartea marelui luptător, Carloman, fiul lui, iea „Austria adecă *Osterrich* și Alemania, adecă Suevia și Turingia", ajungînd însă peste puțin a paște porcii mănăstirii la Monte-Cassino, iar lui Pipin îi revine „Burgundia, Neustria și provincia de peste Rhône".

Carol-cel-Mare e înfățișat, cu același curaj în inven țiunea legendară, ca o sintesă a ambelor ramuri troiene: cea a lui Aeneas și cea a lui „Priam cel tînăr": din unul „au ieșit toți regii și Impărații romani", de la celalt, care a mers în Germania, s'au născut toți regii germani adecă teutonici. Aceste două descendenți deci, venind din Troia, se adună în persoana singură a lui Carol-cel-Mare, ca unul care e Teutonic după tată și Roman, adecă Grec, după mamă-sa Berta'." Probabil o amintire a Bertei din secolul al X-lea măritată la Bizanț, dar, tot odată, o încercare de a *romanisa* pe marele Impărat, așa cum, mai tărziu, Grecii secolului al XV-lea vor căuta să facă din Mohammed al II-lea odrasla nu știu căror Cesari ai Romei Nouă.

I se cuvenia lui Carol să aibă pe lîngă osteneală *(labores italici)* și gloria în Italia. Doar „Roma a fost tare cît timp a stat Cesar în cetate". Și, cum lupta pentru căpătarea peninsulei e fixată de cronicar la Mortaria, în numele orașului Godefrid, hrănit de epopeia francesă, vede amintirea luptelor lui Roland și întrecerii în sacrificiu a lui Ami și Amile [2]. Dacă Leon Bizantinul, „mai blînd decît înaintașii, pentru care principii cerură pe fiul său ca Impărat" [3], admite Imperiului apusean „să fie regele Francilor la Roma

[1] Troianam propaginem in duo genera regum quondam fuisse divisam: id est in Aeneam seu Priamum iuniorem. Aeneas venit in Italiam, a quo omnes romani reges et Imperatores exierunt. Priamus vero iunior ivit in Germaniam, a quo omnes Germani sive Theutonici reges nati sunt. Istae itaque duae progenies a Troia venientes in unum Carolum Magnum concurrunt, cum sit Theutonicus patre et Romanus sive Graecus a matre Berta; p. 403.

[2] Dicitur illorum Mortaria nomen agrorum,
Quae peregrinorum stat modo grande forum.
Tunc duo consocii, meritis vitaque beati,
Amis et Amilius parili sunt Marte necati:
Carolus his tribuit digna sepulcra satis.
. . . . . .
Dux ibi mirandus tenuit vexilla Rolandus,
Sic et Oliverius socia probitate notandus:
Hos pro rege duces tunc habuere truces; p. 408.

[3] Hic primo visus est mitior; unde et principes filium eius Imperatorem postulant: p. 406.

www.dacoromanica.ro

domn al domnilor“ [1], scriitorul apusean nu uită de fiica Impăratului Constantin făgăduită noului Cesar [2] și de legăturile lui Carol cu Irina. Se fixează principiul că, „după ce Imperiul ajunsese în mînă de femeie, era potrivit să se strămute la Franci, bărbați foarte puternici“. Irina însăși cere să se împace cu puternicul ei vecin. In schimb Carol o avea de soție. De aceia patriciul „Entius“ o aruncă la mănăstire și face Impărat pe Nichifor [3].

În cale, istoricul italian a trecut și prin poveștile privitoare la Longobarzi, — aceasta de și citează și pe Paul Diaconul *(Historia Longobardorum)*, ceva „Anale“ și curiosul „Toclachus, historiographus antiquitatis“. A vorbit de cei șapte cari dorm în pădure, de „idolul Godam“ al Vandalilor, de Feria, „soția lui Godam“, de amestecul cinocefalilor în luptele dintre Longobarzi, așezați patruzeci și doi de ani în Panonia, și *Aegipidi, Aegipides,* Gepizii („cu picioarele de capră“). Se explică derivarea numelui de Longobard din *lang* și *Bart:* „in lingua enim Vinilorum lang id est longa, bard id est barba interpretatur“. Din Paul Diaconul, și aici, se va lua povestea cu sălașurile vechi longobarde: Rugiland, Antharp, Batharp, Burganda, desvoltarea luptelor cu Bulgarii, cari-i atacă noaptea, ucid pe regele Agelmund, cu mulți dintre ai lui, și prind pe unica lui fată, pentru ca apoi regele Lamsio să se răsbune [4]. Alboin apare, soț al Glotsuindei, fiica lui Clotar Francul, apoi al Rosamundei, ca stăpînitor, nu peste „prea-săracele cîmpii ale Panoniei“ [5], acum părăsite „Avarilor, cari sînt aceiași cu Hunii sau Ungurii“ [6], ci asupra unui

[1] Sit rex Francorum Romae dominus dominorum; p. 4 .

[2] P. 414.

[3] Unde, postquam in manum foeminae devenerat Imperium, dignum erat ut ad Francos, viros potentissimos, transferretur... Porro Irene, Graecorum Imperatrix, missis legatis, pacem inter Graecos et Francos ordinari rogavit. Cum quibus Carolus, missis suis nunciis, Irenen in uxorem sibi postulavit. Cui dum Irene annuisset, Entius patricius, praesentibus legatis Caroli, fratrem suum Nicephorum fecit Imperatorem et Irenen in monasterium trusit. Nicephorus idem, factus Imperator, legatos suos cum legatis Caroli transmisit.

[4] Interea, dum Longobardi ab omni hoste securi se esse putarent, Bulgari eos media nocte invadunt, regem Agelmundum et magnam parten suorum occidunt regisque unicam filiam captivam deducunt... Mox in Bulgaros arma convertit.

[5] Avares qui et Huni sive Ungari. — Și aici. V. mai sus, p. 98, nota. 2.

[6] Terminos a finibus Pannoniae usque ad Aldam fluvium tenet.

www.dacoromanica.ro

vast regat ale cărui „hotare se întind de la margenile Panoniei până la rîul Alda".

Istoria Bizanțului e, și aici, urmată aproape exclusiv: moartea împăratului Nichifor, la 812, în luptă cu Bulgarii, întrarea împăratului Mihail în mănăstire, pacea între Carol și Împăratul Leon, „fiul lui Bardus patriciul", cu condiție ca „să se cheme frați unul cu altul în veci și să se ajute unul pe altul. Însă Grecul să aibă Răsăritul, Carol și urmașii lui să aibă Roma cu tot Apusul", hotarul fiind „din Bulgaria sau din Iliric până la Spanioli" [1].

Noțiunea exactă a felului cum era privită diarhia în Apus; dar îndată după aceasta se înșiră pelerinagiul lui Carol de Ierusalim și întoarcerea prin Sicilia, funcționarea a patru capitale: Aachen, Arles, Monza și Roma, în acest Apus, expediția lui Roland în Spania, întocmai după legenda pe care o cîntă poemul.

Afacerile italiene ocupă apoi pe scriitor: luptele regelui Ludovic cu șeful slav Rastil, moartea în Italia a regelui Lotar, „și de căldură și de mușcătură de păianjeni" [2], proclamarea de Senat a lui Adelgis, pentru că atacase pe Ludovic, ca „dușman" [3] și fuga lui în Sardinia.

Problema trecerii la Imperiul ottonian îl ocupă pe narator. Dacă Boso e încoronat la Lyon, dacă Gisla fiica lui Lotar dă drepturi în Frisa lui Gotofred Normandul, dacă „fiecare provincie căta să-și facă regele ei" [4], aceasta înseamnă că „în Imperiu s'a domnit confus" și deci „pe dreptate Monarhia romană a trecut la Teutoni" [5]. Cu atît mai mult, cu cît civilisația se cere apărată contra „neamului Ungurilor, care, gonit de Pecenegi, iese din Sciția" [6], contra acestui „neam al Ungurilor care pe acel timp se spune că a fost așa de bestial, așa de incult, încît întrebuințau carne crudă pentru hrană, sînge omenesc ca băutură, precum și până azi

[1] Leo, filius Bardi patricii, imperator in Graecia, cum quo rursus Carolus pacem perpetuam hoc modo componit, ut alter alteri semper frater nominetur et alter ab altero semper iuvetur: Graecus autem Imperator Orientem, Carolus vero suique successores habeant Romam cum toto Occidente... A Bulgaria sive ab Illyrico usque ad Hispanos; pp. 417-8.

[2] Tam ex calore quam morsibus araneorum; p. 424.

[3] A Senatu hostis iudicatur.

[4] Singulae provinciae singulos reges nitebantur creare.

[5] Invenimus in Imperio confuse fuisse regnatum.

[6] Gens Ungarorum ex Scythia egressa et a Pincenate propulsa.

www.dacoromanica.ro

Phalagii, Pecenegii au gustul sîngelui bestiilor și mănîncă carne crudă de cal, de vulpe, de lup chiar și de pisică“ [1]. Ei apar în Lombardia răspîndind săgețile [2]. Va veni vremea ca un duce de Bavaria, Arnulf, supt regele Conrad, să fugă la dînșii.

Față de noul Imperiu de națiе germanică atitudinea lui Godefrid e șovăitoare, de și e sprijinit une ori pe *Gesta Romanorum* [3]. Cînd Albert, nepotul lui Otto de Saxonia, ucide pe Conrad, „care de anume scriitori e arătat ca fiu al regelui Ludovic“ [4], el își arată indignarea [5]. La Sventibald, „Cendebaldus“, el înseamnă că „unii“ îl cred a fi fost ultimul Carolingian. „Autoritățile“ lui îi spun că „Imperiul teutonic pe care în vremea noastră îl stăpînește Împăratul Frederic“ e numai „o parte din regatul Francilor“, cealaltă parte, Franța, fiind „Gaudina“, „Carolinga“ (și iar exemplul cu Caesarea, și chiar cu Alexandria lui Alexandru-cel-Mare [6]). Regalitatea boemă a unui Boleslav îi va părea doar o pretenție. Pretutindeni scriitorul italian are judecata lui, de și a declarat sentențios că „și-a propus să descrie lucrurile care s'au întîmplat, nu a li arăta motivele“ [7]. Cînd va interveni numirea Papilor de Împărați, el va declara că seria legitimă a pontificilor e întreruptă [8].

De la Împăratul Henric înainte personalitatea cronicarului se desemnează tot mai mult. Se arată învățînd lîngă biserica din Babenberg gramatica, în acea limbă latină care singură, și nu vulgara, era îngăduită acolo [9].

---

[1] Ista gens Ungarorum illo tempore tam belluina, tam inculta fuisse narratur ut carnibus crudis ad cibum, humano vero sanguine uterentur ad potum, quemadmodum et Phalaci, Pincenates usque hodie sanguinem bestiarum appetunt et carnibus equorum et vulpium, luporum etiam et cattorum crudis utuntur; p. 427.

[2] P. 428.

[3] Reperi ego Gotfridus in quibusdam gestis Romanorum; p. 427.

[4] Qui a quibusdam dicitur Ludovici regis fuisse filius.

[5] Ego si fecissem, aestimarem me etiam Saracenum conducendo peccasse.

[6] Mihi autem ex multis scripturarum authoritatibus patuit regnum theutonicum, quod imperator Fridericus nostro tempore possidet, partem esse regni Francorum; p. 429. Combate pe „quidam celtici scriptores“; p. 430.

[7] Proposui res gestas describere, non rerum gestarum reddere rationem; p. 433.

[8] P. 445.

[9] Caetera de ipso Henrico Imperatore et de civitate et ecclesia babenbergensi ego, qui ibi prima documenta grammaticae artis didici, tanquam eorum

www.dacoromanica.ro

Nici la întâia cruciată, în care se sprijină pentru prețuri pe un „Robertus comes", nu lipsește o originalitate, adesea remarcabilă. Astfel cînd presintă pe Godefrid de Bouillon ca pe acela care, „fiind cunoscător al ambelor limbi, cu bun simț îndemna sîrguincios pe Romani și Teutoni, cari se certau adesea din invidie, să rămîie împreună în pace și concordie" [1].

De la Henric al IV-lea cel care a servit trei regi vorbește din propria experiență, oricum căutînd numai, spune el cu pretenție, „în toate arhivele, și latine, și barbare, și grecești, și evreiești și haldeiene (!)" [2]. În „toate aceste lucruri", adauge el mai tărziu, cînd pomenește de uneltirile regelui său Roger, în Germania, cu Welf răsculatul, și de Constanța, moștenitoarea regatului celor Două Sicilii, fată bătrînă, căreia-i recunoaște doar treizeci de ani, „n'am adaus cu știință nimic fabulos" [3]. Cînd apare pentru căsătoria lui italiană Henric al VI-lea, frumosul Hohenstaufen, el are doar douăzeci și unul de ani: purtarea lui trezește amintirea lui Alexandru-cel-Mare [4].

Apoi totul se mîntuie cu note despre Anglia, din care nu lipsește vrăjitorul Merlin, cu explicarea insigniilor regale, cu cataloage și genealogii de stăpînitori.

IX.

Sicard, episcop de Cremona.

Alte izvoare de informație-i servesc episcopului de Cremona, Sicard, care înfățișează după felul de gîndire al epocei sale istoria lumii, adecă a lumii creștine, pănă la 1213.

El cunoaște pe Iosephus ca și pe Eusebiu.

Ne oprim asupra părților celor mai caracteristice.

---

alumnus versibus explicavi; p. 438. Nullaque vulgaris vox audet in urbe sonari, sola solet cunctis lingua latina dari... Prisca fuit puero mihi Babenberga magistra; p. 439. Dar ca Italian din Sud, știe de grămada de oase care a rămas pe locul luptei Papei Leon cu Normanzii; p. 447.

[1] Romanos et Theutonicos invicem saepe ob invidiam rixantes, tanquam utriusque linguae peritus, ad pacem et concordiam ut simul commanerent, suis studiis salubriter informaret; p. 449.

[2] Ex omnibus armariis, et latinis, et barbaris, et graecis, et iudaicis, et chaldaeis; p. 454.

[3] In omnibus autem istis nihil fabulosum scienter addidimus; p. 463.

[4] Pp. 467-8.

www.dacoromanica.ro

Episcopul se interesează, din antichitate, în deosebi de era creştină, constantiniană. Se opreşte la Dalmaţiu, fratele lui Constantin, tatăl altui Dalmaţiu, la „iudaisarea" de la început a Elenei, — şi Eudoxia, mama lui Teodosiu, face drumul la Ierusalim —, la Valentinian, fiul „funarului din Panonia", care moare cînd se pregătia de o expediţie contra Sarmaţilor, la Galla Placidia, fiica lui Teodosiu cu a doua soţie, Galla, fiica lui Valentinian şi a Iustinei.

Ultimele timpuri ale Imperiului de Apus sînt presentate cu multe amănunte, scoase din tot felul de izvoare. După moartea lui Honoriu puterea e usurpată de Ioan, „un oarecare Ioan, sprijinit pe ajutorul lui Casticius, magistrul milităţiei, şi al lui Aeţiu" [1], ca şi pe prietenia cetăţenilor din Raveni; dar Casticius e expulsat de Răsăriteni şi Aeţiu mustrat „pentru că prin favoarea lui Hunii s'au putut întoarce la lăcaşurile lor" [2], acei Huni cari dau ajutor contra Burgundului Gundicariu. Maiorian, altul din aceşti ultimi Împăraţi, e ucis „lîngă Taragona" *(iuxta Tarraconam)*. Ricimer, de şi, prin Epifaniu, episcop de Ticinum, făcuse pace cu încă un Cesar al decadenţei, Antemiu, atacă Roma, unde are un partid. Dar în sprijinul lui Antemiu vine Belimer, *rector Galliarum,* care e bătut şi ucis. Aşezarea lui Romulus Augustulus e presintată ca o invasie de aiurea, contra lui Nepos: „La Roma, unul Augustulus, venind în Italia, goneşte pe Nepos patriciul, care usurpase domnia, năvăleşte Imperiul şi-l capătă" [3]. Stăpînirea lui se va isprăvi cînd, la Piacenza, va fi omorît tatăl lui, Oreste. Dar în genere e mare respect pentru Imperiul în sine. Doar Atalaric, viind la Constantinopol şi văzînd „maiestatea împăratului şi a Capitalei", strigă: „Împărate, eşti zeu pe pămînt" [4].

Dacă Rugii pradă Ticinul, Teodoric e un domn bun pentru Romani: el dă 120.000 de *modii* de grîu pe an Romei. Barbarii sînt atinşi mai mult în treacăt, venind mai ales din vechea lor „Scanadabia", „Scatinavia", „o insulă în marea Oceanului" (Scandinavii sînt „Scathoarii") [5].

---

[1] Genere Pannonius, officio funarius; ed. Muratori, *ibid.*, p. 558.

[1] Quidam Iohannes..., functus auxilio Castici, magistri militiae, et Aëtii; p. 562.

[2] Quia eius studio Hunni ad propria remearunt; *ibid.*

[3] Apud Romam quidam Augustulus, in Italiam veniens, fugato Nepote patricio, qui regnum invaserat, Imperium invasit et obtinuit; p. 564.

[4] Magnalia Imperatoris et Urbis... „Imperator, es Deus terrestris"; p. 559.

[5] Pp. 536, 567.

www.dacoromanica.ro

Nu lipsesc cunoscutele ştiri despre Bizanţ: zgîrcenia lui Iustin al II-lea, intrigile Sofiei, care vrea să puie pe tron pe fiul ei Iustinian, aşezarea lui Mauriciu „împreună cu fiul Sofiei" *(una cum filio Sophiae)*, prada Avarilor supt Heracliu, călătoria italiană a lui Constantin, care întreabă pe un ermit despre viitorul ce-l aşteaptă, trecerea lui prin Nuceria, Aguntia, Benevent, unde e ducele Romoald, fiul lui Grimoald regele, la Neapole şi la Roma, păţaniile lui Iustinian cel cu nasul tăiat [1]. Cu privire la Longobarzi, povestea Romildei, soţia ducelui Ghisulf, care dă Friulul Avarilor, al căror rege-i făgăduise a o lua şi care e aruncată pradă la doisprezece războinici, şi a celor două fiice *foetidae*, care ieau una pe regele Alamanilor, alta pe un prinţ bavares. Liutprand fixează măsura piciorului, care şi până azi se ţine [2]. Cînd Împăratul Constantin atacă pe Longobarzi, sare să-i apere însuşi Sfîntul Ioan Botezătorul pentru că ei îi făcuseră o biserică la Monza. Cariera lui Desideriu e expusă după Viaţa Sfintei Iulii, şi auzim îndemnul misterios care i se da cînd era numai duce: „Mergi, poate că te vor alege regele lor" [3].

Carol-cel-Mare e presintat şi aici „frate" cu Bizantinul şi pelerin la Locurile Sfinte.

Puţin pentru epoca următoare. Scriitorul e grăbit să ajungă la secolul al XI-lea, unde se interesează de contesa Adalasia, care iea Asti (1074), de contesa Matilda care asediază Nonantula şi Ferrara.

Cruciata e presintată pe larg, cu prigonirile creştinilor, cu lipsa unui loc unde pelerinii „să-şi plece capul decît alături de păgîni", cu asilul Amalfitanilor, cercetat şi de Petru Ermitul, lîngă mănăstirea lor, „care şi acum se chiamă Sf. Maria *de Latina*" [1]. Se arată starea cuceririi scump plătite. Pe la 1100 „creştinii n'aveau mai mult decît 300 de cavaleri şi tot atîţia pedeştri, cari să păzească Ierusalimul, Iaffa, Ramleh şi castelul Caifa, şi niciun port afară

[1] „Iustinianum exercitus in Pontum contra Philippicum missus" îl face Împărat; p. 573.

[2] Ad cuius mensuram usque in hodiernum diem vendunt et emunt; p. 574.

[3] Vade, forte eligent te in suum regem; p. 577.

[1] Quum mercatores christiani venirent ad eam et aurum pro tributo in porta persolverent, sed non haberent, nisi cum gentibus, ubi caput reclinerent... Quod usque hodie S. Maria de Latina vocatur.

www.dacoromanica.ro

de Ioppe; celelalte, Saracinii [1]". Se știe că Sicard e izvor de căpetenie pentru tot ce privește în secolul al XII-lea istoria acestor creațiuni de cruciată. Nu se uită nici șoricăria din Locurile Sfinte, la 1127: „multitudo soricorum in Palestina". Pretutindeni stabiliri geografice exacte. Se deplînge „discordia care strică toate" la cruciați și se aprobă măcelurile bieților Saracini [2]. Doár ici și colo mențiuni despre alt Orient, ca atunci cînd Impăratul Manuil atacă pe Venețienii rebeli, ori cînd după cererea lui se chiamă la Constantinopol fiii lui Gulielm de Montferrat pentru o căsătorie imperială, frumosul Raineriu, singurul liber — căci Conrad și Bonifaciu erau însurați, iar Frederic era în cler, avînd să ajungă episcop de Alba, — devenind soțul „chirei Maria" și rege de Salonic [3], ambii trebuind să fie victimele sîngerosului Andronic.

In acest moment Sicard pomenește alegerea sa la episcopat, și ceia ce povestește continuă a fi ca niște memorii contemporane

In lupta cu Saladin, care a luat Ierusalimul și distruge ultimele rămășițe ale stăpînirii creștine, se amestecă și visuri, ca acela al Patriarhului despre biruința Filistenilor. Se reproduc expresii cuprinzătoare ca atunci cînd lui Saladin, care oferia lui Conrad de Montferrat, ajuns, prin căsătoria cu moștenitoarea, rege de Ierusalim, liberarea tatălui prisonier, Gulielm, în schimb pentru cetatea Tirului, acesta-i răspunde că nu va da nicio piatră din ziduri [4]. Cînd Sudanul amenință că va ucide pe bătrîn, regele adauge că mai curînd el va trimite o săgeată în trupul părintelui [5].

Soarta Ierusalimului e presintată cu duioșie: „Templul Domnului, profanat de creștini fără reverență, după obiceiul lui l-a sfințit și după sfințire l-a păstrat. Iar Mormîntul Domnului și Betleemul l-a dat în paza Sirienilor. Pe lîngă aceasta el da voie să iasă peste o sută de mii dintre creștinii subjugați și să-i ducă pănă la Tripoli. Dar au fost despoiați de cei din Tripoli și An-

[1] Nondum christiani plus quam CCC milites habebant et toti de peditibus, qui Hierusalem, Ioppem, Ramilam et castrum Caphae custodirent nullumque portum praeter Ioppem; caetera Saraceni; p. 588.

[2] Habitatores, licet se multo redimere volentes, occidit... Usque ad Antiochiae muros (discordia) diriperet universa.

[3] Cui Manuel filiam suam Kira-Mariam in uxorem tradidit eumque regem Thessalonicae fecit.

[4] Cui Conradus respondit quod nec unum lapidem civitatis daret.

[5] Et Conradus se primum sagittam in patrem missurum.

www.dacoromanica.ro

tiohia, și pe jos și miserabili au întrat în Armenia și s'au împrăștiat și până la Ikonion; bătuți de foame, de frig și de goliciune, după dreapta judecată a lui Dumnezeu au fost aduși la nimic, ca pedeapsă pentru că au spurcat moștenirea lui Dumnezeu“ [1]. Pe atunci, în vederea unei cruciate liberatoare, Sicard însuși are o misiune din partea Papei în Germania.

Despre Impărat, cu acest prilej, el arată o mare opinie. Cînd niciun alt ajutor nu se zărește pentru Tirul asediat, Frederic somează pe Saladin să se oprească. Și cronicarul adauge: „Căci e obiceiul Imperiului să declare războiu dușmanilor, de oare ce n'are obiceiul de a ataca pe nimeni pe ascuns [2]“.

Cînd tot interesul dureros se strînge în jurul cetății Akkon, asediată și ea de Saladin, acest Lombard recunoaște că Francesii se îndeamnă la ofensivă, dar îi presintă ca presumțioși [3]. Atenția lui se îndreaptă către Lombarzi, cari vin, după neizbînda francesă, „marchisi și conți“, peste 500 de cavaleri, Cremonesii dăruind o corabie. Marchisul de Montferrat alege locul cel mai greu [4]. El face acel port în stînci pentru vasele din Tir „care până în ziua de azi se zice portul marchisului“ [5]. Și față de cele patruzeci și cinci de galere din Egipt se vede inițiativa marchisului. Se arată rivalitatea netedă, adesea aspră dintre nații. Colaborarea din prima cruciată e imposibilă: comandanții sau conducătorii, ca să se înlăture toată discuția, au orînduit ca „Francesii să asculte de ai lor și cei cari sînt din Imperiu de Imperiali“ [6].

Expediția lui Frederic Barbă-Roșie urmează. Un șef turc îi spune: „Întoarce-te! Căci ce crezi că ai putea face cînd eu am

---

[1] Templum Dumini, prius a christianis irreverenter profanatum, suo more sanctificare et sanctificatum custodiens; Sepulcrum autem Domini et Bethleem custodiae Surianorum commisit. Ad haec plus centum christianorum millia subiugata abire permisit et illos usque Tripolim perduci, sed, a Tripolitanis et Antiochenis exspoliati, pedestres et abiecti Armeniam intraverunt et, usque ad Iconium dispersi, fame, frigore et nuditate iusto Dei iudicio ad nihilum redacti sunt, luentes poenam, posteaquam polluerunt Dei hereditatem.

[2] Mos enim est Imperii ut inimicis bellum indicet, quia nullum occulte bello consuevit invadere; p. 606.

[3] Francigenae, de se praesumentes, ad pugnam approbant exeundum.

[4] P. 607.

[5] Qui usque in hodiernum diem portus dicitur marchionis.

[6] Duces etiam sive rectores, ut omnis amoveretur controversia, praefecerunt, ut Francigenae suis et qui de Imperio imperialibus obedirent; p. 607.

www.dacoromanica.ro

mai multe steaguri decît tu ostași?“ [1]. La Ikonion, Sultanul îl mustră că „rău a făcut năvălindu-i țara“ [2]. Sf. Gheorghe apare episcopului de Herbipolis. Moartea lui Frederic se întîmplă întocmai după „profeția“ găsită la podul lui Manuil, lîngă Selef, în litere „haldaice“: „Melior hominibus et potentior omnibus in aquis salephycis suffocabitur“. In ceia ce urmează: călătoria trupului, înmormîntarea, se face un larg loc Armenilor, lui Livun (*Levon*), care se coboară de la el din munte, de către Mamistra, și chiar „catolicului“, patriarhului armenesc (*katolicos arminiensis*). Cînd se întră la Antiohia, aceasta se face pe portița unde se zice că a fost înmormîntat Dariu și s'a ascuns tesaurul lui Alexandru“ [3]. La toate, Sicard e martur, căci altfel n'ar ști că Guasconum, unul din castelele regiunii, e numit de localnici după numele Gasconilor [4]. El știe și că Portul Sfîntului Simon e numit de locuitori și Soldinus, „lîngă care e Muntele Negru, locuit de o mulțime de ermiți cari în deosebite limbi și cu deosebite rituri laudă pe Dumnezeu“ [5].

Dar și acum Lombarzii lui sînt mai aproape de luarea aminte a povestitorului. Marchisul îngroapă la Tir oasele Împăratului. Conrad de Montferrat și frații Gulielm Spadă-Lungă, Bonifaciu, Frederic, Rainer sînt fiii surorii regelui german Conrad. Dacă Saladin poartă steagul lui pe un car, e ca la el, la Lombarzi [6]. Cînd Conrad iea pe Isabela, fiica regelui Amaury, pe care episcopii au despărțit-o formal de primul ei soț, și ajunge rege de Ierusalim, e un triumf pentru Sicard, care arată sosirea a patruzeci

[1] Revertere! Quid enim facere putas quum habeam plura vexilla quam tu milites ? (p. 609).

[2] Unde Soldanus Imperatori mandaverat quod male intraverat terram suam.— La întrebarea dacă dă *forum*, piața de alimente, el răspunde: da, însă scump. Numai după ce fiul îi e învins, Turcul dă provisii. Un cal costa o sută de mărci. E o întreagă ceartă pentru preț. Soldații dau un *ferto*. Sultanul se plînge Împăratului. Răspunsul e că banul e după marfă: „Si bonum forum darent, bonam acciperent marcham“. Se pun deci „iusticiarii taxatores“. Grecii și Armenii dau însă provisii bucuros.

[3] Per postellam ubi Darius dicitur esse sepultus et thesaurus Alexandri absconsus“.

[4] Quod Guasconum ab incolis nominatur.

[5] Qui quoque Soldinus ab incolis appellatur, iuxta quem est Montanea Nigra, quam multitudo inhabitat eremitarum diversis linguis et moribus Deum laudantium.

[6] More Lombardorum vexillum in carrocia deducentem.

www.dacoromanica.ro

de vase de transport, scăderea modiului de grîu de la o sută de bisanți la opt[1]. Va avea răgaz să admire „șerpi și crocodili".

Vin acum în grup mare cruciații francesi, puind lagărul regal „înainte de Turnul blăstămat", atacîndu-se castelul Mauvoisin[2]. Cetatea e dată regelui, dar cu reserva că el, Conrad, odată încoronat, va recăpăta totul[3]. Nici Englesul Ricard Inimă-de-leu, nici Francesul Filip-August nu-i plac însă episcopului, care recunoaște că în ciuda celui d'intăiu *(licet rege Angliae dissentiente)* cel deal doilea a dat atacul, luînd Akkon. Dar ambii răsping pe toți colaboratorii. „Și, puindu-se de către regi paznici la porți, întrarea era îngăduită numai Francesilor și Englesilor, ceilalți, fie din Imperiul Roman, fie de aiurea, de și timp de doi ani se osteniseră, au fost răspinși înjurios. Căci, voind să între, erau loviți cu palme și bătăi[4]." Și, după ce se vorbește de calitatea prăzii, cei 50.000 de bărbați, „afară de femei și copii", de vasele cu foc grecesc *(ampullas ignis agrestis;* tradus rău din „feu grégeois"), plus șaptezeci de vase, galere, „galioane", salandre, învinuirea indignată urmează: „Să judece Biserica și posteritatea care vine după noi dacă lucrurile care fuseseră căpătate cu sîngele celorlalți și cu ostenelile de iarnă s'a cuvenit să și le iea. Culmea onoarei regale, nefiindu-i rușine că n'a asudat decît abia trei luni! Căci n'ar fi trebuit să-și atribuie șie victoria, ci Domnului. Dar, dacă au avut cutezanța de a și-o atribuie șie, trebuiau să-și aducă aminte de alții ale căror oase le preface în cenușă cimitirul sau le rabdă supt cerul deschis[5]". Și se dă lista celor morți: arhiepiscopul de Ravena, landgraful de Turingia, Frederic

[1] P. 613.

[2] Ante Turrim Maledictam... Malvicinum rationabiliter appellatum.

[3] Observans quod promiserat se scilicet coronatum primitus venienti de civitate omnifarie redditurum.

[4] Positisque a regibus in portis custodibus, solis Francigenis et Anglis patebat ingressus, ceteris, sive de Romano Imperio sive aliunde, licet per biennium laborassent, oprobriose reiectis. Nam intrare volentibus, colaphis et verberibus caedebantur. Sed et tredecim ex polinis *(sic)* pede truncati sunt.

[5] Iudicet Ecclesia et sequutura posteritas si quae sanguine ceterorum et hyemalibus fuerant parta laboribus decuerit culmen regalis honoris ad suas manus omnino devolvere, qui non erubescebant vix tribus mensibus insudasse. Non enim sibi victoriam, sed Domino adscribere debuerunt. Sed, quum sibi adscribere praesumsissent, reminisci debuerant aliorum quorum ossa campus sanctus incinerat, vel praesens vita libera tolerabat.

www.dacoromanica.ro

de Suevia. „Nu se poate ști numărul întreg al celor morți de ciumă, de foame, de sabie[1]", dar se poate ridica și la „200.000".

Se trece apoi la convenția de împărțire a regatului de Ierusalim între Lombardul Conrad și Francesul de dependență englesă Guy de Lusignan, viitor rege al Ciprului, dintre cari niciunul n'are dreptul de a purta coroana[2]. În special mînia se îndreaptă contra lui Filip-August, care „a plecat acasă cu imensă rușine, strigîndu-i-se pretutindeni în față: ei, tu care fugi și părăsești țara Domnului!". Ricard măcelărește pe captivi, fără ca Saladin să procedeze tot așa cu ai săi: „Iar regele Angliei, cînd nu se plătia prețul de răscumpărare promis îi ucidea pe toți contra cuviinței, pe cînd ar fi trebuit mai curînd să fie păstrați și făcuți robi —, afară de Monostobius și Carcosa și cîțiva alți cavaleri pe cari i-a liberat pe bani. Dar Saladin n'a răsplătit creștinilor prinși răul cu rău[3]." Pe cînd creștinii, întorși la sălașurile prădate pe care trebuie să le refacă, „plînge asupra lor", „între regele Angliei și ducele Burgundiei și ceilalți baroni ai Franciei s'a stîrnit o straşnică discordie, pentru că el nu i-a ținut în samă[4]". Moartea lui Conrad, după alegerea[5] de baroni contra lui Guy și a contelui de Champagne, în fața lui Ricard, uciderea lui de „Asasinii" musulmani, a trebuit să fie deplînsă de Sicard.

Ea e atribuită îndemnurilor lui Ricard, cum unul din cei doi ucigași o mărturisește. Dar baronii fac din contele de Cham-

---

[1] Universitatis defunctorum numerus peste, fame, gladio pereuntium est incertus.

[2] Sic tamen in vita alterius quod neuter diademate uteretur.

[3] Repatriavit cum opprobrio tamen immenso, ubique in faciem acclamato: vah, qui fugis et terram Dominis derelinquis... Rex autem Angliae, quando pecunia promissa non solveretur, captivos omnes contra fas et licitum interfecit, qui deberant potius servari it in servitutem redigi, praeter Monostobium et Carcosam et quosdam alios milites, quos pro praemio relaxavit. Verumtamen Saladinus christianis captivis malum pro malo non reddidit.

[4] Videntes muros desertos, planserant super illos, muros et turres in brev reaedificantes... Interim inter regem Angliae et ducem Burgundiae ceterosque barones Franciae discordia vehemens orta est eo quod vilipendit eos.

Ei merg la Conrad și, cu 500 de cavaleri aleși, „Sarracenorum casalia cursitando plurimum proficiebant"; p. 615.

[5] Ab universo quaesivit exercitu cui terram committeret conquisitam securius et conquirendam... In facie exercitus approbatur. Igitur a rege citatur ut properet regales infulas accepturus et sceptra. = Asasinii strigă: „non eris marchio, non eris rex".

www.dacoromanica.ro

pagne soțul văduvei și purtătorul coroanei, Guy fiind oprit de a întra în Akkon [1].

Plecarea lui Ricard, care a așezat pe Guy în Cipru pe bani, e înfățișată în cele mai urîte colori, de și se recunoaște că Turcii erau speriați de omul care era capabil să gonească o întreagă ceată dintre ai lor și se gîndiau că ar putea să-l vadă năvălind și în Egipt [2].

Se presintă aspectul Sfîntului Mormînt păzit de un Etiopian gol, care primește ofrandele. Ricard refusă să vie acolo spre o astfel de închinare. „El se grăbește spre plecare. Fiind bănuit pentru moartea marchisului, ajunse nevătămat în haine de Templier sau de Ospitalier, lăsînd pe ai săi, pînă în Austria, unde, vorbind cu găinile *(sic)*, e descoperit și prins". Împăratul îl oprește „pentru că se părea a fi cutezat împotriva lui anume lucruri în regatul Siciliei și se credea că a uneltit miserabil uciderea lui Conrad marchisul" [3]. În urmă, atacul Armenilor la Antiohia, unde întră, dar n'o pot ținea. Sicard e pe acel timp oaspete al acelui pămînt, căci scrie: „În același an magistrul Petru, cardinal, legat al Scaunului apostolic, la —, oraș al Ciliciei, a dat catolicosului armean și la patrusprezece episcopi, în presența mea, mitre și cîrjă pastorale, fiind de față și regele armenesc, primind de la el credința datorită Sfintei Biserici romane [4]".

La rînd vine luarea Constantinopolei de Latini: Blachernele,

[1] Quum decoriaretur, confessus est se a sene, domino suo, transmissum hoc fecisse, imperio regis Angliae. Tertia die comiti Henrico, illuc venienti, uxor gravida copulatur invita. Redit festinus Acon, civitatem obtinuit et ingressum Guidoni prohibuit.

[2] Stupent Turchi unius militis incursione fugati. Timuerant plurimum Turchi ne rex tam ferus invadere velit Aegiptum.

[3] Adeunt igitur christiani Sepulcrum et inveniunt ibi Aethiopem nudum in christianorum ignominiam oblationum libramina colligentem. Rex autem sub manu perfidi constitutum Sepulcrum accedere noluit adoratum, sed festinavit ad reditum. Quum de morte marchionis suspectus haberetur, sub habitu ministri Templariorum et Hospitaliorum usque in Austriam, suis aliunde remissis, pervenit incolumis, ubi dum gallinas affaret, deprehenditur, capitur... Eo quod contra eum praesumsisse quaedam in regno Siciliae videretur et necem Conradi marchionis credebatur nequiter machinatus; p. 617.

[4] Eodem anno magister Petrus, cardinalis, Apostolicae Sedis legatus, apud — Ciliciae municipium armeno catholico et XIV episcopis mithras et baculum, in praesentia regis armeni, tribuit, pastoralem, recipiens ab eo debitam Sanctae Romanae Ecclesiae fidelitatem; p. 620.

www.dacoromanica.ro

palatul „Bucca Leonum". Și el se bucură: „Neamul acela care fusese odată fiul înțelepciunii, pierzînd sfatul, acuma fără înțelepciune ca praful a perit, s'a împrăștiat ca fumul, ca fînul s'a uscat" [1]. Autorul, tot în suita cardinalului Petru, merge însuși la Bizanț și din nou în Siria, și face aici slujba în forma apuseană înaintea Crăciunului [2]. El povestește apoi, ca bun cunoscător, expediția Împăratului Balduin contra Adrianopolului ținut de Greci rebeli, intervenția Valahilor și Cumanilor, prinderea și uciderea lui, oastea revenind întreagă la Constantinopol, unde acum dogele e mort și domnește Henric, fratele lui Balduin. La Salonic, regele Bonifaciu are mult de lucru cu Grecii și „Valahii" [3], până-l prinde moartea în luptă. Dintre fii, Gulielm moștenește în Italia, la Salonic Dimitrie [4].

Se trece la alte cruciate: la lupta în „Spanii" contra lui Emir Almumenim *(Almeramomeley, rex mauritanus)*, cu mulți Saracini, de părea că va lua „nu numai Spania, ci și Roma, ba chiar toată Europa" [5]. Se iea de fapt Malaga, Calatrava, Alarcos, Benevento, Petrabona, până la „portul Muradal", unde 200 de oameni pot opri „toată lumea" *(totum mundum)*. Erau optzeci de regi. Dar, și cu ajutor portughes, cu îndemn papal mai ales, regii spanioli toți bat pe Mauri, ieau cetatea „Ubende", cu „60.000" de locuitori, cari sînt uciși.

---

[1] Graecorum strage data, gens illa, spiritu consilii destituta, quondam prudentiae filia, nunc sine prudentia, sicut pulvis disparuit, sicut fumus evanuit, sicut foenum exaruit.

[2] Et divina officia, me assistente, solemniter celebrantur. Nam et ego, ad mandatum praedicti cardinalis magistri Petri, in Sabbato Quatuor Temporum ante Nativitatem Domini in templo Sanctae Sophiae solenniter ordines celebravi. Quia et ipse pro amore Domini crucifixi peregrinans in Syriam, sicut prius, ut ei assisterem in Armeniam, sic et post in Graecia fueram comitatus eumdem: p. 622.

[3] Anno Domini MCCV Balduinus imperator constantinopolitanus Graecos in Andrinopoli congregatos obsedit, sed a Blatis forinsecus congregatis et Cumanis ipse imperator cum quibusdam baronibus suis captus est et occisus. Exercitus autem illaesus reversus est Constantinopolim, cui praefuit Henricus, frater imperatoris, duce Venetiae iam mortuo. Marchio quoque Bonifacius, qui regnavit in Thessalonica, a Graecis et Blatis multa passus est. Fuit hoc anno Graecis arridens et blande, sed Latinis adversa fortuna: p. 622.

[4] V. și cronica Cremonei, la 1204: „Eodem anno ultra mille de hominibus Cremonae iverunt Constantinopolim causa retinendi terram; *ibid.*, p 638.

[5] Minabatur non solum Hispaniam, sed et Romam, immo Europam capere universam.

www.dacoromanica.ro

La urmă, cruciata copiiilor, conduși de „un copil mai tînăr de zece ani", care spune că fără vase va ajunge și va lua Ierusalimul[1].

Peste puțin, în 1213, Sicard isprăvia odată cu viața și această „istorie universală".

IX.

Ricobald de Ferrara

Autorul unei „Istorii universale" — așa-i zice chiar: „Historia universalis" —, de la 700 la 1297, Ricobald de Ferrara, o începe de la „Karulomagnus" și de la Ami și Amile, cu prezicerea că supt Împărăteasa Irina se va întoarce Hristos. Expunerea e pe cele patru Imperii *(regna)*. „Din vremea aceia s'a împărțit Imperiul roman în două Imperii, și nu s'a mai întregit. S'a pus întrebarea, care din cele două Imperii e mai de frunte, căci unii zic că Imperiul de Orient, pentru că, fiind mai puternici atunci monarhii romani, și-au ales cu deosebire acea parte din Împeriu, renunțînd la partea de Apus și a rămas întregul August în Orient. Dar părerea mea este că acest Imperiu de Apus e mai vrednic decît acela, de oare ce poporul roman și Senatul au constituit Imperiul roman, și unde e Roma și Senatul acolo e trunchiul Imperiului, iar la Constantinopol doar o ramură[2]".

Și acesta crede în acele *gesta*, fabuloase, în care e vorba de isprăvile lui Roland[3]. Și aici se vorbește de călătoria lui Carol-cel-Mare în Orient, de unde aduce o parte din lemnul Crucii,

[1] „Quidam minus decem annorum infans, asserens sine nave transiturum mare et Hierusalem recuperaturum." Versiune: „quasi duodecim annorum, qui se visionem vidisse dicebat crucis signaculum... Se per sicum mare transituros at Terram Sanctam Hierusalem in Dei potentia recuperaturos".

[2] Ab hoc tempore divisum est imperium romanum in duo Imperia, noc ulterius est unitum. Quaesitum est horum duorum Imperiorum utrum dignius. Nam quidam dicunt quod Orientis Imperium, quod potentiores romani tunc monarchae eam portionem Imperii sibi praeelegerunt potissimum, occidentali parti renunciantes et Augustus integer in Oriente remansit. Mea quidem sententia est haec: occidentale dignius illo fore, quippe romanus populus et Senatus Imperium constituere romanum et ubi Roma et Senatus, ibi est stipes Imperii, in Constantinopoli vero est ramus; Muratori, IX.

[3] Et alii, de quibus gesta habentur; p. 112. Cf. p. 11.: „scribit Torpinus, episcopus remensis". După „I. de Temporibus" moartea scutarului lui Carol-cel-Mare; p. 123.

www.dacoromanica.ro

sudariul lui Hristos, cămașa Maicii Domnului, brațul lui Simon: ce nu era în stare a face, ca vădire de puteri supraomenești, marele Impărat! „Căci și dintr'o lovitură de spadă tăia un cal armat, întindea cu mîna patru potcoave de cai, ridica răpede pe un cavaler armat care-i sta pe mînă de la pămînt la înălțimea capului cu o mînă singură. Mînca la o singură masă un iepure întreg sau două găini sau o gîscă, dar, la băutură, rare ori la cină trecea peste al treilea rînd [1]". El a înălțat mănăstirea Sfîntului Iacob de la Compostela și „atîtea mănăstiri cîte litere sînt [2]".

Pentru istoria evului mediu începător, legendele se adună de oriunde: peripețiile creștinării regelui Bulgarilor, moartea lui Arnulf de „lues pediculorum", Venceslas aducînd din pădure lemne pentru săraci, povestea Giselei lui Ștefan-cel-Sfînt, regele polon mîncat de șoareci, descoperirea la Mantova a sîngelui Domnului, în 1158.

Ajungînd la vremea cruciatelor, el vorbește de călătoria la Locurile Sfinte a unui concetățean al său, Gulielm de Marchesella, care a lucrat la biserica cea mare din Ferrara [3]. Saladin e lăudat ca unul care era onest mai presus ca oricare și „de spirit nobil și ales [4]".

Ungaria îl interesează, și el presintă la 1235 călătoria lui Andrei, „acum înaintat în vrîstă" *(iam grandaevus)*, și nașterea dintr'o Morosina, Tommasina, a lui Andrei Venețianul, „care astăzi stăpînește regatul Ungariei [5]". Dar afacerile din Neapole îl atrag mai ales: el descrie pe Frederic al II-lea, destăinuiește otrăvirea lui Conrad, zugrăvește lupta de la Benevent și urmările ei crude, Carol de Anjou poruncind a se tăia mîni, picioare, a se scoate ochii. Urmează lupta de la Tagliacozzo și cealaltă biruință a tiranului, nedreapta osîndă a lui Conradin. La sfîrșit trecerea prin Ferrara a fiicei regelui Rudolf, logodită cu fiul lui Carol.

---

[1] Equidem et equum uno ictu spada armatum dissecuit, quatuor ferramenta pedum equorum manibus extendebat, militem armatum stantem super manum suam a terra ad caput sola manu velociter elevabat. Leporem integrum, duas gallinas vel anserem una refectione edebat; parcus in potu: raro ultra terciam vicem potabat in caena; p. 113.

[2] Tot autem monasteria construxit quot est numerus litterarum; p. 113.

[3] Hic studiosus fuit ad opus maioris Ecclesiae in Ferraria; p. 124.

[4] Nec quisquam probitate illi praeferatur. Adeo fuit nobilis ingenii et praestantis; p. 124.

[5] Quae illi peperit filium Andream nomine qui hodie Ungariae regno potitur; pp. 128-9.

www.dacoromanica.ro

E curios cît îl interesează pe Ricobald ceia ce am numi astăzi material de istorie culturală. Cel ce se interesează de *Poetria novella* a lui Gualfred, „trimesul regelui Angliei", care o dedică lui Henric al V-lea [1], și înseamnă cutare minune pe care a văzut-o la 1243, care trece la urmă la femeia cu patruzeci și doi de copii și ține să se știe că astrologul lui Frederic al II-lea se chema Mihail Scottus, citează de cînd au început a se folosi și Italienii, lăsînd săbiile, de pumnalele francese [2]. I se par „aspre" moravurile *(rudes mores)* pe care le presintă amănunțit pentru epoca lui Frederic: soț și soție mîncînd dintr'un blid, un singur fel de mîncare sau două, luminarea la prînz cu o făclie ținută de unul dintre copii sau de un servitor, „căci nu se întrebuințau candelele de său sau de ceară" [3]. Carne mînca poporul numai de trei ori pe săptămînă. Sara se aducea doar puțină mîncare rece [4]. „Nu toți beau vin vara", și se găsiau puține pivniți de vin *(cellae vinariae)*. Zestrile erau mici. Femeile purtau postav ieftin pentru *sotanum (soutane)* și *xocca (soque)*. Femeile măritate evitau modele prea împodobite [5].

O altă parte din „Istoria Universală" e consacrată Papilor. Și aici miraculosul joacă un rol de căpetenie. E vorba despre nașterea lui Martin, despre curățirea unui lepros prin sărutare, despre minunile lui Gansulf, despre Ioan de Anglia, care, „precum se zice, fiind femeie, la vrîsta copilelor, a fost dus la Atena de un amant al ei, și a înaintat în deosebite științi". Gerbert, Papa Silvestru cel învățat, e un filosof, dar și un „necromant" și un „familiar al dracului". Moartea Papilor ei vestită în chip minunat.

Foarte pios, scriitorul denunță pe aceia cari se gîndiseră cîndva, în secolul al IX-lea, să aducă în Italia pe Sudanul Babiloniei [6]. El arată pe Chiril, „apostolul aproape al tuturor Slavilor", care aduce

[1] P. 126.

[2] Italici exinde Francorum uti coeperunt pugionibus hoc tempore, et enses obsoleti sunt; p. 136.

[3] Facem tenente uno puerorum vel servo, nam candelarum de sebo vel de cera usus non erat.

[4] Non omnibus erat usus vini aestate.

[5] Coniugatae latis vittis tempora et genas sub mentum vittabant; p. 128.

[6] Orta turbatione inter christianos, quidam scelerati miserunt ad Soldanum Babiloniae ut in Italiam accederet, eam possessurus; p. 166.

www.dacoromanica.ro

corpul Sfîntului Clement Papa de la Cherson la Roma pentru a-l așeza în mormîntul unde apoi se va coborî însuși Chiril [1].

Adausul, în care se citează Tit Liviu ca „tragoedus" și Horațiu, presintă lupta lui Donat ereticul cu dracul, legenda lui Arthur, calul de aramă al lui Carol-cel-Mare [2], înghețarea în Scoția, pe la 800, a largului Mării, aducerea de Carol-cel-Mare de la Roma la Paris a lui „Alchimus philosophus" [3], călătoria lui la Ierusalim. Peste Carolingieni, între cari se înseamnă un „demoniac", peste Hugo Capet *(Capucius)*, peste Otto al II-lea, care taie la masă pe trădători și, mai înainte, peste Cesarii bizantini, ca Leon *Macazenus*, care moare puindu-și pe frunte „sfînta coroană", ori urmașul lui, Mihail, care trimete unui urmaș al lui Carol-cel-Mare „cărțile Sf. Dionisie despre Ierarhiile îngerilor" [4], se ajunge la uciderea lui „David fiul preotului Ioan" — figura medievală pentru regele Abisiniei — de către întemeietorul, la 1199, al Imperiului tătăresc [5].

De la 1300 până la 1500 scriitorul medieval va găsi continuatori, cari vor înșira toate faptele istoriei generale: ocuparea Armeniei de Tatari, înfrîngerea în Flandra a lui Filip-cel-Frumos [6], prada tătărească în Siria, otrăvirea Papei Bonifaciu într'o smochină și apariția lui Giotto, despre care se scrie așa: „Se vădește Giotto, pictor excelent, florentin: ce a fost în arta sa, o dovedesc operele lui făcute în bisericile Minorilor din Assisi, din Rimini, din Padova și din cele pe care le-a zugrăvit în Palatul Comunei din Padova și în biserica din Arene tot din Padova" [7]. Ce nu e aici: crearea de

[1] Pene omnium Sclavorum apostolus ...A Cresoa, ubi in Mare Ponticum proiectum fuerat; pp. 167-8.

[2] Sicut legi in quadam chronica; p. 274.

[3] Karolus Alchimum philosophum cum studio de Roma Parisius transtulit, quod prius de Athenis fuerat translatum Romam; p. 235.

[4] Michael, imperator in Constantinopoli, Lodovico transmisit libros Beati Dionisii de Hierarchiis Angelorum; p. 235.

[5] Tartarorum regnum inchoat qui, occiso David, filio presbyteri Ioannis, regnum dilataverunt; p. 246.

[6] Innumeri equites et proceres Francorum perierunt incaute praecipitati in foveas instructas, velatas cespitibus.

[7] Zotus, pictor eximius, Florentinus, agnoscitur: qualis in arte fuerit testantur opera facta per eum in ecclesiis Minorum Assisii Arimini, Paduae ac per ea quas pinxit palatio communitatis Paduae et in ecclesia Arenae Paduae; p. 255.

www.dacoromanica.ro

Papa Ioan al XXII-lea a unui nou Ordin în Portugalia contra Saracinilor, moartea Împăratului Carol al IV-lea, plin de averi și de glorie, călătorul Ioan de Maundeville, altul, acesta pentru predicația catolică, Orderic, care duce moaște „de la orașul Hermes pe Mare la India de Sus în cetatea Carra“ [2], flagelanții, otrăvirea Papei Urban al V-lea, crearea „Ordinului Mîntuitorului care se zice al Sfintei Brigitta“ [3], predicațiile Minorului Ioan „de Rupescissa“ și ale Sfintei Ecaterina din Siena, drumurile lui Ioan de Ruysbroek, Huss și luptele Polonilor cu Cavalerii Teutoni, înfrîngerea cruciaților de la Nicopoli [4], —totul după „prevestirea unui astrolog păgîn—, luarea Constantinopolei de Turci, cari ar fi făcut „rege“ pe Genovesul trădător pentru a-l ucide a patra zi și cari taie capul lui Constantin Paleologul mort [6]. Se urmăresc Papii: Nicolae al V-lea, care canonisează pe Sf. Bernardin, Calist, bătrîn, tot bolnav, milos, care face sfînt pe Sf. Vincențiu și, pentru o victorie contra Turcilor în Ungaria în 1456, creiază sărbătoarea Transfigurației; Piu al II-lea, supt care Gutenberg tipărește 300 de cărți pe zi cu meșteșugul său de a „întipări litere pe pergament cu forme metalice“ [7]. Tot trei sute de exemplare scot pe zi și cei trei cari aduc la Roma noua descoperire [8]. Un Ioan Montelius, tot la Strasbourg, ajunge la același resultat cu „același meșteșug“ [9]. La acest material puțin obișnuit se adaugă și alte știri utile: Marcu de Alexandria, Ioachim de Antiohia și Ioachim de Ierusalim, cei trei Patriarhi ai Siriei și Egiptului, se oferă, la 24

[1] Carolus IV moritur divitiis et gloria plenus; p. 263.

[2] De civitate Hermes per mare ad Superiorem Indiam, in civitate Carram; p. 264.

[3] Ordo Salvatoris qui vulgariter dicitur Ordo Beatae Brigidae.

[4] Franci in Turchia miserabilissime ceciderunt propter superbiam, quia noluerunt audire consilium Sigismundi, et captus fuit dux Burgundiae, aliis interfectis.

[5] Tradita per quemdam Ianuensem, qui post triduum a Turcho constituitur rex iuxta promissum, et die IV decollatur; p 269.

[6] Imperatoris corpus iam mortum decapitatum fuit livore Turcorum; *ibid.*

[7] Imprimendarum litterarum in membranis cum metallicis formis; p. 270.

[8] Conradus Suveynem ac Arnoldus Pancroz, Udalricus Gallus, parte ex alia, Theutones *(sic)*, librarii insignes, Romam venientes, primi imprimendorum librorum artem in Italiam introduxere, trecentas cartas per dies imprimentes; p. 273.

[9] Iohannes quoque Montelinus nuncupatus apud Argentinam, eius dem provinciae civitatem, ac in eodem artificio peritus, totidem cartas per diem imprimere agnoscitur; p. 270.

www.dacoromanica.ro

April, 1459, prin solul lor la Roma, „Moise poreclit Gilbet, arhidiacon al Bisericii din Antiohia“ [1]; e în momentul când Monembasia se dă Papei de cruciată, în Octombre 1461, și regina izgonită a Ciprului, Carlota, căuta ajutor la Roma. Se înseamnă schimbarea Marelui Maestru al Hospitalierilor pentru a se ajunge la polemica în legătură cu Pragmatica și acțiunea de împăcare a lui Ludovic al XI-lea, regele Franciei, față de Sfântul Scaun [2]. Se notează venirea la Ancona a lui Toma, despotul grecesc exilat, a carui soră e măritată de Papa cu „ducele Rusiei“, nunta făcându-se chiar în biserica Sfântului Petru [3], și pelerinagiul la Roma, în haină neagră, al Împăratului Frederic [4].

O formă italiană se adaugă la ediția lui Muratori. E vorba acolo despre Carol-cel-Mare și Alcuin, despre „Sudanul“ arab care pradă la Pisa și în margenea Romei, ucigând apoi pe ducele de Benevent, care-l chemase, pentru a apărea la Capua, Neapole, în Sicilia; după acest „Belchaveth“ un „Ameth“ urmează trista operă, revenind în Calabria contra Împăratului Ludovic, care va muri „de boala aceia căreia Grecii îi zic phtyzis“ [5]. Murind acesta, unchiul său Carol apare cu 16.000 de călăreți și 10.000 de pedeștri pentru a opri pe Ahmed, și el ajunge a-i ucide la Sossa „18.000“ de Saracini, șeful î susi fiind tăiat cu mâna lui. Arabii cer ajutorul califului, care-i refusă, apoi al lui „Agalante“, rege al Africei, și acesta se răpède cu 200.000 de călăreți, aducîndu-și cu dânșii toată familia, dar creștinii biruie în munții Calabriei, și căpetenia cade, împreună cu fiul său mai mare. Supt al treilea Carol se văd Africanii prădînd dincolo de Roma și la Monte Cassino până ce șaizeci de vase venețiane îi bat la Ancona. Dar Arabii, cu 200 de vase, vor lua Sicilia supt Împăratul bizantin Mihail, care și aici e numit „Ethyriarco“. Mihail permite Slavilor

[1] Per legatum suum Moysem, cognomento Gilbetum, ac antiochenae Ecclesiae archidiaconum; p. 270.

[2] Per seditionem adversus Romani Pontificis potestatem olim obortam et a patre suo Karulo, longo tempore sustentatam, prorsus a regni sui finibus eliminat, liberam ecclesiastici imperii potestatem Papae restitui mandans.

[3] Unam Dispoti sororem, quae ex stirpe Constantini erat, suo impendio curavit ut dux Russiae in uxorem acciperet et facta sunt sponsalia eius in basilica Sancti Petri; p. 275.

[4] Pp. 271-2, 274.

[5] Di quel male che i Greci chiamano phthysis; p. 303.

www.dacoromanica.ro

să se așeze în Panonia. Pe acest timp apar pentru a-i goni Ungurii, pe cari Alanii i-au scos de la râul Tanais în „Mesia“ [1].

XI.

Francisc Pipin

Un predicator din Bologna, care-și făcu pelerinagiul în Orient la 1320, strânge pretutindeni o informație variată, pentru a scrie istoria lumii de la 1176 la 1314.

Acest traducător al vestitului Marco Polo iea — sau pretinde a lua — știrile lui din Eginhard, din Hugues de Flavigny, din Sigibert de Gembloux și din Turpin, din „Helinand“, din cunoscutul Martin Polonul, din Englesul Wiliam de Malmesbury, din Vincențiu de Beauvais, care era în mânile tuturora, din felurite „cronici“ *(ex chronicis)* ca și din „Historia de acquisitione Terrae Sanctae“ și din profețiile abatelui Ioachim. Firește, el se va ocupa mai ales de lucrurile privitoare la cruciată: trecerea lui Frederic I-iu prin „Bulgaria“ [2], expediția lui Ricard Inimă-de-leu și a lui Filip-August, luarea Constantinopolei de Latini, cu Murzuphlos care singur s'ar fi dat de pe fereasta turnului, cu luptele împotriva *Blachilor* și a Cumanilor [3], cu așezarea feudatarilor francesi în provinciile Imperiului bizantin, ca Villehardouin, al cărui fiu ține pe fata împăratului Henric [4], cu vicisitudinile Imperiului Cruciaților, luptele lui Frederic al II-lea, instalarea Angevinilor la Neapole (cu scrisoarea lui Carol de Anjou despre lupta de la Benevent către Papă; Manfred e comparat cu bunul Împărat roman Titu); apoi cu negocierile de unire la Lyon ale lui Gherman, patriarhul de Constantinopol, ale arhiepiscopului de Niceia și Marelui-Logofăt, alți doi trimeși bizantini înecându-se în Mare.

Foarte pe larg se presintă unele locuri privitoare la lumea musulmană. „Bătrânul de la Munte“, șeful „Asasinilor“, cari se aruncă

---

[1] Abitanti al fiume Tanai per gli Albani si calarono in Mesia; pp. 304-5.

[2] Introitus Bulgariae... Praeses Bulgariae; Muratori, IX, p. 589.

[3] Rex Blancorum..., Blanchi et Cumani. — Căsătoria Împăratului latin Henric cu „regis Blancorum filia“. — Apoi „Hungarorum et Blancorum regna“, „Blachi“; pp. 619, 620, 622, 623.

[4] Cuius filius uxorem habebat quondam Henrici imperatoris, frater Balduini filiam; p. 623.

www.dacoromanica.ro

din turn la Ordinul lui, locuiește într'un palat de marmură cu conducte pentru apă, vin, lapte, uleiu, între livezi unde crește până la douăzeci de ani pe fiii și fetele țeranilor; ai lui, însărcinați cu un omor, nu cutează a reveni decât dacă misiunea e îndeplinită. Plătește Templierilor un tribut de 3.000 de bisanți pe an. Se arată cum a fost omorât fiul contelui de Tripoli la Sf. Maria din Tortosa, cum a fost rănit prințul engles Eduard. La urmă însă, „Asasinii" se convertesc și „Bătrânul" e ucis, nu fără a fi făcut și el act de adesiune la creștinism. Dar, revenind la rătăcirile lor, banditii, cu noul lor șef, sânt asediați trei ani de „regele" Tatarilor, *Alchim*, care isprăvește măcelărindu-i.

Împrejurările de la Tatari, care-i par mai importante decât certele „facțiunilor diabolice" de acasă, Ghelfi și Ghibelini, sânt și ele bine cunoscute călugărului călător prin locurile lor. La 1268 Hanul Halau (Hulagù) iea Bagdadul și pradă tesaurul din „turnul de aur". Cubilai-Han, „Cublay, Magnus Cham", atacă provincia Mangi, cu generalul său Baiam Cingsan, „O sută de ochi". Regele Taofur hrănește pe an 20.000 de copii găsiți și dă zestre fetelor. Un lung șir de lupte urmează, în asedii de cetăți: Carcangin, „Quinsay", care e capitala. O mie de vase urmăresc pe învins până la acele „inexpugnabile insule ale Oceanului", unde moare. Alte lupte urmează „pro regno Carajam et Vociam" și se înfățișează cutare bătălie în care de o parte sînt 2.000 de elefanți cu castele de lemn cuprinzând câte doisprezece până la cinsprezece oameni înarmați; în jur se află „60.000" de călăreți. Se atinge pierderea cetății Akkon, atacată pentru că de la creștini se uciseseră solii Sultanului fără a voi să se dea vinovații. Povestirea se încheie cu duelul maritim între Venețieni și Genovesi la Lajazzo, cu împrejurările romane supt Bonifaciu al VIII-lea și alegerea „vulpii" Clement al V-lea, Francesul care se mută la Avignon.

XII.

Gaufred Malaterra

Gaufred Malaterra vrea să presinte o Istorie a Siciliei *(Historia sicula)*. E un om învățat, care citează pe Salustiu, știe că *Dacia* cronicarilor latini e „Norveja" și explică sensul lui „North" în *lingua anglica*. Dar admite că în lupta de la 1063 biruința e

www.dacoromanica.ro

datorită Sfîntului Gheorghe. El începe cu debarcarea Normanzilor între Capua și Salern pentru ca să ajute pe Maniakes contra Arabilor: Messina și Siracusa sînt luate. Dar apoi ca rebeli ocupă ei Apulia și se instalează, contra Grecilor, la Amalfi. Drogo, unul din șefii lor, e ucis de Lombarzi, cari-și păstrau în acest Sud italian resturi de dominație. Pînă la falsul Mihail se presintă: atacul pisan la Palermo, lupta la Bari a lui Roger cu flota bizantină pe care o comandă acel Gocelin care va fi prins, tot un Normand; urmărirea, pe la 1070, a piraților din Tunis, pe o vreme cînd *golafrii* tunisieni ajung pînă la Taormina.

Pentru marea campanie bizantină, în *Romania*, a celor 1.300 de cavaleri se recurge une ori și la pompa versului. Luptele trec pe rînd la Gasopo din Corfù, la *Avolucium* (Avlona), la Canina, la rîul *Demoniorum*, unde e „Muntele lui Ghiscard" *(Mons Guiscardi)*, la Durazzo, luat prin trădarea unui Dominic — ca și în povestirea precedentă —, la Castoria, în aceste „părți bulgărești" *(apud Bulgaros;* v. mai departe „noviter a Bulgaria revertente" [1]). Se notează rolul Varegilor, cari, în număr de 300, țin garnisoană la Castoria și sînt niște Englesi [2] cu halebarde *(caudati bidentes)*.

În același timp, pînă la moartea ducelui și pînă la prima cruciată, acțiunea normandă asupra Romei, cu 4.000 de oameni, și certele între șefi. Robert și Roger se luptă cu nepotul celui d'intăiu, Iordan, principe de Capua. După ce Pisanii oferă lui Roger cetatea „Africa", luată de dînșii, se ajunge la împăcarea dintre acesta și Boemund. Roger va lua și Malta, supuind pe caid și liberînd pe captivi. Puțin după aceia moare Iordan, fiul ducelui.

XIII.

Hugo Falcandus

Cel mai larg povestitor al lucrurilor din Sudul italian e însă Hugo Falcandus.

Acesta, care citează și pe cronicarii anteriori *(veteres annalium historiae)* și documente de drept [3], dar și pe Caton, e un om de

[1] Încă „apud Bulgaros", „qui tunc cum ipso apud Bulgaros morabatur".

[2] Angli quos Werengos appelant.

[3] Libri consuetudinum, quos *defetairios* appellant; p. 293. Pomenește școlile publice din regat; p. 300.

www.dacoromanica.ro

însușiri literare, capabil de a urmări originile orașelor până pe vremea Corintienilor vechi și a pomeni Aretusa și Alfeul. Va descrie deci Palermo, cu porțile ca a Sfintei Agate, cu turnurile și străzile sale, între care cea de marmoră *(vicus marmoreus)* pentru bazar, strada Amalfitanilor cu arcadele umbroase [1], cu piața Saracinilor *(forum Saracenorum)*, cu Palatul Regal, plin de fete și de eunuci, cu cel arhiepiscopal, cu casa consulului Silvestru, cu splendida Capelă a Curții, în care se înfățișează prin mosaice Vechiul și Noul Testament, cu paraclisul amiralului Gheorghe și mănăstirea Sfîntului Ioan, cu fabricile de mătasă, de pietre scumpe, vestite [2]. Afară din oraș, cale de patru mile, fîntîni, apeducte, grădini udate cu roata, canale. Vezi acolo pepeni, harbuji, dovleci, apoi pomi, mere de tot felul *(mala punica vel acetosa, vel dulcia)*, lămîi *(lumias)*, portocali *(arengiae)*, nuci, migdali, smochini, măslini, *siliquae*, palmieri, trestii de zahăr *(cannae melis)*.

Se dau portretele actorilor acestei drame politice, care e viața de două veacuri a seminției de aventurieri pe pămîntul Italiei de Miazăzi.

Roger, primul rege, e un om dispus să asculte sfaturile, un curios de lucruri străine, dar e încredințat, și el, că „Francesii întrec orice alt neam în ce privește ambiția războinică“ [3]. Dacă e sever, aceasta înseamnă o nevoie a vremurilor. Urmașul său Gulielm e un om singuratec, care iese rar din palat și ale cărui sentințe sînt crude. Gulielm al II-lea, rege la patrusprezece ani, e așa de frumos! Cutare nobil normand Gait, *Gaitus*, e „creștin numai de nume, iar în suflet Saracin“ [4], cutare rudă a reginei lui Gulielm e „jucător de zar“ *(abacum ac tesserae)* [5].

Ce reiese mai clar însă din povestirea lui e caracterul oriental, bizantin al acestei societăți. Nu numai în clădiri, în ornamentație,

---

[1] Viae coopertae ad palatium Arabum.

[2] Multiformis picturae varietas gemmis interlucentibus illustratur. Margaritae quoque aut integrae cistulis aureis includuntur aut perforatae filo tenui connectuntur et eleganti quadam dispositionis industria picturati iubentur formam operis exhibere.

[3] Sciret Francorum gentem belli gloria caeteris omnibus anteferri; pp. 260-1.

[4] Nomine tantum habituque christianus erat, animo Saracenus; p. 271. V. și pp. 298, 308.

[5] Se pomenesc Greci cari joacă la noroc, *in domo quadam ludentes*; p. 333.

www.dacoromanica.ro

în pompă și lux, dar și în moravurile unei vieți publice agitate și adesea stropite cu sînge. Conspirațiile sînt la ordinea zilei: „e un obiceiu al Sicilienilor a face un pact de societate frățească“ [1]. Amiralul trădător își comandă o diademă; el vrea deci să fie rege și caută să cumpere pe Papă [2]. Și Matei notarul are pofte regale [3]. La sunetul trîmbițelor, tobelor, aleargă mulțimea; sînt la curte și crainici din buciume, *servi buccinarii*. Arcașii regelui se sfiesc să intervie; ei sînt acusați că aleargă numai cînd au ceva de cîștigat pentru ei [4].

Cu prilejul acestor tulburări se petrec scene pe care le întîlnim numai în cronicile Romei orientale. Lapidări, ochi scoși, mîni, limbi tăiate, ca și mușchi ai picioarelor, cadavre tîrîte pe stradă ori date cînilor, cu care se dispută sîngele, capete pe lanțe, aruncate în cloacă, înecări pe corăbii putrede, măceluri în masă, ca al Saracinilor. Se crede în astrologi, se plîng regii cu bocitoare, mai ales arabe, cîte trei zile, roabele mergînd în fruntea mulțimii femeiești, despletite, cu sacii în cap, urlînd [5]; plîngerile se aduc ca la Greco-Arabi în vîrful trestiilor [6].

Avem a face cu un teritoriu în care, peste clasa stăpînitoare normandă, adusă prin accidentul năvălirii, au dreptul de a sta și de a juca un rol cele două seminții de baștină: „Grecii“ și „Lombarzii“, cu limbile lor deosebite, ambele admise, așa încît cineva ca arhidiaconul care poartă vechiul nume clasic, arătînd o cultură sprijinită pe clasicism, de Aristip, poate fi presintat ca „erudit și în literele latine și în cele grecești [7]“. Cînd vine, pentru a se amesteca în toate, fratele reginei, fiul bastard al regelui Navarei, prefăcîndu-se din Rodrig, cum îl chema acasă, în Henric, apoi și Étienne de Perche cancelariul, cu cîrciumele lui pentru Saracini, în sfîrșit toată „adunătura“, între alții și soldați spanioli, e la cronicar un sentiment de adîncă și, în sensul lui, legitimă indig-

[1] Iuxta consuetudinem Siculorum fraternae foedus societatis contraxerit; p. 262.
[2] P. 274.
[3] P. 300.
[4] Sagittarii Curiae, qui nunquam in seditionibus, ubi lucri spes appareat, ultimi consueverunt occurrere; p. 339.
[5] P. 303.
[6] A summitatibus harundinum; p. 324.
[7] Tam latinis quam graecis litteris eruditus; p. 281.

www.dacoromanica.ro

nare. De sigur că la Curte trebuie limba francesă[1], dar nu poate fi îngăduită această îmbulzire de oameni „din Franța și din Normandia, care, cum li e obiceiul, se aruncă în cuvinte de batjocură și, abusînd peste măsură de ocrotirea Curții, zice „trădători" Grecilor și, Lombarzilor, jignindu-i cu multe insulte[2]". Se vorbește de un nou sistem de imposite, ca în Franța și se insistă asupra faptului că o astfel de plată anuală peste „toată populația Siciliei" nu poate fi admisă decît doar în țara aceia, *„care nu are cetățeni liberi*[3]", — foarte interesantă afirmație a vechilor privilegii de care se bucurau clasele din regatul italian. Se zvonește că de Perche ar voi să ducă în Franța lui produsul acestor stoarceri, el și cu Eudes Querel, ajutătorul lui. Bănuielile ajung, acolo, că se denotă intenția de a „izgoni pe toți Grecii", pentru „a da Francesilor casele, viile lor în celelalte orașe[4]". Grecii cred că scopul cancelarului ar fi să iea pe regina și să se proclame rege ori să dea coroana fratelui Geofroi, care ar lua pe princesa Constanța, sora lui Gulielm al II-lea. Deci va fi o răscoală: trupul lui Queret purtat întăiu, după acea datină constantinopolitană, pe un măgar, de-a 'ndăratele, va fi rupt în bucăți, lingîndu-i-se sîngele, și „Transalpinii" vor fi măcelăriți de populația băștinașă grecească. Romuald de Salern, cronicarul, e amestecat și el în mișcarea de pe urma căreia cancelariul e trimes, pe un vas genoves, în Siria, unde și moare, înlăturîndu-se numai astfel temerea unei răsbunări a lui la întoarcerea cu ajutorul Impăratului bizantin[5]".

---

[1] Francorum linguam ignorare, quae maximae necessaria esset in Curia; p. 312.

[2] Nuper enim ad eum (cancellarium) de Francia Normanniaque clientuli multi confluerant, qui, uti eorum mos est, in contumeliosa verba praecipites et Curiae patrocinio licentius abutentes, Graecos et Lombardos proditores appellabat, multis eos iniuriis lacessentes; p. 325.

[3] Dicentes id unicum proponere ut universi populi Siciliae reditus annuos et exactiones solvere cogerentur, iuxta Galliae consuetudinem, quae cives liberos non haberet; p. 332.

[4] Asserentes (latini) Francis id esse animi ut, omnibus Graecis expulsis, ipsi domoss eorum, vineas caeteraque oppida possiderent p. 333.

[5] P. 334.

www.dacoromanica.ro

XIV.

Ricard de San-Germano.

Ca un continuator al precedentului poate fi considerat Ricard de San-Germano, care, în paralelismul dintre „bizantinitatea" de la Constantinopol și cea de la Palermo, presintă istoria regatului celor Două Sicilii de la 1189 la 1243.

Pentru tot ce duce la luarea Constantinopolei de Latini lămuririle sînt puține și nu mi-au părut importante. E vorba mai mult de acțiunea lui Tancred, în legătură cu Biserica romană, de raporturile lui cu șefii, *reguli* ai Saracinilor din munți, de sforțările ce face pentru ca Messina să nu fie „distrusă" de regii cruciați, Ricard și Filip August [1]. Căsătoria princesei bizantine Irina e înfățișată în treacăt. La Curtea regelui german Henric, soțul Constanței, se presintă „histrionul", bufonul, german, căruia i se zice „Foale" [2].

Cucerirea Capitalei bizantine e presintată ca o *supunere a ei față de Biserica Romei.* Și acțiunea papală se cunoaște și mai departe; în Spania [3], de unde cruciații biruitori trimet Sfîntului Părinte un cort de mătasă și un steag de brocard de aur, în pelerinagii pe care le ocrotește excomunicarea contra răilor creștini la 1213 și scrisoarea — care trebuie să fie falsă — către Sudan (6 calendele lui Maiu 1214), în raportul, atîta de nou și de bogat, pe care i-l fac despre situația din lumea musulmană Patriarhul de Ierusalim și cei doi Mari Maiești ai Ordinelor, arătînd dorința cutărora din acești șefi de a se supune cu totul Papei [4]. Cruciata e urmărită, peste vicisitudinile Imperiului latin (prinderea de Balcanici a pretendentului Petru de Auxerre [5]), la Damieta și aiurea. Va fi vorba de trecerea spre Salonic a marchisului de Montferrat, cu Longobarzii și Toscanii săi, de lupta lui cu Comnenul („Com-

[1] Ne civitatem Messanae destruerent cum multis precibus impetravit; p. 971.

[2] Quidam imperatoris histrio theutonicus cognomine Follis; p. 977. Măsuri în Orientul latin contra „joculatorilor", p. 993.

[3] Luarea de creștini a unei „terra Miramomellini", a Cordovei, mult lăudată, pp. 999, 1034.

[4] Volunt isti libenter reddere in manus domini Pape Terram Sanctam quam tenent ad opus christianorum, etc.

[5] Qui, errantes per devia et condensa sylvarum, a Graecis intercepti sunt; p. 988.

www.dacoromanica.ro

miano") de la Adriatică (1224). Se vorbește și de moartea lui, de moarte bună, în acea „Romania", năvălită de Latini" [1].

Raporturile regatului celor Două Sicilii cu Arabii (cu un „Mirabittus, Saracenorum dux"), așezarea Saracinilor în Luceria sînt avute în vedere.

Cruciata lui Frederic al II-lea, din condițiile căreia i s'a făcut marele cap de acusație, e înfățișată cu imparțialitate. Se arată promisiunile Lombarzilor în 1226, sosirea și moartea la Otranto a landgravului, solia la Sudan a arhiepiscopului de Palermo, care aduce, în 1228, elefanți, catîri și alte daruri [2]. Amănunte bogate se dau pentru expediția siriană a Împăratului excomunicat, autorul părînd a fi luat parte la dînsa (pronunță grecește *Zoron* pentru Thoron). Se mentionează și solul de la „Commiano", de la Comnen, care, la 1230, va fi bătut și orbit, un „comes Majo", cu daruri mari. Cutare solie greacă ulterioară va fi descrisă „cu caii împodobiți cu șele și frîie de aur și cu postavuri de mătasă țesute cu aur și cu bani de aur fără de număr" [3]. Nu se pierd din vedere luptele din Siria, cu Ioan de Beirut, Cipriotul, contra Imperialilor lăsați acolo de Frederic [4]. Se va însemna trecerea prin Marsilia spre Locurile Sfinte, în August 1239, a regelui Navarei. Apelul desperat al regelui Ungariei, gonit de Tatari, către Împărat, căruia e gata a i se supune, e la locul său [5].

Pentru afacerile regatului însuși, reformat adînc de Frederic, nu lipsesc știri nouă, despre *tarenii* cari se bat la monetărie, despre monopolul de mătasă crudă, de fier, de aramă, despre noul sistem monetar cu *rotuli* pentru *tumini,* despre trecerea la fisc a văpsitoriilor *(tinctoriae),* despre banii de aur, „imperialii", cari se scot la Brindisi și Messina, despre *augustalii* cu capul Suveranului și acvila, despre „constituțiile imperiale" publicate la 1222, despre oprirea căsătoriei baronilor în altă țară, despre organisarea bîlciurilor, crearea de *generales curiae* de apel, cu de-

[1] Un rege de Salonic mort la Melfi, p. 1024. Se înseamnă și un cutremur la Constantinopol; p. 1026.

[2] P. 1004.

[3] Cum dextrariis cum sellis et fraenis aureis et cum pannis sericis auro textis et cum innumeris aureis; p. 1016.

[4] Lîna de Siria, pp. 1030-1.

[5] Per quas se ipsum et regnum suum Ungariae suae Imperatoris promittit subiicere ditioni, dum modo per ipsum ab ipsis Tartaris... defendatur; p. 1046.

www.dacoromanica.ro

legat împărătesc, avînd în orașele mari patru delegați „din cei mai buni ai locului de bună credință și bună reputație și cari să nu fie în legătură cu părțile“ [1], despre refacerea „studiului“ din Neapole, despre colonisări, despre aducerea de statui antice [2].

Pe lîngă asemenea expuneri apar sărace acelea ale unui *Matteo Spinello* din *Giovenazzo*, pentru anii 1247-78.

XVI.

Cronici siciliene

Regatul de Neapole Genova și Pisa și-au avut întăile cronice urmate cu caracter național.

La Neapole scrie în veacul al XII-lea **Protospatariul Lupus,** plin de informații despre Bizanț [3]: autorul pare a considera pe Împărăteasa din Constantinopol Teodora ca pe „regina“ lui. Multe știri despre Arabii din Nordul Africei se amestecă în această expunere îndreptată spre Orient.

Falcone de Benevent are și el date exacte despre Orient, ca despre moartea lui Samuil, Țarul bulgăresc, și despre răscoala din 1142 a lui Maniakes [4], a lui Tornikios. Se dau și unele știri despre cruciata întăiu.

La **Gulielm Apulus** *(De rebus Normannorum),* un poet epic, știrile despre Bizanț nu lipsesc, ca acelea despre Împăratul Mihail „epilepticus“ (Paflagonianul), iar în cartea a treia explicația poreclei Digenis dată Împăratului martir Roman, „quia barba difurcis“: soarta lui e urmărită și pănă la oferta de căsătorie pe care șeful turc o face captivului său. Trebuie ispita lui Gocelin

---

[1] De melioribus terrae, bonae fidei et bonae opinionis, et qui non sint de parte; p. 1033. De aiurea, din orașe mici și castele, doi. Prelații sînt datori a lua parte. Sesiunile sînt de opt pănă la cinsprezece zile; p. 1034.

[2] P. 1050.

[3] Și aici echivalența Ungari-Huni. La 1027 recuperarea bizantină se presintă ca făcută „cum ingentibus copiis Russorum, Wandalorum, Turcorum, Bulgarorum, Brunchorum, Polonorum, Ma cedonum aliarumque nationum“. — Și cronica de la Cava are asemenea știri despre Bizanț. — Toate în Muratori.

[4] V.: 1143. Longobardi super Idrontum ad capiendum Maniaki, et non invenerunt eum eo quod transmeavit Bulgariae. — La 1144 lupta cu „Russi“ ai lui Monomah. La 1147 pomenirea Varegilor.

www.dacoromanica.ro

din partea dușmanilor nenorocitului Impărat pentru a-l duce până la orbirea de la Heracleia, după care se face călugăr. Șiretul Nichifor Botaniate apare ca sprijinit de Alexe Comnenul, despre ale cărui victorii asupra lui Basilakes și Bryennios se vorbește pe urmă.

Marea expediție normandă a lui Robert Guiscard pentru pretendentul bizantin Mihail e expusă pe urmă, cu luarea Bodonitzei („Bundicia"), cu trecerea pe la Vallona, cu asediul la Durazzo, unde falsul basileus e dus „între cîntări, în mulțime" *(circumvallatus cantantibus ubique turbis)*, pe cînd oamenii serioși rîd de acest bețiv, care a fost un păharnic, un *pincerna*, de rînd. Din Mesopotamia vine la Alexe un anume Vasile cu Turci arcași. După moartea lui Constantin cel depus *(regni spoliatus honore)*, Robert se retrage la *Divalus* (Diavoli). Pe urmă se dau lupte la Ianina. Grecii se apără cu cară contra cavaleriei lui Boemund. In continuarea hostilităților e vorba de Salonic *(Salonichiu)*, de glorioasa *(nomine clara)* Larisa, unde se zvonia că e ascuns tesaurul imperial; nici pomenirea Tesalianului Ahile nu se uită cu prilejul biruinții Bizantinilor. Se presintă blocarea Impăratului, rămas fără provisii, pe cînd Boemund e la Valona *(Ebellona)* și Brieniu, la Castoria. La urmă, Alexe merge la Constantinopol, lăsînd cea mai mare parte din trupe la Durazzo.

Cum Veneții sînt amestecați în aceste lupte, iată o descriere contemporană a cetății lor: „Nimeni nu poate trece fără luntre de la o casă la alta. Locuiesc tot în ape, și nu e neam mai viteaz la războiul maritim și la conducerea vaselor pe valuri":

Nec ab aedibus alter ad aedes
Alterius transire potest nisi lintre vehatur:
Semper aquis habitant, gens nulla valentior ista
Aequoreis bellis ratiumque per aequora ducti.

Normanzii cari păstrau castelul de la Durazzo și-și întăriau flota reapar în primăvară, merg la Corfù; apoi în toamnă Robert gătește o sută douăzeci de vase la Brindisi.

Veneții sînt bătuți, asediul la Corfù desfăcut. Iarna se va petrece la Bodonitza. Dar iată ciuma, și Boemund, bolnav, pleacă; și Robert se va îmbolnăvi, după ce s'a dat ordin de atac la Cefalonia, și moartea ducelui împrăștie trupele.

www.dacoromanica.ro

XVII.

Alte cronici siciliene

Nicolae de Jamsilla e istoricul lui Frederic al II-lea. Cărturar în sensul unei „prime Renașteri“ care precede simțitor epoca numită de obiceiu astfel, el vede în regele său normand, care, dacă e și Impărat, aceasta trebuie să se înțeleagă în vechiul sens roman, cum e represintat Frederic pe monedele lui, tot cărturarul. Acel care zidește cetățile Augusta și Heraclia, scrie în bună latinească un manual pentru păsărari, *De natura et cura avium*, care e, de altfel, mai mult o serie de învățături, culese dintr'o lungă experiență. Scriitorul însuși dă etimologii ca a numelui lui Manfred, fiul bastard al Impăratului, semnalează în cale pe astrologi. Il interesează, pe lângă drama acestui suflet zbuciumat, pe care o presintă mișcător, pe lângă tragicele incidente ale carierei scurte a blondului Conradin, tăiat după înfrângerea de Carol de Anjou, ca un „trădător“ ordinar pe margenea Mării la Neapole, lucruri care nu intră de obiceiu în cercul de visiune al vremii lui. Roma cu bisericile ei: Lateranul, Sf. Paul, Sf. Sava, Sf. Vlasie de pe Aventin, Sfîntul Vasile, Sf. Sabina, rătăcirea turmelor în Dalmația supt bătaia aspră a vîntului de Nord, Bora.

Un **istoric anonim al Siciliei**, care scrie până la 1282, începe de departe. Aflăm la dânsul știri despre luptele răsculatului Maniakes, despre ciocnirile dintre Normanzii chemați în ajutor și *Venthavetus*, „cu mulți Arabi și Africani“, cari sînt întrebuințați și de anume orășeni contra cavalerilor francesi răsăriți pe acest pământ străin. Apar comandanții bizantini ai momentului marii prefaceri, ca acel „Ageraces“ care, în zilele Impăratului Diogene, apără Bari și aduce din Constantinopol o flotă de ajutor. Unui „Archerius, dux Baiensium“, îi scrie cutare Normand, ajuns la Imperialii din Bizanț duce la Corint[1]. Vedem cum cad pe rând Bari, Palermul. Dar, pe când Gisulf, prințul de Salern, în luptă cu burghesii din Amalfi, se dă lui Guiscard, Africanii vin în Calabria, pentru a lua robi, apoi, în anul următor, la Maceria.

Expediția contra Bizantinilor e presintată și aici pe larg, cu multe amănunte inedite: *Anglicii*, Varegii, la Durazzo, unde fugarii se adăpostesc în biserica Sf. Nicolae, aceiași „Anglici“, în număr de

[1] Gerolinus quidam normannigena, dux Corinthiorum; ed. Muratori, p. 764.

www.dacoromanica.ro

300, la Castoria, unde capitulează; Boemund pătrunde până la „Arsen", care e Larisa și cîștigă lîngă oraș biruința lui asupra lui Alexe. Se presintă și cucerirea Siciliei de Roger, căutîndu-se cu acest prilej și cutare urmașă a lui Carol-cel-Mare [1]. Sfîrșitul e slab și se pomenește și o cronică după care e compilată povestirea. [2]

Salla Malaspina, istoricul lucrurilor siciliene între 1250 și 1276, este și el cărturarul care caută lucruri în legătură cu pregătirea lui. Va lăuda la Manfred învățătura, va urmări astrologi, la Curtea lui Frederic al II-lea și aiurea, va adăugi înfloriturî la povestirea lui Jamsilla despre zbuciumul dureros al marelui Impărat, va descrie amănunțit arcurile de triumf ridicate la Roma după catastrofa Hohenstaufenilor.

Îl interesează însă și evul mediu: va lăuda pe aceia cari, învingători, cruță viața învinșilor [3]. Se descriu serbările pentru primirea între cavaleri a fiilor regelui Carol. De aceia se va opri asupra expediției lui Ludovic al IX-lea, adecă, în fond, întrebuințîndu-se naiva pietate a sfîntului rege, expediția biruitorului Carol de Anjou, Suveran al Celor Două Sicilii, la Tunis. Stăpînitorul arab de acolo e presintat ca un tributar al lui Carol, care plătia pentru voia de a călători pe Mare, dar uitase de trei ani de zile datoria lui. Pare a admite conduita lui Carol față de Templieri și de Hospitalieri, cărora, pentru neplata vămii, li confiscă vase cu provisii. Nu se indignează de măsura aceluiași rege de a sili pe țerani să-i ție animalele. Un fel de patriotism local se simte atunci când afirmă superioritatea Italienilor față de Francesi în ce privește apărarea cetăților [4].

Memorialul din Reggio între 1154 și 1080 e mai ales prețios pentru cruciata de la Damieta, la care a asistat de sigur autorul. Și rostul întregii povestiri se ține de actele cruciatei din secolul al XIII-lea în Spania și aiurea, dîndu-se și o scrisoare a Patriarhului Robert de Ierusalim [5], în care se vede ruina așezărilor

[1] P. 777.

[2] Prout continetur in chronica; pp. 777-8.

[3] Honesti mores pugnantium, qui prostratis et captis sibi invicem parcere didicerunt; ed. Muratori, p. 847.

[4] P. 822.

[5] P. 1113.

www.dacoromanica.ro

creștine de acolo, până într'atîta încât, fiind uciși 312 Templieri cu 324 turcopoli, 325 Ioaniți cu alți 324 turcopoli, la Teutoni perind 400 de frați, nu mai rămîn în casă decît doar trei păzitori; la Sf. Lazăr, „cavalerii, leproși, sănătoși", au fost uciși cu toții [1]. De toți s'au prăpădit 16.000 de „Franci, și atîția alții de nu li se poate spune numărul [2]".

Ni putem închipui că un suflet pios ca acesta nu va pierde prilejul de a descrie. Vedem pe Ludovic cel Sfînt în agonie, rugându-se pentru popor și rostind cu evlavie ultimele lui rugăciuni: *Esto, Domine, plebi tuae sanctificator et custos* și *Introibo in domum tuam, adorabo ad Templum Sanctum tuum et confitebor nomini tuo, Domine.* Vîntul aduce asupra cruciaților însetoșați nisipul pus anume de asediați în fața lor. La urmă, se încheie pacea, cu liberarea captivilor, admiterea serviciului divin al Predicatorilor și Minorilor, libertatea de a se boteza individual pentru Musulmani, restituirea cheltuielilor și tribut la Palermo. În aceste condiții, de relativă biruință se împrăștie și armata care visase „nu numai a supune Pământul Sfînt, ci tot *saracenismul*" [3]. Legatul moare, și regele Navarei, care venise bolnav, se stînge în Sicilia. La Reggio sosește noul Suveran frances, Filip, care aduce într'un sicriaș plin de aromate oasele sfîntului său tată, care se pun lângă altar în capela episcopului, între lumînări aprinse [4].

Peste evenimente din Bologna, cu interesanta „societate a Justiției", care-și are soldații, și peste moartea frumosului fiu al lui Frederic al II-lea Enzio, de atîția ani captiv al orașului, care, la îngropare, îi face cele mai mari onoruri [5], se ajunge la ofertele

[1] De domo S. Lazari milites, leprosi et sani, omnes fuerunt occisi.

[2] Et tantus numerus aliorum qui pro Christo sanguinem proprium effuderunt, quod quasi sine numero possunt enarrari.

[3] Quod non solum Terram Sanctam, sed etiam totum Saracenimum subiugare debuissent; p. 1131.

[4] Et hospitatus fuit cum exercitu suo in civitate et super palatium d. episcopi, et posita fuit dicta capsa iuxta altare Sanctae Helenae, ubi erat corpus praedicti regis, et semper ardebant cerei accensi magni ante dictam capsam; p. 1130. In una capsa conditum cum aromatibus... et in una alia capsa portabant Tristanum fratrem suum [Philippi]; p. 1132.

[5] Quaedam societas quae vocabatur Societas Iustitiae et erat valde magna societas de bonis et melioribus de populo dictae civitatis et posuerunt 80 de militibus in confinio propter bonum statum Bononiae.. Et fecit commune Bononiae eum inbalsamari, et fecerunt commune et homines Bononiae ad mortem suam ei magnum honorem.

www.dacoromanica.ro

de botez ale Tatarilor la congresul de la Lyon, cînd Constantinopolul Paleologilor se temea de un atac al lui Carol de Anjou și mergea foarte departe pe calea unirii Bisericilor [1]. Ceva despre luptele între Neapole și Sicilia nă vălită de Aragonesi. Despre fiul său prins, Carol de Anjou spune : „cine a pierdut un nebun sau un prostănac să creadă că n'a pierdut nimic" [2]. Bucuria cronicarului e mare cînd poate vorbi de ridicarea „fiului regelui mort al Tatarilor", de uciderea unchiului său care ținea tronul, de amenințarea către Sudanul Egiptului că-l omoară dacă nu fuge în valea Nilului, de dorința lui de a veni la Ierusalim de Sîmbăta Patimilor și, dacă va vedea în adevăr coborîndu-se focul din cer, să ucidă pe toți „Agarenii", de întrebuințarea în luptele lui a Georgienilor și a „celorlalți creștini", de crucea pusă pe steagurile și armele lui, de moneda tătărească pe care ar fi Sfîntul Mormînt și inscripția „În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh" [3].

La urmă știri despre un fals Frederic al II-lea și despre legăturile Casei de Montferrat cu Paleologul din Constantinopol, care-și însoară fiul cu fata marchisului Gulielm, acesta căpătînd multe mii de „bisanți" și 500 de soldați cu plată. Vedem la 1285 încă Tatari prădînd în Ungaria [4].

XVIII.

O cronică anonimă siciliană. — Nicolae Speciale

Un **anonim** sicilian, care scrie istoria insulei de la 1328, începe cu Menelau și Elena pentru ca, răpede, să ajungă la revolta lui Maniakes, al cărui fiu chiamă pe Saracinii din Tunis și de aiurea, în Iulie 827. Tot cu aceiași grabă, de la întăia apariție a Normanzilor se ajunge la Frederic al II-lea, la legăturile Angevinilor din Neapole cu Aragonesii din Sicilia, la căsătoria (1317) fiicei lui Frederic al II-lea, Constanța, cu regele Ciprului [5] și la trecerea

[1] Et eodem anno coram Papa et cardinalibus in consistorio lectae fuerunt litterae quod Paliologus in Constantina urbe ex Graecis fecerat Papam et cardinales; p. 1151.

[2] Qui stultum seu follum amittit se nihil extimat amisisse; p. 1158.

[3] P. 1158.

[4] Item eodem millesimo et anno Tartari intraverunt in regno Ungariae et interfecerunt multos religiosos et sanctimoniales personas; p. 1167.

[5] P. 864. ed. Muratori.

www.dacoromanica.ro

prin Palermo, la 5 Septembre 1315, a surorii lui Henric, regele Ciprului, Maria, care merge să iea pe Iacob, regele Aragonului [1]. Se urmăresc în special regii sicilieni până la acel Petru, din 1322, care iea pe Elisabeta de Carintia. Se dau și documente ca scrisoarea,din 1326, a Împăratului Ludovic de Bavaria. Pe scriitor îl interesează și mișcarea republicană de la Roma, cu cei cinzeci și doi de aleși ai poporului roman: *omnes consules artis totusque populus romanus* [2].

Nicolae Specialis se interesează numai de câțiva ani pe cari i-a trăit și el, de la 1282 la 1287. E un om foarte învățat, care citează pe Virgiliu, pe Ovidiu, pe Lucan, dar și pe Orosiu și pe Isidor de Sevilla, și poate vorbi de Tarquiniu.

E povestitorul Vesperelor Siciliene, cumplitei răsbunări contra Francesilor, provocată de oarecare libertăți ale lor față de femei, — ceia ce se înfățișează în chipul cel mai drastic [3]. Astfel se distrage flota pregătită de Carol de Anjou contra Grecilor și adversarul lui, Petru de Aragon, se servește de acei infanteriști, *Almagovarii*, cari vor juca un mare și bizar rol în istorie [4].

Vom avea isprăvile, cunoscute așa de bine și din opera catalană a lui Ramón Muntaner [5], ale lui Roger de Loria. El iea Gerbe, insula „bogată în fructul palmierilor și în uleiu". Pe când regele Iacob ajută cu cinci vase pe asediații de la Akkon, Roger, care, cu năimiții săi, lucrează pe cont propriu, duce șeisprezece alte vase contra păgânilor, la „Tolometta" [6]. Urmează atacul contra Angevinilor, cu douăzeci de galere. După ce se înfrânge Guillaume Estendard, Roger merge contra *„Romaniei"*, la Corfù, Monembasia, Chios, Modon, Navarino, biruind acolo, la *Zonco* al Veneților, *Junch* al Catalanilor, pe „Moreani", două sute de călăreți ieșiți din ascunzătoare [7]. Prințul Ahaii îl chiamă la Klarentza, unde

[1] P. 882. Stă două zile acolo. Și despre ajutorul cerut de Armeni; p. 902.
[2] P. 900 și urm.
[3] Temerarius illam in utero titillavit; ed. Muratori, p. 925.
[4] Pedites quos almugaveros vocant; p. 937.
[5] V. *Revue historique du Sud-Est européen* pe 1928. Muntaner e și citat la paginile 1051-2.
[6] Maxime Tolomettam, quae posita est in sinu litoreo, quem Gulfum Tini vocant; p. 958.
[7] Insules Romaniae, Curfo scilicet, Malvasiam et Chion, quae sola masticem gignit... Portus quem vulgo de Juncis vocant... Moreani cedunt; p. 959-60.

www.dacoromanica.ro

liberează pe bani prisonierii. Îl vedem pe norocosul aventurier mergând pentru câștig la lupta contra Turcilor pentru Împăratul bizantin: el va lua pe fata Împăratului și va fi megaduce [1].

N. Iorga.

CIVILISAȚIA ILIRICĂ

In anevoioasa cercetare a originilor neamului nostru, rămînerea în limitele orizontului relativ restrîns al teritoriului anticei Dacii nu ne poate duce la cele mai satisfăcătoare resultate. Din potrivă, prin lărgirea câmpului de vedere o sumă de probleme, care alminteri ar fi constituit o continuă pricină de controverse insolubile, își capătă o naturală deslegare. Azi e stabilit că poporul romîn din stînga Dunării e, din punctul de vedere al esenței sale latine, o insulă salvată de împrejurări geografice și istorice, dintr'o mult mai mare unitate provincială romană din centrul și Sud-Estul Europei, înnecată în valurile migrațiunilor slave de la începutul evului mediu [2]. Această unitate, distinctă de celelalte divisiuni de fapt ale Imperiului și caracterisată prin anumite particularități ale romanismului său popular, se numia *Illyricum* și ca atare intra chiar în mentalitatea administrativă a Imperiului, precum se vede din „vămile Iliricului" *(portorium Illyrici)*, circumscripție fiscală care cuprindea toate provinciile de-a lungul Adriaticei și de-a lungul Dunării de la izvor pănă la vărsare, inclusiv Dacia. Romanisarea Daciei și a Moesiilor de populație getică s'a făcut atît înainte cît și după cucerire, prin mijlocirea acestor provincii care, în cea mai mare parte, aveau ca basă etnică pe străvechii Iliri. La sfîrșitul lumii antice, Ilirii și Dacii, atît de diferiți linguistic și etnografic între ei în vremurile de independență, erau complet contopiți prin desnaționalisarea într'un același romanism unic, de la Adriatica pănă la Nistru. In această fusiune era natural ca să aibă o

[1] La urmă răscoala insulelor Gerbe și „Cherchinae".

[2] N. Iorga, *Les Latins d'Orient*, Paris 1921, passim; V. Pârvan, *Sulle origini della civiltà romena*, Roma 1922 (L'Europa orientale, II, 4-5), p. 264; id., *Dacia*, § V: *The Carpatho-Danubians and the Romans*, passim, Oxford 1928 (operă postumă, care va apărea în curînd).

www.dacoromanica.ro

covîrşitoare însemnătate contribuţiunea adusă de provinciile de origine ilirică, ele fiind de o romanitate mult mai veche, romanitate ale cărei caractere particulare erau, firește, determinate în cea mai mare parte de elementul indigen iliric supus altă dată de Romani.

Dar legăturile istoriei noastre cu vechii Iliri pot fi privite şi dintr'un punct de vedere mai direct, situat înapoi în vremuri preromane. Intre antica Dacie şi Iliria, cu toate profundele diferenţe etnografice, existau totuşi foarte multe afinităţi în ce priveşte civilisaţia. In afară de unitatea de nivel cultural a întregului Sud-Est european iliro-trac, între Geţi şi Iliri constatăm multe potriviri de forme şi de inspiraţii artistice, produse fie prin întrepătrunderi reciproce, fie prin influenţe ale aceloraşi focare de civilisaţie din Egeea, din Italia sau din Europa centrală alpino-celtică. Oricari ar fi deosebirile etnice dintre oameni, formele de viaţă economică şi spirituală îi unesc, atunci când la aceasta contribuiesc factorii geografici şi împrejurările istorice, aşa precum a fost casul între Iliri şi Daci.

In conclusia monumentalei sale *Getica*, mult regretatul meu profesor, Vasile Pârvan, stabileşte cum prin mijlocirea popoarelor din Europa central-danubiană, — printre care Ilirii constituiau elementul cel mai vechiu şi cel mai numeros —, romanisarea prin cultură a Dacilor era pregătită încă de la anul 1000 anterior erei noastre, printr'o orientare a acestora încă de atunci către Occidentul, din care li veniau tocmai acele elemente italice şi celtice ce stăteau şi la basa romanismului de mai târziu.

Incheierea neuitatului întemeietor al protoistoriei noastre naţionale dă în cuvinte sobre o magistrală orientare tuturor acelora cari de acum înainte au a se ocupa cu problema originilor noastre: „Pentru a înţelege naşterea, desvoltarea şi persistenţa romanismului danubian, trebuie să cunoaştem înainte de orice protoistoria Europei centrale şi carpato-balcanice în mileniul întâiu a. Chr.“[1].

Din această protoistorie central-europeană şi carpato-balca-

[1] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti 1926, p. 724

www.dacoromanica.ro

nică fac parte şi studiile privitoare la Iliri, atît de importante pentru înţelegerea propriei noastre istorii străvechi.

•

Inainte de a examina ceia ce numim *civilisaţiune ilirică*, cu un termen pur archeologic (care exclude din capul locului orice sens de superioritate sau de inferioritate, fiind vorba numai de denumirea stadiului de cultură materială a poporului iliric la o epocă anumită), e nevoie să lămurim trei chestiuni: *a precisării teritoriului* pe care se manifestă caracterele acestei civilisaţii, *a limitării ei în timp* şi *a documentelor* cu ajutorul cărora o putem cunoaşte.

Teritorial, neamurile ilirice ocupau întreaga Europă centrală între Dunăre, Morava, Marea Ionică, Apenini şi Alpi. Adriatica era un lac iliric străbătut continuu de faimoasele luntri ale piraţilor liburni şi ardiai şi strîns între maluri populate de *Enchelei*, *Taulanţi*, *Ardiai*, *Dalmaţi*, *Liburni*, *Iapozi*, şi *Istri* (pe malul oriental) şi de *Veneţi*, de *Liburnii Picenici*, de *Iapizi* şi de *Mesapi* (pe ţermul apeninic). In Peninsula Balcanică, Epirul, Macedonia, Peonia, Dardania şi partea occidentală a Moesiei Superioare aveau un mare procent de veche populaţie ilirică. Croaţia, Bosnia şi Herţegovina de azi constituiau patria celor mai caracteristici dintre Iliri. Iliri de asemenea erau *Panonii*, cari ocupau fertilele văi ale Savei şi ale Dravei şi toată partea apuseană a Ungariei de azi pănă la Dunăre. Şi tot Iliri erau *Noricii* şi ceilalţi locuitori ai Alpilor orientali. O unitate politică între locuitorii tuturor acestor regiuni n'a existat niciodată. Doar afinităţi linguistice şi etnografice îi uniau supt numele comun de *Illyri*.

Pe un spaţiu atît de întins, de o constituţie geografică atît de variată era natural ca diferenţele între diversele grupuri de seminţii ilirice să fi devenit tot mai mari în decursul vremurilor şi supt influenţa vicisitudinilor istorice. Astfel, aruncînd o privire asupra acestor grupuri ilirice în preajma cuceririi lor succesive de către Romani, constatăm că Iapigii şi Mesapii din Italia meridională, după o covîrşitoare elenisare spirituală se confundă etnografic din ce în ce mai mult în cetele Samniţilor coborîţi în ţerile lor. Liburnii din Picenum sînt pe vremea lui Plinius reduşi la un singur oraş pe ţermul Adriaticei,

www.dacoromanica.ro

Truentum[1]. Veneţii, pătrunşi de mult de elemente italice, decad din toate punctele de vedere supt loviturile invasiilor celtice. Noricii sînt în cea mai mare parte copleşiţi de aceleaşi invasiuni, care fac să se resimtă de influenţa lor întreaga Panonie şi toată valea Dunării până dincolo de Dacia. Ilirii meridionali din Balcani, desnaţionalisaţi de superioritatea culturală elenă şi macedonică ori de cea etnografică tracică, se restrâng în preajma Adriaticei, pe teritoriul Albaniei şi Muntenegrului de azi.

Tuturor acestor diferenţieri li corespund în cursul epocii de fier şi profunde deosebiri de civilisaţie. *Iapigia* şi *Mesapia* constituiesc o periferie a superioarei culturi elene din Egeia. *Veneţia*, predestinată a fi în toate vremurile factor de cultură, îşi are în epoca villanoviană o civilisaţie proprie, derivată din elemente elenice de import. *Noricul*, cu vestita necropolă de la Hallstatt, dăruieşte de asemeni Europei barbare prima civilisaţie a fierului, după ce a împrumutat din plin elementele culturii venete şi ale celei villanoviene. *Panonia* continuând a desvolta produsele splendidei culturi carpato-danubiene din epoca de bronz, primeşte puternice influenţe veneto-villanoviene, hallstattiene, şi chiar orientale scitice, spre a se topi mai târziu, ca şi Noricul hallstattian, în uniformitatea civilisaţiei Latène, adusă de Celţi.

In mijlocul tuturor acestor prefaceri ale lumii ilirice în primul mileniu înainte de Hristos, o singură regiune rămîne mai isolată, mai refractară influenţelor exterioare, mai credincioasă caracterelor rasei: este Iliria propriu-zisă, constituită din masivul dinaric, care, în şiruri longitudinale, paralele, mergând de la Alpii orientali până la Pind, se strînge între ţermul Adriaticei de o parte şi între văile Savei, Moravei şi Vardarului de alta. Această ţară fragmentată în nenumărate văi carstice isolate, străbătută de drumuri puţine şi anevoioase, locuită de triburi fărîmiţite, mîndre de tradiţiile şi de autonomiile lor locale, îşi păstrează totuşi, etnografic şi spiritual, un caracter unitar, atît din causa influenţei egale a aceloraşi factori naturali, cît şi din pricina posiţiei centrale situate între cele mai mari drumuri ale Euro-

[1] *Historia naturalis*, III, 110.

www.dacoromanica.ro

pei sud-estice: *drumul Adriaticei*, străveche cale a comerțului de chihlimbar preistoric și a circulației elementelor de civilisație din Orientul egeo-elenic; *drumul Savei*, axă de răspîndire spre Orient a civilisației italice din prima epocă de fier, a celei contemporane hallstattiene și a celei mai tîrzii celtice și care singură ar putea explica toată problema romanității noastre; apoi *drumul Moravei și Vardarului* unica linie directă între lumea egeică și cea central-europeană și în sfîrșit drumul de uscat dintre Italia și Orient, devenit în vremea romană *via Egnatia*.

Din punctul de vedere al civilisației, această regiune, care corespunde azi Bosniei, Herțegovinei, Croației, Dalmației, Muntenegrului, Albaniei și Serbiei occidentale, își are caracterele ei specifice pe care ne propunem a le analisa în cele ce urmează. Așa că prin *civilisație ilirică* înțelegem numai pe aceia referitoare la acest teritoriu, excluzînd Istria, care, de și e de același caracter geografic și etnografic, presintă totuși un aspect cultural diferit, efect, în antichitate ca și azi, al unei mai directe și mai predominante influențe italice.

In ce privește limitele de timp, între care trebuie să considerăm civilisația ilirică, ne lovim de la primul pas de problema foarte importantă, departe încă de a fi deslegată, a originii Ilirilor: dacă sînt autohtoni sau dacă sînt veniți din altă parte și în acest ultim cas de unde anume și cînd au venit. De aceia, lăsînd la o parte pentru moment discuția asupra datelor acestei probleme, trebuie să ne mărginim a folosi în prima linie elementele arheologice, cunoscute, ale teritoriului iliric fixat mai sus. Cele d'intăiu știri sigure, de caracter istoric sau quasi, despre Iliri ca locuind aici, le avem prin secolele 8-7 înainte de Hristos, în orice cas nu prea mult după anul 1000. Acestei vremi corespunde arheologic, în aceiași regiune, epoca de fier, caracterisată prin industria respectivului metal și printr'o civilisație deosebită, în elementele sale principale, de civilisațiile specifice epocilor anterioare, din care însă derivă prin firească evoluție. Inceputul acestei civilisații coincide cu introducerea fierului în Europa, care în unele părți din jurul Adriaticei cu drumuri mai accesibile apare mai de vreme, iar în altele, cu o poziție geografică mai isolată, se ivește mai

www.dacoromanica.ro

tîrziu. In orice cas, după ştirile arheologice de pănă acum putem vorbi de anul 900 înainte de Hristos ca data cea mai veche a introducerii acestui metal în ţerile dintre Sava şi Adriatica şi prin urmare ca dată iniţială a civilisaţiei respective. Cum însă mai înainte de anul 1000 trebuie să presupunem pe Iliri ca locuind în regiunile sud-est europene, unde-i găsim puţine secole după această dată,— avînd în vedere constatările archeologice şi filologice şi chiar unele indicaţii istorice indirecte—, putem în chip sigur atribui acestui popor, de la început pănă la sfîrşit, civilisaţia care formează obiectul presentei comunicări. Nu ne ocupăm aici şi de civilisaţia mai veche a bronzului, dintre Sava şi Adriatica, de oare ce numai sfîrşitul ei poate fi pus pănă acum în chip sigur în legătură cu Ilirii, începuturile ei rămînînd încă a fi lămurite chiar din punctul de vedere pur arheologic.

Cît despre sfîrşitul civilisaţiei ilirice, el este foarte precis marcat prin stabilirea Romanilor în ţerile muntoase de la Răsăritul Adriaticei, culminînd prin transformarea acestor ţeri într'o provincie romană la sfîrşitul secolului I-iu înainte de Hristos.

Avem astfel a considera civilisaţia ilirică *în limitele epocii de fier din Iliria*, adecă între anul 900 înainte de Hristos şi începutul erei noastre. Acestei civilisaţii îi vom aplica, convenţional şi în linii generale, aceleaşi divisiuni în două mari părţi: epoca I de fier sau *epoca Hallstatt* (900-500 înainte de Hristos) şi epoca a II-a de fier sau *epoca Latène*, (500-1 înainte de Hristos), întocmai ca şi în celelalte ţeri ale Europei centrale, de şi, spre deosebire de acelea, în Iliria, acestor două divisiuni nu li corespund şi două civilisaţii deosebite, caracterul civilisaţiei ilirice a fierului fiind cronologic mult mai unitar.

Documentele cu ajutorul cărora putem să cunoaştem civilisaţia Ilirilor sînt cele istorice şi cele arheologice. Dintre acestea, cele din urmă sînt, de sigur, nu numai cele mai numeroase şi cele mai clare, dar şi cele mai importante, un obiect archeologic fiind prin excelenţă un document referitor la civilisaţie. Izvoarele istorice privitoare la cultura Ilirilor sînt rare, puţin precise şi adesea fantastice. O folosire a lor nu se poate face decît în al doilea rînd şi numai în lumina faptelor archeolo-

www.dacoromanica.ro

gice, care trebuie să primeze, fiind mult mai numeroase, şi de o realitate şi de o claritate indiscutabile.

Archeologia ilirică îşi are, ca pretutindeni, începuturi timide şi dilетantice. Dalmaţia e cea d'intăiu ţară de origine ilirică, în care găsim cele mai vechi informaţiuni asupra monumentelor pre- şi protoistorice. E vorba de diferitele însemnări de călătorii ale cărturarilor italieni sau localnici, începînd din veacul al XVII-lea, demne însă de a fi menţionate numai prin vechimea lor. La 1876 tot Dalmaţia dă cea d'intăiu o revistă de archeologie ilirică, preocupată mai mult de partea romană şi mai nouă locală. Este *Bullettino di archeologia e storia dalmata* de la Spalato, transformat acum după războiu într'un *Vjesnik* de limbă croată. Intrebuinţarea exclusivă a aceleiaşi limbi slave îngreuiază cercetarea din partea străinilor şi a importantului *Vjesnik* de la Zagreb, înfiinţat la 1879, precum şi a interesantului *Starinar* de la Belgrad, apărut prima dată la 1883. Dintre toate aceste ţeri însă, numai în Croaţia s'au făcut mai multe cercetări archeologice privitoare la subiectul nostru. Cităm săpăturile celebrei necropole de la *Prozor lîngă Otočac* şi cele făcute la *Krupač* şi la *Şiroka Kula*. In Dalmaţia s'au făcut explorări isolate la *Postranje*, în insula *Brazza*, la *Stagno lîngă Ragusa* şi în importanta necropolă de la *Nona lîngă Zara*. In vechiul regat al Serbiei nu putem face nicio menţiune remarcabilă asupra acestui domeniu.

Momentul cînd încep a înflori cu adevărat cercetările archeologice ilirice, e marcat de ocuparea Bosniei şi Herţegovinei de către Austria la 1878, eveniment atît de funest pentru pacea de mai tîrziu a Europei, dar care, totuşi, trebuie să se recunoască, a introdus solid binefacerile civilisaţiei în regiuni care altminteri ar fi rămas multă vreme într'un stadiu de înapoiere balcanică. Din activitatea depusă metodic şi cu mari sforţări de către fostul Imperiu pentru punerea în valoare a acestor teritorii, face parte şi o întreagă ofensivă ştiinţifică, întreprinsă sistematic şi susţinută cu cheltuieli formidabile. Un important şi bogat museu regional se organisă la Sarajevo, cu un voluminos buletin anual tipărit în condiţiunile cele mai bune, intitulat *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, supt direcţiunea lui Hoernes, vestitul ar-

www.dacoromanica.ro

cheolog vienes, mort în 1917. Pentru informarea localnicilor aceleaşi resultate din *Mitteilungen* se publicară paralel şi într'o revistă croată, *Glasnik*. Cea mai însemnată parte din această admirabilă activitate, o avù archeologia. Se începură săpături de o importanţă capitală în celebra staţiune neolitică de la *Butmir*, se desfundară mii de tumuli ilirici în regiunea *Glasinac*, regiune care, din causa caracteristicelor tipuri de obiecte găsite în movilele ei, a dat numele său întregii civilisaţii ilirice studiate în presenta comunicare. In faţa resultatelor surprinzătoare ale acestor prime săpături se convoacă în 1895 un congres la *Sarajevo*, la care se adună cei mai de frunte specialişti europeni: *Pigorini, Hoernes, Montelius, De Mortillet, Salomon Reinach, Munro, Heierli, Hampel, Ranke, Virchow*, etc., şi la care s'au desbătut chestiuni de o importanţă principală în legătură cu civilisaţia Ilirilor. După congres, săpăturile se continuară cu mai multă ardoare peste tot întinsul Bosniei. Citàm numai pe cele mai importante făcute la *Glasinac, Jezerine, Sanskimost, Donja Dolina, Ribić, Gorica, Sobunar, Čungar*, etc. Mulţămită resultatelor acestor săpături, executate în cea mai mare parte prin munca lui Radimsky, Fiala, Truhelka şi Ćurčić, avem azi un considerabil număr de date, din care ne putem face o suficientă ideie asupra liniilor principale ce caracterisează cultura ilirică. Păcat numai că această bogăţie de ştiri nu o avem şi pentru alte regiuni ale vechii Ilirii. Prea puţin cunoaştem din Herţegovina orientală şi din Serbia, din Dalmaţia şi din Croaţia şi aproape nimic din Muntenegru şi din regiunile muntoase din vecinătate. Iar războiul, cu consecinţele lui, a întrerupt şi activitatea austriacă de la Sarajevo. Să sperăm că noul Stat iugoslav, întocmit pe mai drepte base politice şi deci cu posibilităţile unei desvoltări mai liniştite şi mai îndelungate, va găsi mijloacele să o continue.

In regiunile de Sud ale Iliriei, în Albania şi Macedonia occidentală, cercetările archeologice sînt încă în fasa începuturilor. Abia avem cîteva informaţii adunate de diferiţii călători streini, printre cari numai cîţiva au stăruit ceva mai mult asupra diferitelor monumente antice întîlnite, fie din diletantism, fie mai rare ori din preocupări de specialitate. Printre ei citàm în primul rînd pe Englesul Evans, pe Germanul Träger, pe

www.dacoromanica.ro

Austriacii Ippen şi Nopcsa şi pe Francesul Degrand. In timpul războiului cercetările în aceste regiuni au fost mai favorisate, întîmplarea ducînd prin partea locului pe diferiţii învăţaţi asociaţi celor două tabere adverse. Unii dintre ei au continuat cercetările şi după război, cum e casul cu Casson, autorul unei recente sintese despre *Macedonia, Thrace and Illyria*. De asemeni cercetări fundamentale au fost făcute în anii din urmă de Biagio Pace şi Luigi Ugolini, acesta din urmă publicîndu-le într'un frumos volum, *Albania antica*. Acum, atenţia asupra antichităţilor albanese a savanţilor francesi şi italieni, cari scot şi o luxoasă revistă, *Albania*, ni îndreptăţeşte nădejdile pe care le nutrim cu privire la o activitate mai febrilă archeologică în acest colţ de ţară, care singurul mai adăposteşte azi un rest din populaţia ilirică, atît de răspîndită în Europa acum două milenii.

*

Elementele archeologice ale studierii unei civilisaţiuni sînt două: *studiul monumentelor în care s'au făcut descoperiri* şi *tipologia obiectelor descoperite*.

La primul element se referă *staţiunile, necropolele* şi *depositele* (adecă acele descoperiri întîmplătoare numite popular „comori"). Lăsând la o parte depositele, care numai prin obiectele conţinute presintă o importanţă pentru noi, alminteri situaţia şi răspîndirea lor fiind mai mult un resultat al întîmplării, ne vom ocupa aici numai de staţiuni şi de necropole.

Aşezările ilirice sînt în cea mai mare parte de tipul *castellieri*-lor din Istria, adecă situate pe înălţimi greu accesibile cu pareţi rîpoşi, asămănătoare diverselor „cetăţui" ori „grădişti" preistorice de la noi şi din restul Europei, dar caracterisate printr'o şi mai deosebită accentuare a calităţilor fortificative naturale sau artificiale. Aspectul deosebit şi impunător al castellierilor ilirici (numiţi *gradina* sau *gradac* în regiunile cu actuală populaţie slavă) faţă de celelalte staţiuni similare din Europa, se datoreşte în primul rînd condiţiilor geografice din Istria şi din Iliria dinarică, ţeri carstice, cu munţi calcaroşi, săraci în apă, cu pareţi abrupţi de doline, cu stînci isolate şi greu accesibile.

Castellierii ilirici sînt foarte numeroşi, dar puţini dintre

www.dacoromanica.ro

ei au fost săpați. Citâm pe cei de la *Sobunar*, *Debelo Brdo* și *Čungar*. Săpăturile săvîrșite aici au soluționat problema desbătută într'o vreme asupra rostului și vechimii acestor înălțimi fortificate. Numeroasele urme de locuințe, resturi de animale, obiecte domestice, hîrburi de vase, găsite în straturi, au stabilit că e vorba de așezări omenești întărite, în genere cu același fel de viață care până azi se perpetuează printr'o tradiție preistorică repusă în valoare în evul mediu, în Italia peninsulară, unde multe orășele stau aninate pe munți isolați și cu urcușuri grele. Ca și în alte țeri, acest fel de așezări apare în neolitic și continuă până în primele vremuri istorice. Cele mai multe sînt din epoca de fier, cînd probabil națiunea ilirică era destul de numeroasă și, de sigur, luptele dintre nenumăratele triburi, în care se împărția, erau foarte dese. După cucerirea romană, castellierii sînt părăsiți pentru totdeauna, acești noi stăpînitori venind pe de o parte cu un nou sistem de întărire, castrul permanent sau provisoriu, care aproape neglija condițiile terenului, iar, pe de altă parte, instaurînd o lungă epocă de pace și de civilisație, care făcea inutile calitățile strategice ale unei așezări.

Densitatea castellierilor în anumite regiuni e resultatul condițiilor geografice, în legătură fie cu încrucișările drumurilor importante, cum e casul cu Ținutul *Glasinac*, fie cu fertilitatea solului, cu cantitatea și calitatea apei de băut (lucru important în carstul arid), fie cu posibilitățile de desvoltare economică, cum e casul la *Rakitno*, la *Bihać*, la *Bisćepolje*, în regiunea *Glasinac-Sarajevo*, etc. S'a observat pe de altă parte că cei mai puternici castellieri, sînt situați în punctele strategice cele mai importante.

Castellierii sînt foarte variați în ce privește forma și dimensiunile, totdeauna adaptîndu-se la împrejurările topografice. Elementele artificiale ale fortificării lor sînt valurile făcute din pămînt simplu ori mai ales din bolovani informi de piatră, de felurite mărimi, neînchegați cu mortar și de forme destul de variate: circulare, semicirculare, poligonale, etc. Pe alocurea pietrele care constituiesc valul iau dimensiuni ciclopice, formînd ziduri impunătoare, ca în Grecia „pelasgică" sau în Italia preromană. Intr'unii castellieri valurile erau de pămînt, întărite cu palisade de lemn, așa precum s'a constatat

www.dacoromanica.ro

şi în ţara noastră, la Tinosul. Cît de puternici erau castellierii ilirici putem vedea din enormele sforţări cu care au fost luaţi în stăpînire de către Romani în campaniile lor de cucerire descrise amănunţit de către autorii antici, în special de către Appianus [1].

In jumătatea a doua a epocii de fier, se întîlnesc în Iliria, pe lîngă numeroşii castellieri de munte, şi cîteva aşezări de caracter mai modest, situate pe înălţimi mai mici, în mijlocul cîmpiilor de pe văile ceva mai largi. E casul staţiunii de la *Sanskimost*, pe valea Sanei, centru înfloritor de viaţă economică şi de industrie a fierului în special, foarte bogat în resturi de viaţă omenească, dar cu elemente de apărare mai slabe în comparaţie cu castellierii. Probabil că pentru aceasta erau de ajuns situaţia sa insulară şi eventualele legături politice cu vr'un castellier puternic din apropiere.

Nu lipsesc din Iliria nici aşezările aquatice similare celor palustre din epoca neolitică alpină, cu case de bîrne clădite pe pari înfipţi în mijlocul rîurilor. Aceste palafite, prin isolarea lor în mijlocul apelor, au un caracter defensiv foarte visibil, dar care în epoca de fier nu mai corespunde sistemului de aşezare iliric în genere. In această tardivă epocă ele se mai menţin numai în mic număr şi numai în virtutea unei inerţii tradiţionale, ca nişte martori singuratici ai altor vremuri. Din cele două importante staţiuni de acest fel săpate pănă acum în Iliria, cea de la *Ripač lîngă Bihać* pe rîul Una datează din neolitic şi durează pănă în epoca de bronz şi numai cea de la *Donja Dolina* pe Sava ţine pănă spre sfîrşitul epocii de fier. La Ripač, în epoca de bronz palafita e părăsită, iar ruinele ei, alcătuind împreună cu aluviunile rîului o insulă, sînt ocupate din nou în epoca de fier şi în cea romană, însă cu case de zid.

Intre castellieri, staţiuni joase de tip Sanskimost şi palafite, nu e nicio deosebire de epocă sau de naţionalitate a locuitorilor, ci numai de împrejurări geografice, castellierii fiind aşezări de munte, gorganul de la Sanskimost aşezare de cîmpie, iar palafitele aşezări aquatice de origine mai veche, dar cu o existenţă prelungită şi în vremuri mai noi. Caracterul Ili-

[1] *De rebus Illyricis*, passim.

www.dacoromanica.ro

riei fiind eminamente muntos, e firesc lucru ca cea mai mare parte din aşezările ei să aparţină tipului castellierilor, extrem de rare fiind exemplele celorlalte tipuri.

Prelungirea în timp a palafitelor din Iliria, mai mult decît în orice parte a Europei, marchează un caracter fundamental al civilisaţiei ilirice: persistenţa în tradiţie, caracter ce se întîlneşte în toate manifestările respectivei civilisaţii. Castellierii puternic fortificaţi, mai puternic aproape ca nicăiri, de o inexpugnabilitate descurajatoare pentru inamic, sînt încă o icoană a poporului ilir, dîrz, războinic, conservativ, gelos de libertatea stîncilor lui, însuşiri ce se resfrîng şi asupra manifestărilor lui spirituale, după cum ne pot dovedi chiar probele archeologice.

Trecînd de la staţiuni la *necropole*, constatăm că acestea din urmă au exercitat o mult mai mare atracţie pentru explorările archeologice din vremurile noastre. Pricina constă în faptul că mormintele presintă faţă de aşezări avantagiul de a fi intacte, clare şi de un aspect cronologic omogen şi prin urmare comportă sforţări mai uşoare şi resultate mult mai sigure. Archeologul, care în sufletul lui nu e doar un desgropător de simple lucruri moarte, ci mai ales un căutător de mărturii evocatoare ale altor vremuri, e totuşi mai ispitit de lumea celor morţi, care în perpetuitatea ei neatinsă păstrează proaspete clipe solemne din timpurile cele mai vechi, decît de lumea celor odinioară, vii, care însă în trista învălmăşeală a ruinelor de azi ascunde epoci urgisite, mai surde la chemarea cercetătorului modern.

Mormintele Ilirilor se găsesc în două feluri de cimitire: *necropole tumulare*, alcătuite din movile numeroase, şi, *necropole plane*, ascunse supt nivelul de azi al solului, fără niciun rest de semn exterior care să li mărturisească presenţa. Pe cît de modestă e situaţia acestora din urmă, a căror descoperire numai întîmplarea o poate aduce, pe atît de impunătoare sînt movilele, adesea îngrămădite cu zecile de mii pe ţinuturi întinse. Cele mai bine cunoscute sînt cele de la *Glasinac*, unde s'au săpat peste 10.000. Desimea lor în această regiune a impresionat în deosebi pe Salomon Reinach, care la Congresul de la Sarajevo din 1895 a stîrnit o lungă controversă prin afirmarea ipotesei că necropolele tumulare de la

www.dacoromanica.ro

Glasinac, fiind, după părerea sa, prea numeroase spre a conține numai morții din partea locului, ar represinta de fapt niște uriașe cîmpii sacre, reservate de către mai multe neamuri ilirice înmormîntării defuncților lor. Ipotesa aceasta nu mai e admisibilă după ce, pe de o parte s'a constatat, prin calcule amănunțite și suficiente, că movilele nu erau prea numeroase față de numărul populației locale, iar pe de altă parte s'a observat că numărului mare de tumuli îi corespunde în acea fertilă și importantă regiune și un mare număr de castellieri. De altfel împotriva părerii lui Reinach a fost de o decisivă importanță și împrejurarea, relevată la congres, că regiuni la fel de bogate în tumuli sînt foarte multe în Iliria și, dacă s'ar considera toate ca reservate exclusiv celor morți, aproape n'ar mai rămînea loc pentru cei vii.

Tumulii ilirici sînt de dimensiuni și forme felurite. In genere, dat fiind caracterul lor monumental, sînt situați, ca și în România și în alte părți, pe punctele cele mai înalte ale locului și pe cît se poate evitînd pădurile. Sînt alcătuiți mai totdeauna din bulgări de piatră și din țărînă, rare ori din pămînt simplu ca la noi. Intr'un tumul sînt mai multe morminte, une ori pănă la douăsprezece, și chiar mai multe, foarte rar unul singur. Natural, nu toate sînt contemporane, între unele fiind chiar deosebiri de mai multe secole. Cîte odată se găsesc chiar morminte de epocă romană ori medievală introduse în tumuli din prima epocă de fier. Cei mai mulți dintre cei săpați pănă acum în Iliria aparțin acestei epoci, mai puțini sfîrșitului epocii de bronz și foarte puțini epocii Latène, (adecă după 500 înainte de Hristos). S'au găsit și tumuli fără morminte presărați printre ceilalți, poate cenotafi, în amintirea defuncților, cari au murit departe de țara lor, în vre-o luptă sau în vre-o călătorie.

Necropolele plane din Iliria se cunosc numai în măsura în care s'au săpat, după ce au fost semnalate archeologului doar prin vre-o descoperire casuală. Printre cele mai principale menționăm pe cea de la *Jezerine lîngă Bihać* (cea mai mare din toate), pe cele de la *Sanskimost*, de la *Ribić*, de la *Donja Dolina* și de la *Prozor lîngă Otočac*. Epoca lor în genere e aceiași ca și a tumulilor, însă cu mai puține morminte în prima epocă de fier și cu foarte multe în cea de a doua.

www.dacoromanica.ro

Intre tumuli şi mormintele plane nu e nicio deosebire de rit. Ambele feluri de morminte conţin de o potrivă şi cadavre inhumate şi urne cu cenuşa morţilor arşi. De asemeni, nicio deosebire de naţionalitate, de sex sau de clasă socială nu se poate stabili între *tumuli* şi *mormintele plane* sau între *inhumaţie* şi *incineraţie*. Doar raporturi cronologice se pot fixa. În prima epocă a fierului (între 900 şi 500 înainte de Hristos), predomină tumulii ca formă sepulcrală şi inhumaţia ca rit funebru, iar în a doua epocă (500-1 înainte de Hristos), predomină necropolele plane şi în acestea mormintele cu ritul incineraţiei. Asistăm în epoca de fier ilirică la o evoluţiune lentă, de aproape un mileniu, de la ritul exclusiv al inhumaţiei la ritul exclusiv al arderii morţilor, evoluţiune inversă celei întîmplate contemporan în ţerile vecine şi care prin aceasta constituie încă o caracteristică a civilisaţiunii ilirice.

In mormintele de inhumaţie scheletele sînt întinse orizontal, în atitudinea cea mai simplă, cu faţa în sus, cu braţele de-a lungul corpului. Morţii erau depuşi fie pe pămîntul gol al gropii, fie închişi între pereţii unui paralelipiped format din şease lespezi de piatră, de forme şi de dimensiuni neregulate. La Donja Dolina găsim şi cîteva schelete întinse pe scînduri de lemn. Orientarea scheletelor e foarte variată. La Glasinac, de pildă, predomină orientarea spre E sau spre V, fără să lipsească şi exemple cu altă direcţie. In alte părţi, la Prozor şi la Jezerine, predomină orientarea spre Nord şi aşa mai departe. Fapt e că aceste orientări nu sînt în legătură nici cu starea socială, nici cu sexul morţilor, ci sînt datorite probabil diverselor scrupule superstiţioase diferite de la cas la cas. In morminte alături de schelete se găsesc vase care au conţinut alimente şi diverse ornamente de metal, sticlă, ambră, provenite de la hainele, cu care respectivii morţi au fost îngropaţi şi care s'au distrus apoi în decursul vremii.

In necropolele de incineraţiune, arderea morţilor nu se făcea pe locul de înmormîntare, decît în rare casuri. De obiceiu erau în cimitir una sau mai multe pieţe de ardere, unde se executa tot ritualul cremaţiunii. Astfel de pieţe s'au găsit de pildă la Jezerine. Cadavrele erau trecute prin focul sfinţit al rugului, cu toate hainele şi cu toate podoabele care

www.dacoromanica.ro

trebuiau să însoţească insul în mormînt. Toate aceste podoabe, găsite în mormintele de incineraţie, poartă vădite urme ale contactului cu focul. Cenuşa mortului culeasă cu multă grijă şi curăţată de orice element străin era pusă în urne speciale de lut, rare ori în vase de forme comune şi numai excepţional într'o gropiţă scobită la fundul gropii. Une ori urna era acoperită cu o strachină întoarsă sau cu o lespede de piatră, alte ori era închisă între şease lespezi de acest fel. La începutul stăpînirii romane, Ilirii încep a întrebuinţa urna de piatră sau de marmoră, de modă romană, însă numai ca obiect profan secundar, în care introduc tot străvechiul lor vas primitiv de lut, singurul în care ritul tradiţional îngăduia să se depună cenuşa celui purificat de focul sfinţit. Avem în aceasta încă un exemplu interesant al mentalităţii conservative ilire.

Intre necropolele plane şi cele tumulare, ca şi între mormintele cu schelete şi cele cu urne cinerare nu e nicio deosebire în ce priveşte ornamentele şi obiectele secundiare, ceia ce dovedeşte că aparţin aceluiaşi popor, care la basa diferitelor forme rituale externe avea aceleaşi obiceiuri şi aceleaşi principii religioase.

Necropolele sînt pretutindeni situate în preajma uneia sau mai multor staţiuni. Aşa s'a constatat de pildă la *Glasinac*, la *Donja Dolina* şi la *Sanskimost*. Cîte odată se găsesc morminte şi în interiorul aşezărilor, alături de locuinţe, ca la *Parižević*, la *Podlaze* şi la *Donja Dolina*.

•

Al doilea element archeologic al unei civilisaţii şi cel mai important, atît pentru definirea ei, cît şi mai ales pentru determinarea relaţiunilor ei cu civilisaţiile vecine, e *tipologia obiectelor descoperite* în staţiuni, în necropole sau în comori întîmplătoare. Obiectele archeologice prin ele însesi ne pot informa asupra uneltelor, armelor şi podoabelor unui popor. Prin perfecţiunea lor, prin practicitatea lor, prin rafinamentul formelor şi al ornamentelor lor, ne pot lămuri asupra stadiului de cultură al celor cari le-au fabricat şi le-au întrebuinţat. Tehnica, formele şi ornamentele lor ne mai pot duce la conclusiuni privitoare la vechimea şi la provenienţa lor şi prin urmare ni pot servi la documentarea asupra relaţiilor

www.dacoromanica.ro

economice şi spirituale ale celor cari le-au întrebuinţat cu cei cari le-au fabricat şi le-au vîndut.

Pentru toate acestea archeologul se ajută de *tipologie*, care implică descrierea obiectelor, stabilirea şi clasificarea tipurilor, situarea lor cronologică şi urmărirea lor comparativă pe o arie geografică cît mai întinsă. In felul acesta tipologia este elementul de bază al archeologiei unei civilisaţii pre- sau protoistorice şi în acelaşi timp elementul principal prin care această ştiinţă ajută istoria.

In ce priveşte civilisaţiunea ilirică, am îndeplinit alt-undeva [1] tot acest procedeu intermediar, încît în spaţiul restrîns al presentei expuneri mă voiu resuma numai la constatările generale asupra obiectelor găsite în Iliria şi la conclusiunile principale pe care studiul lor îl suggerează.

In marea lor majoritate obiectele archeologice privitoare la Iliria provin din necropole. Cum tradiţia cerea ca defunctul să fie înmormîntat cu toate podoabele şi cu armele preferite şi în mai rare casuri cu uneltele caracteristice meseriei sale, vom putea avea din aceste monumente de caracter funerar suficiente informaţii asupra podoabelor şi armelor, dar foarte puţine asupra uneltelor şi mai ales asupra ceramicei, care nu era represintată în morminte decît prin urne cinerare sau prin vase secundare de anumite tipuri şi prin vase superioare greceşti de import. Ceramica de utilitate zilnică atît de variată şi de bogată nu se poate găsi decît în straturile cu urme de viaţă umană ale staţiunilor şi acestea au fost exploatate foarte puţin în ţerile de origini ilire.

Armele Ilirilor erau constituite în cea mai mare parte din lănci şi din cuţite mari, întocmai precum ştim din autorii antici cari pomenesc de *sibynae*-le şi de *sicae*-le lor tipice[2]. Deosebit de caracteristice şi de răspîndite sînt cuţitele de fier lungi încovoiate, asămănătoare întru cîtva celor getice cunoscute. In vremurile mai vechi nu lipsesc din Iliria nici spadele drepte de tip hallstattian. Insă nu s'a găsit niciuna din săbiile acelea lungi de fier, caracteristice Celţilor şi care sînt

[1] R. Vulpe, *La civiltà del ferro in Italia* (în curs de publicaţie), lucrare ale cării conclusiuni sînt resumate în presenta expunere. Pentru tot materialul documentar cerut de afirmaţiile de aici, trimet la acel studiu.

[2] Ennius ap. Festum, p. 336 M: *Illyrici restant sicis sibynisque potentes*; cf. A. J.-Reinach, *Sigyna* (Daremb.-Saglio, *Dict. des ant.*, IV), p. 1336, n. 6.

www.dacoromanica.ro

așa de frecvente în celelalte țeri ale Europei. De asemeni lipsesc carele de războiu, unul din cele mai caracteristice lucruri care apar în necropolele celtice din Europa. Sînt constatări foarte interesante pentru istoria și caracterul distinct al civilisației Ilirilor față de cele ale popoarelor vecine.

Săgeți s'au găsit relativ puține, dar de forme foarte variate, ceia ce ar însemna că raritatea lor printre lucrurile descoperite archeologic s'ar datori mai mult întîmplării decît rarei întrebuințări a arcului de către Iliri.

Caracteristică pentru Iliria în raport cu celelalte țeri din Europa nordică și centrală e întrebuințarea foarte frecventă a armelor defensive importate din Grecia sau din Italia. S'au găsit destul de multe coifuri, de diverse tipuri, mai ales corintice și un număr important de cnemide de bronz pentru apărarea fluierelor picioarelor. De asemeni, nu lipsesc dintre armele găsite în Iliria nici fragmentele de scuturi sau de platoșe. Puțin răspîndite sînt fragmentele de harnașamente pentru cai, ceia ce se explică prin faptul că Ilirii erau aproape exclusiv pedeștri în regiunea muntoasă dintre Sava și Adriatica.

In puține vorbe, armamentul Ilirilor dă impresia de ansamblu a unui popor patriarhal, care cu toate calitățile lui războinice renumite, nu cunoaște bătăliile în stil mare și nici meșteșugul lor complicat, ci se mărginește a întrebuința în forme destul de rudimentare lănciile de fier și *sicae*-le lor curbe, singura inovație națională în materie. De fapt și din istoria lor păstrată în fragmentele autorilor greci și romani, vedem că n'au fost niciodată un popor cuceritor și mai ales niciodată organisat pentru mari fapte de arme, ca de pildă Celții sau Dacii. Toată viața lor militară se reduce la nesfîrșite și anonime lupte interne între locuitorii diferiților castellieri și la micile banditisme săvîrșite de unele triburi limitrofe pe cont propriu în dauna neamurilor vecine, în special a Grecilor și a Macedonenilor, cari la rîndul lor de multe ori le biruiesc în măruntele hărțuieli, totuși fără ca vre-odată să reușească a le liniști. E o viață militară primitivă care ar aminti pe aceia a locuitorilor Italiei centrale înainte de expansiunea Etruscilor și a Romanilor.

Obiectele de podoabă găsite în mormintele ilirice sînt foarte

www.dacoromanica.ro

numeroase şi foarte variate. Cea mai însemnată categorie a lor o alcătuiesc fibulele, aceste „fosile" archeologice de o mare importanţă pentru cronologie, din causa mulţimii variantelor lor, corespunzătoare fiecare unei divisiuni de timp precise şi destul de mici, restrîngîndu-se adesea până la mai puţin de un secol. O caracteristică principală a fibulelor din Iliria este extrema lor bogăţie de tipuri, care întrece pe aceia a oricărei alte regiuni din Europa. Am putut stabili vre-o patruzeci de specii, fără să pun la număr nesfîrşitele variante de amănunt, toate între sfîrşitul epocii de bronz (ca. 1000-900 înainte de Hristos) şi începutul stăpînirii romane (finele secolului I-iu înainte de Hristos). Ca origine, în cea mai mare parte aparţin ariilor civilisaţiilor vecine: elenică, italică, hallstattiană şi celtică. Destul de multe sînt acelea de forme pur locale, care cu aceleaşi particularităţi nu se mai întîlnesc altundeva.

Printre celelalte multe obiecte de podoabă menţionăm âcele de cap femenine, de bronz, unele duble, de formă originală ilirică; apoi aplicele de bronz; catărămile de cingători, cîteva de tip local; pe urmă pandantivele, de forme infinite, care în genere serviau ca amulete de caracter superstiţios; diademele lucrate din panglici de bronz decorate în relief prin bătaia cu ciocanul; brăţările, inelele şi numeroasele mărgele de sticlă multicoloră şi de chilimbar.

Numeroasele obiecte de podoabă ilirice sînt în mare parte de fabricaţie locală după modele tradiţionale, a căror origine e în epoca de bronz, fie numai în Iliria, fie, mai ales, în toată Europa centrală. Unele sînt inovaţii locale din epoca de fier. Multe sînt venite din afară, mai ales din lumea grecească. Din cantitatea lor deosebit de mare resultă pentru Iliri o predilecţie spre lux şi spre forme de viaţă mai rafinate. Totuşi din sărăcia de inspiraţie a desemnurilor reduse la schematice ornamente spirale sau geometrice, incise sau imprimate în relief prin bătaia cu ciocanul, vedem că tot gustul lor artistic nu trecea de nivelul unui popor înapoiat, care e în situaţia de a primi şi produsele unei civilisaţii superioare pe lîngă cele ale tradiţiei sale preistorice locale, fără însă a le asimila complet şi fără a le revalorisa într'un sens original până la nivelul la care le-au revalorisat de pildă Italicii, Hallstattienii şi Celţii.

www.dacoromanica.ro

Uneltele Ilirilor, care de sigur trebuie să fi fost în mare parte făcute din lemn, s'au găsit în săpăturile moderne într'o mică proporţie. Cele de bronz sînt foarte rari: mai mult mici obiecte de toaletă şi vase de fabricaţie superioară grecească, importate. In genere uneltele Ilirilor erau de fier, precum dovedesc cuţitele, bricele, topoarele, cleştele, àcele de cusut, àcele pentru undiţe, dălţile, cuiele, sulele şi celelalte lucruri făcute din acest metal şi descoperite în straturile staţiunilor sau în morminte. Destul de dese sînt uneltele de piatră, de os sau de corn. Palafitele de la Ripač şi de la Donja Dolina au furnisat şi cîteva rare obiecte de lemn, precum linguri, mici luntri, unelte de pescuit, tărgi pentru morţi, etc.

In genere metalele aveau anumite întrebuinţări. Astfel, bronzul servia mai ales pentru delicatele obiecte de podoabă, mai rar pentru arme ori pentru scule. Fierul se întrebuinţa în chip comun: din el se făceau aproape toate armele şi toate uneltele pentru care nu era suficient de tare lemnul. Argintul era destul de răspîndit, mai ales printre lucrurile de podoabă alese, de import sau numai de influenţă elenă. Aurul lipseşte aproape cu totul printre obiectele găsite în Iliria, afară de cîteva monete şi de cîteva urme de poleială pe unele obiecte de argint de la Jezerine. Pentru lucrurile de podoabă se obişnuia şi chilimbarul, sticla, osul şi une ori chiar pietricelele lustruite.

Ceramica ilirică, destul de săracă relativ, din causa provenienţei ei aproape exclusiv din necropole, e în cea mai mare parte făcută cu mîna. Roata nu apare în fabricaţia vaselor ilirice decît după secolul al III-lea înainte de Hristos, introdusă din lumea grecească. Vasele făcute cu mîna sînt în genere alcătuite dintr'o pastă îngrijită şi curată, nu însă totdeauna bine arsă. De obiceiu sînt lustruite la suprafaţă. Ornamentele sînt de cele mai multe ori incisiuni geometrice, rare ori spirale sau motive svasticoide. Decoraţiunea în relief, cu proeminenţe şi brîuri, nu e aşa de frecventă ca de pildă în ţara noastră. Unele vase găsite în special la Jezerine şi la Ripač, presintă desemnuri geometrice pictate, de compoziţie locală, însă de inspiraţie mai veche venită din Italia meridională, din Apulia.

Tipurile vaselor ilirice sînt restrînse la număr în compa-

www.dacoromanica.ro

raţie cu ce ştim din alte ţeri. Causa e şi lipsa de informaţii suficiente, lipsindu-ni multe date asupra ceramicei din aşezări, care diferia mult de cea din necropole.

Nu sînt rare vasele de fabricaţiune superioară, importate direct din lumea grecească. Ele au influenţat în bună parte şi ceramica indigenă în ce priveşte formele, tehnica şi chiar ornamentaţia cîte odată. Aceste vase greceşti sînt rare ori din acelea cu figuri.

Printre celelalte obiecte ceramice, în afară de vase, citäm capacele de vase, văscioarele cu gurguie pentru supt, în forma aproximativă a unor lulele, pîlniile, strecurătorile, apoi sobele de încălzit de la Donja Dolina, destul de complicate ca tip, diversele mosoare, lustruitoarele de vase, nenumărate fusaiole, greutăţi de formă piramidală, etc.

In genere ceramica ilirică ni arată, pe lîngă o fundamentală tradiţie locală şi sud-est europeană de afinitate egeică, începînd încă din epoca de bronz şi chiar din cea neolitică, şi o importantă influenţă a ceramicei elene, în deosebi a celei din Apulia. Dimpotrivă, — ceia ce, ca şi în alte casuri, e caracteristic pentru Iliria—, ceramica celtică din epoca Latène n'a avut nicio influenţă asupra celei de aici.

In afară de armele, uneltele, podoabele, vasele, puse în morminte ca ofrande, trebuie să menţionăm şi cîteva lucruri găsite în mormintele Ilirilor şi avînd un caracter pur religios. Fără să putem insista asupra religiunii acestui popor în cadrul redus al presentei expuneri asupra civilisaţiei materiale a lui, amintim carul de bronz în miniatură, descoperit într'un tumul de la Glasinac şi constituit dintr'un recipient în formă de pasăre acvatică, aşezat pe patru rotiţe. E un obiect de fabricaţie venetă, cu analogii în toată Europa, în epoca de bronz şi în cea de fier, simbolisînd, după Déchelette, cultul lebedei solare din legendele protoistorice ale tuturor popoarelor europene.

Tot referitoare la cercul de civilisaţie al Veneţilor sînt desemnurile figurate incise pe două fragmente de stele sepulcrale de piatră, găsite la *Jezerine* şi la *Ripač*, de o tehnică întîlnită în Italia, la *Novilara* şi la *Bologna,* în regiuni vecine cu Adriatica, şi de un stil foarte înrudit cu stilul desemnurilor de pe faimoasele situle venete de bronz ornate *au repoussé*. Tot

www.dacoromanica.ro

în regiunile adriatice ale Italiei, întîlnim analogii numeroase pentru o figurină de bronz, găsită la *Şiroki Breg* în Bosnia şi reprezintînd în trăsături rudimentare o divinitate feminină nudă, în clasica atitudine a Venerei de Medici. Asemenea lucruri fiind foarte rari în Iliria, trebuie să considerăm această figurină ca un isolat obiect italic de import.

*

Din expunerea făcută pănă aici asupra resultatelor principale ale descoperirilor archeologice de pe teritoriul vechii Ilirii, putem trage conclusiuni în ce priveşte elementele componente ale civilisaţiei ilirice şi în ce priveşte evoluţia şi definiţia ei.

In civilisaţia ilirică deosebim în prima linie două categorii de elemente: *elemente indigene* şi *elemente de legătură cu civilisaţiile ţerilor vecine*.

Printre elementele indigene deosebim grupul foarte numeros al *celor de veche tradiţie*, originare din epoca de bronz şi une ori şi mai vechi, perpetuate acum pănă în epoca de fier, şi grupul mai restrîns al *elementelor de invenţie locală aparţinînd exclusiv epocii de fier*.

Primul din aceste grupuri, care stă la basa evoluţiei întregii civilisaţii ilirice din epoca fierului, e constituit din elemente care în epoca de bronz erau comune unei mari părţi din Sud-Estul european de la Alpi şi Carpaţi pănă în Egeia, dar care în epoca de fier continuă cu deosebire în Iliria, ţară conservativă prin natura ei geografică şi prin caracterul locuitorilor săi. Printre cele mai importante elemente de acest fel citäm fibulele în formă de ochelari, comune încă din epoca de bronz întregii lumi ilirice din Europa; o mare parte din urnele cinerare şi mănuşile de vase cu corniţe în formă de semilună (*ansae cornutae* sau *ansae lunatae*). Decoraţiunea obiectelor ilirice, în general destul de săracă, aminteşte motivele geometrice din epoca de bronz şi chiar pe cele mai vechi din epoca neolitică. Foarte răspîndit în Iliria, aproape tipic, e ornamentul cercurilor mărunte cu punct în centru, une ori legate între ele tangenţial prin liniuţe oblice, motiv cunoscut în toată Europa, încă din epoca de bronz, dar nicăiri atît de frecvent.

www.dacoromanica.ro

Elementele acestea de tradiţie sînt atît de importante, încît s'a putut spune pe drept cuvînt că civilisaţia ilirică nu este decît o civilisaţie a bronzului perpetuată şi după descoperirea fierului şi pusă la curent, încetul cu încetul, cu noile elemente inventate pe loc sau mai ales aduse din vecini.

Elementele indigene aparţinînd exclusiv epocii de fier sînt puţin numeroase, dar au totuşi o parte foarte importantă în caracterisarea civilisaţiei ilirice, căreia îi dau o nuanţă de precisă separaţiune faţă de celelalte civilisaţii dimprejur. Nu e vorba, de sigur, de forme create pe de-a'ntregul aici, ci numai de forme eclectice sau de modificări parţiale aduse formelor de împrumut sau celor de tradiţie, care însă, aşa cum sînt, ajung ca să caracteriseze civilisaţia teritoriului iliric, singurul pe care se găsesc. Dintre acestea menţionăm *sicae*-le curbe, de fier, similare doar în linii cu totul generice *copìdelor* orientale ori săbiilor încovoiate getice; apoi pumnalele de bronz cu două tăişuri şi cu mîner oblic; un număr important de tipuri de fibule, de ex. tipurile Glasinac cu două spirale şi cu placa pătrată; unele forme de paftale pentru cingători, ăcele de păr duble, unele tipuri de mărgele de ambră, vasele pictate de la Jezerine şi de la Ripač, etc.

Foarte importantă pentru coloratura variată a aspectului civilisaţiei ilirice e categoria *elementelor de legătură cu civilisaţiile de pe teritoriile vecine*. Prin Marea Adriatică Iliria se lega cu *lumea elenică* şi cu *Italia*. Pe uscat relaţiile ei erau cu regiunea *Hallstatt*, cu *Panonia*, cu *Dacia*, cu *Tracia balcanică* şi cu *ţerile de Nord ale Greciei*, iar mai tîrziu cu *Celţii*. Cu *Nordul Italiei* şi mai tîrziu cu *Romanii*, relaţiile se făceau şi pe uscat şi pe mare.

Trebuie să observăm că nu toate analogiile dintre civilisaţiile a două regiuni se pot explica în acelaş chip. Ele pot represinta un *import*, o *influenţă* sau o *afinitate*, termeni cărora trebuie să li dăm nuanţe cu totul distincte. Regiunea de origine a unei analogii care se referă la un „import" sau la o „influenţă" e decisă totdeauna de cel mai mare număr de exemplare şi de variante. Elementele de import sînt relativ isolate în ţerile în care se găsesc ca atari şi apar în abundenţă în ţerile de origine. Din potrivă, elementele de influenţă sînt

www.dacoromanica.ro

mult mai numeroase şi mai frecvente şi ele reprezintă o adaptare locală şi o asimilare a elementelor de import, pe care le imită la început mai fidel, apoi din ce în ce mai slab. Cuvintele „import" şi „influenţă" trebuiesc înlocuite cu cuvîntul „afinitate" atunci cînd elementele de civilisaţie analoage apar tot atît de înrădăcinate în fiecare dintre regiunile comparate, aşa încît nu se poate determina direct şi sigur punctul lor de plecare. Obiectele care dovedesc o afinitate între două civilisaţii nu sînt niciodată perfect identice, ci prezintă totdeauna particularităţi care variază de la un loc la altul. „Afinitatea" între elementele a două civilisaţii se poate explica şi printr'o asimilare durabilă până la înrădăcinare a elementelor odinioară de import şi de influenţă, dar ea este mai ales resultatul unei lente infiltrări, analoagă şi paralelă infiltrărilor etnice şi folklorice, de la un punct la altul, până la răspîndirea pe teritorii imense, mărginite numai de obstacole geografice fisice.

Prin elementele de legătură cu civilisaţiile străine nu ne preocupă decît acelea ivite în epoca de fier. Elementele ale căror analogii cu elementele civilisaţiilor vecine nu se pot raporta decît la epoca de bronz, le-am socotit în categoria celor indigene tradiţionale, de oare ce în vremea fierului ele sînt definitiv înrădăcinate în civilisaţia ilirică, pe care une ori chiar o caracterisează prin anumite nuanţe originale.

Cele mai importante relaţiuni ale civilisaţiei ilire sînt cele cu *lumea grecească*, care încep foarte de timpuriu, după cum arată o sumă din legendele eroice greceşti şi precum dovedesc cea mai mare parte a elementelor tradiţionale ilirice afine celor din Egeia din epoca de bronz. Cei d'intăiu negustori eleni cari apar în Adriatica sînt *Ionii*. Aceştia aduc din Orientul egeic elementele de bază pentru civilisaţiile din Italia de Nord. Din causa lor Adriatica era dese ori numită *Marea Ionică*, nume ce până în zilele noastre s'a păstrat părţii de la Sud de canalul Otranto. Mai tîrziu comerţul ionic e înlocuit prin concurenţă de cel doric reprezintat prin *Tarentum*, colonia lacedemoniană din Sudul Italiei şi apoi prin *Corcyra*, înfloritoarea sucursală adriatică a Corintului. De şi comerţul grecesc era foarte activ în această mare, după cum dovedeşte întinsa răspîndire a elementelor sale de import în toate ţerile riverane, printre care şi Iliria, el trebuie să fi fost întovărăşit de multă

www.dacoromanica.ro

nesiguranţă, de oare ce nu putem înregistra colonii elene stabile decît în partea de Sud, pe coastele Albaniei. Causa era de sigur mulţimea piraţilor de pe ţermurile pline de insule şi de sinuosităţi ale Iliriei, piraţi cari considerau riscata lor îndeletnicire ca singurul mijloc de existenţă oferit de natura ţerii lor şi consfinţit şi de o seculară tradiţie. Cu o populaţie, pe care sărăcia o silia la o concepţie de morală internaţională atît de ciudată, era imposibil să se ajungă la o siguranţă în Adriatica, înainte de intervenţia unei autorităţi puternice. Această autoritate Grecii au găsit-o la Dionisie I-iu, tiranul Siracusei, care, adus aici de rivalităţile lui cu Corcyra, ia contact şi cu piraţii ilirici, pe cari îi potoleşte, ceia ce aduce după sine o imediată înflorire a comerţului elen, întemeindu-se o sumă de colonii în insulele şi pe ţermurile Dalmaţiei. După dispariţia puterii siceliote din Adriatica, aceste colonii încep a duce o viaţă grea în luptele lor continue cu vecinii Iliri, cari îşi reiau vechile ocupaţii de piraţi. In căutarea unei noi autorităţi salvatoare, Grecii găsesc pe Romani, cari în felul acesta sînt introduşi în afacerile Adriaticei şi atraşi într'o politică ce-i va duce după cîteva secole la stăpînirea întregului Sud-Est european. Intervenţia Romei în Adriatica e extrem de importantă pentru înflorirea comerţului grec. Pentru prima dată liniştea acestei mări e asigurată temeinic.

Archeologic toate aceste date istorice sînt pe deplin confirmate. Elementele greceşti ocupă un loc foarte însemnat printre elementele civilisaţiei ilirice. Aproape toate obiectele de import din Iliria sînt elenice. Acelaş lucru se poate spune despre influenţele artistice şi tehnice. Printre obiectele greceşti din Iliria deosebim pe cele provenite din sfera comerţului corcirean, precum coifurile corintice, cnemidele, etc., de cele referitoare la cercul comerţului tarentin, precum unele vase ceramice, coifurile de tip italic meridional, ş. a.

Relaţiile civilisaţiei ilirice cu *cele italice* sînt mult mai reduse decît cele cu civilisaţia grecească. De sigur, prin civilisaţii italice nu înţelegem decît pe cele din centrul şi nordul peninsulei apenine, de oare ce sudul, adecă Grecia Mare cu Apulia, fac parte integrantă din cercul de expansiune directă al civilisaţiei greceşti. Dintre civilisaţiile italice, *cea venetă* e cea mai importantă pentru Iliria, din causa imediatei veci-

www.dacoromanica.ro

nătăţi şi pe mare şi pe uscat. Ea corespundea unui teritoriu de mare însemnătate pentru comerţul internaţional de chihlimbar între nordul Baltic şi orientul grecesc. Obiectele făcute din această preţioasă substanţă se găsesc, în mari cantităţi, peste tot în jurul Adriaticei, inclusiv în Iliria, care îl poseda prin comerţul venet. Printre obiectele ilirice de import sau de influenţă venetă, cele mai însemnate sînt cele de semnificaţie religioasă pomenite mai sus: căruciorul de la Glasinac, pietrele funerare de la Jezerine şi Ripač şi Venerea primitivă de la Široki Breg.

Printre celelalte civilisaţii regionale din Italia, o strînsă afinitate leagă Iliria de *civilisaţia Novilara*, din Picenum, afinitate care se datoreşte de sigur elementului etnic iliric care locuia în acea regiune, după cum ne asigură o informaţie a lui Plinius cel Bătrîn [1].

Relaţiile Iliriei cu *civilisaţia villanoviană* de la gurile Padului au loc mai mult prin intermediul lumii venete.

Influenţa *etruscă* în Iliria e nulă. Această superioară civilisaţie italică s'a desvoltat pe versantul tirenian al Apeninilor, spre Adriatica abia ajungînd până la Bologna. Mai departe, unele din elementele ei, foarte rar şi acelea, au pătruns numai întru cât au fost asimilate de civilisaţia venetă.

Cu invasiile celtice din partea a doua a epocii de fier, civilisaţiile italice din nordul Adriaticei decad şi cu ele dispare şi influenţa lor în Iliria, unde relaţiile cu Italia vor fi reluate abia în epoca romană, însă atunci mult mai fundamental.

Civilisaţia ilirică presintă numeroase afinităţi, mai ales în regiunile din spre Nord, cu *civilisaţia Hallstatt*, numită aşa după o necropolă tipică din centrul Austriei şi răspîndită în prima epocă de fier pe o mare întindere din Europa occidentală şi alpină. Aceste afinităţi se constată în tehnica şi în ornamentaţia obiectelor găsite în Iliria, precum şi în multe forme ale acestora.

Relaţiile celor două civilisaţii sînt foarte vechi, elementele lor comune derivînd direct din elementele de civilisaţie ale epocei de bronz. Diferenţa în ce priveşte elementele de civilisaţie dintre regiunea hallstattiană şi cea dinarică, ambele cu

[1] *Historia naturalis*, III, 110.

www.dacoromanica.ro

populaţie ilirică la origine, e că, pe cînd cea d'intăiu primeşte influenţele civilisaţiei egeo-elene prin intermediul Italiei veneto-villanoviene, cealaltă le primeşte direct. In schimb, cea d'intăiu, situată la răscrucea celor mai mari drumuri şi posedînd mai multe bogăţii minerale, mai ales fier, are posibilitatea să desvolte mai de vreme şi într'un sens original elementele primite. Cu invasia Galilor, cari celtisează teritoriile hallstattiene, fără să reuşească a se atinge de Iliria dinarică, diferenţele între cele două civilisaţii devin şi mai profunde.

Acelaşi lucru se poate constata între Iliria de la Sud de Sava şi între Panonia, ţară cu totul de alt caracter geografic, de şi de o veche populaţie ilirică înrudită de aproape cu cea din spre Adriatica. La finele epocii de bronz afinităţile Iliriei propriu-zise cu Panonia sînt tot aşa de numeroase şi de intime ca şi cele cu regiunile hallstattiene. Cu începutul epocii de fier încep diferenţierile: Iliria primeşte destul de devreme industria noului metal şi primele influenţe greceşti, pe cînd Panonia continuă a trăi în tradiţia aproape neschimbată a civilisaţiei şi a industriei bronzului, primind ca elemente străine pe cele italice şi hallstatiene de import şi pe cele scitice de invasiune. Mai tîrziu năvala şi stabilirea Celţilor în Panonia lărgeşte la maximum diferenţele de civilisaţie dintre cele două ţeri, care totuşi îşi menţin comunitatea etnografică ilirică până la venirea Romanilor.

Invasiunea *Celţilor* în Europa centrală pe la mijlocul epocii de fier aduce aici o nouă civilisaţie, numită *Latène*, după staţiunea caracteristică *La Tène* din Elveţia. Elementele fundamentale ale acestei civilisaţiuni erau cele hallstattiene din prima epocă de fier, evoluate supt puternice influenţe elene şi italice. Toate civilisaţiile mai vechi din Europa alpino-danubiană au fost înlocuite de civilisaţia pe care o aduceau noii veniţi. Singură Iliria dinarică rămâne aproape neatinsă, singurele ei afinităţi mai însemnate cu civilisaţia Celţilor fiind cîteva tipuri de fibule, a căror durată în totul nu trece de două secole. Din pricina aceasta, Iliria dintre Sava şi Adriatica e singura ţară din Europa centrală şi occidentală în care civilisaţia romană s'a suprapus direct peste elementele arhaice ale civilisaţiei primei epoce de fier, fără intermediul ci-

www.dacoromanica.ro

vilisației celtice Latène, contrariul adecă de cum s'a întîmplat în Italia de Nord, în Galia, Spania, Britania, Germania occidentală, Reția, Noric, Pannonia și Dacia.

In ce privește afinitățile de civilisație ale Iliriei cu țerile vecine de la Răsărit, cu *Dacia* și cu *Tracia*, ele sînt vechi și importante. Totuși, departe de a confirma părerea, destul de răspîndită, că Ilirii și Geto-Tracii ar fi fost popoare strîns înrudite. Din potrivă, toate resturile linguistice, onomastice și toponimice rămase de la cele două neamuri antice probează o diferență foarte mare între ele. Cît despre elementele toponimice gete și trace găsite sporadic în Iliria, ele nu arată o înrudire între Iliri și Geto-Traci, cum s'a crezut adesea, ci numai că în repetate rînduri infiltrațiile etnografice gete, paralele cu cele trace, au ajuns pănă la Adriatica, ceia ce e cu totul altceva. Aceasta e o lămurire foarte importantă pentru etnografia antică a Sud-Estului european, pe care o datorăm mult regretatului autor al *Geticei*, Vasile Pârvan. Și, dacă totuși archeologia constată afinități însemnate între diferitele regiuni antice ale Peninsulei Balcanice, ea nu aduce prin aceasta nicio contrazicere părerii neuitatului nostru istoric. Aceste afinități se referă numai la civilisație, nu și la naționalitate. Doar e un lucru cunoscut în toate vremurile că hotarele civilisațiilor nu sînt totdeauna în dependență de hotarele etnografice. Azi, în aceiași Peninsulă Balcanică, neamurile slave, romanice, elene, atît de diferite, au o cultură tradițională în genere de același nivel și de același aspect. Iar, ca să luăm un exemplu și din altă parte, să privim Austria și Ungaria, țeri cu aceiași civilisație materială și totuși populate de națiunile cele mai diverse, într'un loc vorbindu-se o limbă indo-europeană și în celălalt o limbă asiatică, ungro-finică.

Și doar între Iliri și Geto-Traci nici nu e vorba de o apropiere de civilisație tot așa de mare, ci doar de un număr de afinități, care, oricît de vechi și de însemnate, nu exclud totuși nici unele deosebiri destul de profunde. Aceste afinități se referă mai ales la tradițiile comune din epoca de bronz sau la elementele comune împrumutate pe căi diverse de la aceiași civilisație egeo-elenică.

Trecînd acum la încheierea acestei expuneri, să încercăm

www.dacoromanica.ro

a arunca o privire generală asupra civilisației ilirice în toată durata ei în timp și pe toată întinderea ei în spațiu. In tot cursul ultimului mileniu d'inainte de Hristos, care constituie epoca fierului, *teritoriului dinaric dintre Sava, Adriatica și Morava-Vardar,* cu o natură geografică specifică, cu o populație ilirică de o nuanță caracteristică, îi corespunde arcbeologic o civilisație cu un *facies* propriu, bine precisat față de al tuturor celorlalte civilisații contemporane din Europa și exprimînd în trăsăturile ei esențiale atît caracterul țerii, cît și al neamurilor cărora aparține. Aceste trăsături se manifestă în prima linie printr'o tendință conservativă de a persista în formele tradiționale, de a resista la influențele străine și deci de a ajunge la o constantă întîrziere față de noutățile tehnice și spirituale ale țerilor din prejur. Tendinței de resistență, odată biruite, îi corespunde o mare varietate a formelor resultate din relațiile cu civilisațiile vecine. Nicio civilisație a vre unui alt popor protoistoric din Europa nu posedă elemente străine provenite din atît de multiple direcții. Ambele aceste însușiri ale civilisației ilirice, atît *conservatismul,* cît și *pluralitatea direcțiilor de influențe străine,* derivă din aceiași împrejurare geografică: situația isolată a masivului de munți ilirici în mijlocul celor mai importante drumuri europene, situație care contribuie pe de o parte ca populația ilirică să fie cît mai întîrziată față de inovațiile din afară, dar care pe de altă parte face ca, atunci cînd aceste inovații reușesc a pătrunde în Iliria, ele să pătrundă din toate părțile. Pluralitatea de direcții a influențelor străine duce la un *eclectism,* care stă la basa tuturor formelor de invenție locală ilirică. De o originalitate pură ilirică nu poate fi vorba, ci numai de modificări de amănunt ale formelor eclectice. Obiectele găsite în Iliria arată un contrast între o perfectă asimilare a tehnicei venite din afară și o primitivă sărăcie de inspirație artistică. In ornamentare se persistă în tradiția liniilor geometrice simple și se evită aproape cu desăvîrșire reprezentările figurate.

Situația civilisației ilirice față de influențele celorlalte nu e aceiași. Ea este în primul rînd zona de întretăiere a cercurilor de cultură din *Grecia* și din *Hallstatt.* E un resultat al poziției ei intermediare între Centrul și Sudul Europei. Pre-

www.dacoromanica.ro

ponderanța elementelor grecești o caracterisează față de toate regiunile din Europa centrală și importanța elementelor hallstattiene o distinge de țerile din Peninsula Balcanică supuse aproape numai influențelor elene. Relațiile cu celelalte civilisații vecine sînt secundare din punctul de vedere al caracterisării. De o importanță decisivă pentru caracterisarea civilisației acesteia față de celelalte din Europa și pentru situarea ei în rîndul civilisațiilor de *caracter meridional* e, pe lîngă predominarea elementelor grecești, absența aproape totală a elementelor caracteristice civilisației celtice numită Latène.

Civilisația ilirică a epocei de fier, cu aceste caractere specifice, se sfîrșește la venirea Romanilor, cari o înlocuiesc cu civilisația lor superioară, de origini greco-italice. Cucerirea Iliriei de către Romani durează foarte mult: începută de la primele lupte din anul 229 înainte de Hristos cu pirații reginei Teuta, ea se continuă cu resultate neclare până în vremea Impăratului August, care abia după campanii extrem de grele, istovite în nenumărate hărțuieli și în infinite sforțări pentru distrugerea în parte a fiecărui castellier, reușește să o ducă la capăt, făcând din Iliria o provincie romană pacificată. Caracterul de conservatism al țerii, al poporului și al civilisației ilirice se manifestă pentru ultima dată, însă în proporții maxime, în această supremă resistență împotriva noilor cuceritori, cei mai hotărîți și mai intransigenți pe cari Iliria i-a văzut cîndva.

După această cucerire, în care forțele locale au fost mistuite, aspectul archeologic al sfîrșitului civilisației ilirice e quasi-catastrofal. Niciun compromis între elementele ei și elementele noii civilisații. Nicio transiție de la formele civilisației archaice ilire la formele cele mai înaintate ale vieții spirituale și materiale aduse de cuceritori. Civilisația acestora se suprapune peste a cuceriților în chip brusc. Nenumărații castellieri sînt părăsiți; locuitorii lor își durează alte așezări mai comode, dar mai puțin apărate. Necropolele încetează de a mai fi întrebuințate: puține mai conțin morminte de la începutul epocii romane. Puține elemente se mai perpetuează umil, prin unele văgăuni de munți, până în epoci mai noi.

Odată cu civilisația ilirică dispare și poporul pe care l-a caracterisat. Nu tot atît de răpede, dar, în ce privește jum-

www.dacoromanica.ro

tatea de Nord a ţerii, tot atît de fundamental. Abia în partea de Sud conservatismul iliric reuşeşte să smulgă romanisării desăvîrşite, o mică parte din represintanţii lui, pe Albanesii actuali. Populaţia patriarhală, pasivă, resistentă, a Iliriei dintre Sava şi Adriatica, numită de acum *Dalmatia*, prin romanisare se transformă într'un valoros element activ al civilisaţiei romane. Aici e unul din nucleele întinsului romanism oriental, din care mai tîrziu se va naşte poporul nostru. Aici se vor ivi în vremuri de grea cumpănă regeneratorii Imperiului. Aici va fi într'un moment, în locul Romei, capitala de fapt a lumii antice, în palatul lui Diocleţian de lîngă *Salonae*. De aici vor porni spre fapte mari, nenumăraţi Impăraţi îmbrăcaţi în paludamente de purpură şi hotărîţi să readucă în lume augusta pace romană. Din preajma acestor regiuni Imperiul roman, sfîşiat de o parte de barbari, de alta copleşit de elenismul Bizanţului, va vedea răsărind pe ultimul apărător al integrităţii şi al latinităţii sale, pe Iustinian.

Şi aceşti străvechi Iliri, cari şi-au însuşit după cîteva secole atît de mult sufletul şi tendinţele cuceritorilor lor de altă dată, încît vor putea să le continue chiar după ce contactul cu Roma s'a rupt şi chiar multă vreme după ce vor fi căzut în prada invasiunilor barbare, vor păstra totuşi în fiinţa lor nenumărate caractere particulare, umile şi ascunse resturi ale sufletului şi ale civilisaţiei pe care au avut-o în epoca arhaică studiată în presenta expunere.

Sînt însuşiri pe care mileniile nu le-au putut distruge şi care şi azi persistă la micul nucleu de Iliri neromanisaţi complet şi neslavisaţi complet, *Albanesii*, la Ilirii romanisaţi şi apoi slavisaţi complet, *Iugoslavii*, şi la Dacii romanisaţi în mare parte prin Iliri, *Românii*. O bună parte din nenumăratele legături etnice ale acestor trei popoare actuale din Sud-Estul european trebuiesc căutate în străvechea moştenire comună rămasă de la *Iliri* şi de la *Iliro-Romani*.

Radu Vulpe.

www.dacoromanica.ro

Un popă de sat ardelean la Roma în 1756

Sînt mulţi ani de cînd am publicat naiva descriere de călătorie la Petersburg, în ultimul şfert din secolul al XVIII-lea, a preotului bănăţean Mihail Popovici. Se poate vedea acolo ce impresie a produs asupra acestui suflet simplu, deprins într'un mediu sărac şi umil, splendorile capitalei ruseşti pe vremea Împărătesei Ecaterina a II-a.

Întîmplarea-mi scoate înainte părechea lui Mihai Popovici în cealaltă Biserică, a Uniţilor, care, acestălalt smerit preot, n'a mers fără îndoială la Curtea Împărătesei pravoslavnice, ci la Sfîntul Părinte de la Roma.

Academia Română are în manuscriptul românesc 3231 o foarte frumoasă formă[1] a *Minunilor Precistei,* scrisă către sfîrşitul secolului al XVII-lea.

Lucrarea, prea puţin cunoscută, de şi s'a dat o ediţie de profesorul Stănescu, e o operă catolică, datorită unui Rutean unit, care presintă şi casuri din Roma (biserica Sf. Maria, fol. 194), din Rusia (al lui „Sava Cosleacovschii, oroşan din Pinsc"), pe lîngă povestea, cu numele schimbate, a Genovevei de Brabant (fol. 14 Vo.: „Pentru împărăteasa a Ţării Frănceşti, căriia mâinile ceale tăiate le-au vindecat întru tot putearnica despuitoarea ; minune 11"). Traducerea e foarte bună, dar copistul a adaus pe margine, cu sau fără dreptate, observaţii şi mustrări. Astfel la fol. 85 Vo : „Te-a înşălat, frate scriitorule, că nu ştii pune sorocile unde trebuesc", la fol. 49 Vo., unde e vorba de Athos şi Karyes[2]: „Aicea au scris minciună: că nu să chiamă Târgul Nucilor, ce Târgul Căpăţinilor, că iaste scris Cariia, iară Cariia iaste: căpăţină, iară caridia iaste nuci. Când Papa de la Răm au făcut a optile săbor la Fiorintina, au tăiat pe mulţi părinţi, carii n'au vrut să să închine lor, şi de atuncea să chiamă Cariia".

Ici şi colo sînt însemnări. Astfel la fol. 111 : „Eu Solomon cel smerit carea toate le-am păţit", la fol. 70 Vo : „Crăciun" şi cu litere latine : „Creciun".

Proprietarul scrie la fol. 101 Vo.: „a lui popa Lazar este".

Iar *însemnarea călătoriei* se află la fol. 123 Vo.: „Mesiţa Iu-

[1] Alta, mai rea, în ms. 3692.

[2] „Pentru sfânta lavră a lui Athon şi pentru apă şi pentru Sfântul părintele nostru Athanasie."

www.dacoromanica.ro

lie 1, 1756 (şi cu cifre). Să se ştiia de cându am fost la Roma, eu popa Lazar din Macău, şi am fost şi la casa Precistii în Levret [1], şi am înblat în 4 luni şi 12 zile.

Pintr'aceia scriu, să se ştie, Innarie 17, 1757. Lazar Petru, popa în Macova.

1759 *(sic)*. 2496 (!) de când s'au descălecat Roma".

Era vremea cînd acolo suferia în exil Ioan Inochentie Clain pe care-l va fi şi văzut popa nostru, şi puţin înainte de drumul roman şi italian al lui Amfilohie de Hotin. N. Iorga.

Iurg Coriatovici şi Moldova

În volumul de omagiu Hruşevschi (Chiev 1927), d. P. P. Panaitescu dovedeşte neexistenţa Domniei lui Iurg Coriatovici Litvanul asupra Moldovei. Arătasem, nu cu îndoieli, cum reiese din expunerea d-sale, ci cu siguranţă, că diploma pentru Litavor e falsă; adusesem înainte şi nefiinţa ei în depositul arătat de Hasdeu. Observasem lipsa lui din pomelnicele noastre.

Rămăsese: întâiu menţiunea lui Strykowski, cu mormîntul de lângă Vasluiu; dăunăzi d. Ghibănescu credea chiar că a găsit în mortul îngropat în condiţii contra datinei la biserica domnească trupul usurpatorului. D. Panaitescu adună probe că în general călătorul din secolul al XVI-lea inventează amintiri istorice.

Apoi menţiunea Cronicei litvane, aceia care ne făcea să mai păstrăm ilusia acestei fantasme. De şi *în mărturia ei trăieşte amintirea unui contact cu Moldova*, d. Panaitescu observă că ea se află în partea care nu e contemporană.

În ce priveşte data pretinsei lui Domnii, cercetări în izvoare până acum neatinse pentru istoria noastră au dus la resultatul că pe atunci el era sau în Polonia lui sau supt pământ.

Cîndva, de mult, admisesem o reacţiune ortodoxă care l-ar fi putut aduce, contra latinismului lui Laţcu-Vodă: *odată admis textul cronicei litvane, nu putea fi altă explicaţie pentru intrusiunea lui.* D. Panaitescu obiectează cu dreptate că Iurg era un „latinofron", mormîntul lui chiar aflîndu-se probabil într'o biserică a catolicilor. N. Iorga.

[1] Loretto.

www.dacoromanica.ro

Note despre România în lucrarea unui autor armean

Părintele Hugas Ingigian, eruditul mechitarist, originar din Constantinopol (1758-1833), are mai multe lucrări valoroase de istorie şi geografie, resultat al unor laborioase cercetări.

Lui i se datoresc cele trei volume din seria de unsprezece volume (7742 pagini), „Geografia celor patru părţi ale globului: Asia, Europa, Africa şi America", tipărite la Veneţia, Tipografia Părinţilor Mechitarişti din Sf. Lazăr, în anii 1802-1808, supt îngrijirea abatelui Stepannos Kuver Akonţ (1740-1824), născut în Gurghiu (Transilvania).

Păr. Ingigian a redactat volumele V şi VI despre Europa. Volumul V este consacrat Constantinopolului, iar în volumul VI se vorbeşte despre cele şapte divisiuni (provincii) ale Turciei europene (beilerbeilicul de Sofia, paşalîcul de Bosnia, paşalîcul de Ozù sau Oceacov, eialetul de Ulah-Bugdan, paşalîcul de Moreia, serascheratul de Creta şi regiunile litorale ale lui Cadudan-Paşa).

În acelaşi volum al VI-lea (pp. 163-226) o parte însemnată este reservată principatelor Ulah-Bugdan (Valahia-Moldova) din anii 1780-1785, ca o parte a Imperiului otoman „guvernată de prinţi creştini tributari".

*

În capitole succesive autorul descrie sau explică:

1. *Cuvintele de Ulah şi Bugdan* (pp. 163 5), apoi fruntariile acestor două provincii.

Graniţele Valahiei: la Nord munţii Carpaţi o despart de Transilvania, la Est se desparte de Bugdan (Moldova) prin rîul Milcov până la unirea acestuia cu Siretiul şi de Siretiu până la Dunăre, la Sud se desparte de Bulgaria prin Dunăre până la Voditza, la Sud-Vest se desparte de Banat începînd de la Orşova la Mehadia.

Graniţele Moldovei (Bugdan) cuprinzând şi Bucovina: la Nord se desparte de Galiţia prin rîul Ceremuş, de Hotin prin rîul Prut şi de Podolia prin Nistru, la Est se desparte de Tatarii Nogai prin Nistru şi de Tatarii de Bugeac prin deşertul vast, lá Sud se desparte de Tatarii de Dobrogea prin Dunăre şi de Valahia prin Siretiu şi Milcov, la Vest prin Carpaţi.

2. *Întinderea şi populaţia celor două provincii* (pp. 165-7).

www.dacoromanica.ro

Întinderea Valahiei este socotită de la Apus la Răsărit 100 de oare şi de la Nord la Sud 50 de oare, iar fruntariile jur împrejur şapte sute de mile.

Moldova o găseşte octogonală, avînd fiecare parte 60 de oare.

Populaţia ambelor provincii de un milion.

3. *Munţii, rîurile şi lacurile* (pp. 167-70).

4. *Climatul şi producţia* (pp. 170-181).

Producţia principală e grîul, apoi orzul, porumbul, vinul, pelinul, merele (domneşti), perele, cireşile, etc.

Dintre plante: brad, stejar, etc.

Dintre animale: oile Valahiei (ţigăi, bărsane, stogoşe). În 1786 au fost patru milioane de oi şi capre. Vitele ambelor provincii sînt renumite. E cunoscut calul din Moldova, mai ales acel crescut de Armeni Se mai citează porcii, găina sălbatecă, potîrnichile, porumbeii, albinele, etc.

Printre mine, vorbeşte de sare (Telega, Slănic şi Vâlcea), din care s'au produs, în 1755, 25 de milioane de ocă salitră (Soroca), din care trebuiau expediate la Constantinopol 20.000 de ocă pe an. Păcură şi chilimbar (ambră). Pe vremuri au existat şi mine de aramă şi fier (Craiova). Piatră nu există.

5. *Comerţul, obiceiurile şi limba* (pp. 181 6).

Autorul spune că recoltele României erau duse cu sila la Constantinopol, de unde veniau negustori cu firmane şi duceau anual 500—600 de mii de vite precum şi 80.000 de ocă de untură. Cerealele erau duse prin Galaţi şi Brăila de Lazi, şi tărziu numai de negustori din Europa. Anual se duceau în Polonia aproape 20 de mii de cai, 5.000 de boi, 6.000 de vaci de către negustori armeni din Galiţia. Se mai exporta 50.000 de ocă ceară, 200.000 de piei de vulpe şi iepuri. Se vindea în Rusia vinul. Din Constantinopol se importau ţesături şi mărfuri provenite din India, Alep şi Chios. Din Rusia blănuri, din Viena postavuri, etc.

În Iaşi şi Bucureşti existau câte un seminariu teologic şi şcoli unde învăţători greci predau gramatica şi logica lui Aristotele.

6. *Fapte politice* (pp. 186-94).

La acest capitol autorul vorbeşte despre Dacia, stăpînirea romană, năvălirile slavă şi tatară, Radu Negru, Neagoe Basarab şi Bogdan-Vodă şi apoi despre suzeranitatea otomană, amintind de Sultanii Baiezid Ildirim, Celebì-Mehmed, Murad II, Fatih-

www.dacoromanica.ro

Mehmed II, Baiezid II şi Ahmed I, cari au domnit asupra provinciilor Valahiei şi Moldovei.

Vorbeşte în urmă despre epoca Fanarioţilor, cînd beii greci au putut slăbi influenţa boierilor indigeni, mai ales în Valahia, însă în Moldova n'au putut avea aceiaşi influenţă.

Mai vorbeşte de războiul ruso-turc, de tratatul din Cainargi, 1774, întrarea în 1784 iarăşi supt dominaţia otomană a principatelor româneşti, şi despre noile constituţii decretate de Sultanul Abdul-Hamid I, referitoare la schimbarea Domnilor şi împosite.

7. *Guvernarea* (pp. 194-205).

În acest capitol autorul explică felul cum erau aleşi Domnii şi ce drepturi aveau, ce e Curtea şi rolul ei, cine erau boierii şi drepturile lor. Arată apoi calitatea funcţionarilor (Ban sau Banovăţ, Vornic, Logofăt, Spătar, Vistier, Clucer, Postelnic, Stolnic, Serdar, Medelnicer, Sluger, Şătrar, Clucer de Arie, Agă, Vel Comis, Cămăraş, Grămătic, Armaş, Vel Portar, ispravnic de Curte, Divan-Efendi, vătaf de aprozi, ceauş de aprozi, cupari, bechieri, etc.).

8. *Sigiliul şi titlurile Domnului* (pp. 194-205).

Spune că marca Valahiei era un corb pe un deal ţinînd în gură sus o cruce, într'o parte soarele, în altă parte luna. Marca Moldovei cap negru de vită pe fond auriu.

9. *Veniturile terii* (pp. 206-214).

Autorul vorbeşte de dările vechi (poclonul steagului, mucarer şi ajutorinţă), şi de dările nouă („dosim", oierit, dijmărit, vinărit, pogonărit, văcărit, tutunărit).

Veniturile Valahiei în 1722 au fost de 3.550.000 de piaştri (din cari 2 200.000 de la sate, 200.000 de la mazili, 140.000 de la Romînii veniţi din Transilvania, 500 000 de la sare, 200.000 de la vămi, 280.000 de la oi, 70.000 de la stupii de albine, 60.000 de la vin, 60.000 de la tutun, etc.).

Veniturile Moldovei în 1785 au fost de 2.840.000 de piaştri.

10. *Armata* (pp. 214-6).

După ce vorbeşte de vechea oştire, spune că actualmente fiecare principat posedă cîte 6.000 de soldaţi, pedeştri şi călări, în afară de garda Domnilor, care se compune din 200 de Sîrbi şi Albanesi. Mai existau şi soldaţi turci, cari erau în-

www.dacoromanica.ro

sărcinaţi să intervie cînd Turcii comiteau o vină; apoi şi ceauşi, printre cari şi mulţi Armeni.

11. *Religie şi Mitropolie* (pp. 216 8).

Citează trei eparhii în Valahia (Mitropolia din Bucureşti şi episcopatele din Craiova şi Buzău) şi cinci eparhii în Moldova, din care Mitropolia din Iaşi şi celelalte episcopate.

Mai vorbeşte de drepturile Patriarhului din Constantinopol asupra Mitropoliilor din Valahia şi Moldova, de drepturile acestora şi de dările ce încasau.

12. *Împărţirea Administrativă* (pp. 218-26).

17 districte şi anume: Focşani sau Slam-Rîmnic, Buzău, Săcuieni, Prahova, Ialomiţa, Dîmboviţa, Ilfov, Muscel, Argeş, Vlaşca, Teleorman, Olt, Romanaţi, Vîlcea, Jiiu, Gorj, Mehedinţi.

În acest capitol mai vorbeşte de mai multe oraşe, ca Bucureşti, Focşani, Iaşi, Suceava, Neamţ, Hîrlău, Soroca, Orheiu, Lăpuşna, Vasluiu, Fălciiu, Tecuciu, Roman, Bacău, Cîmpulung, Rădăuţi, Piatra, Grozeşti, Botoşani, Chişinău, Huşi, Bîrlad, Galaţi, etc.

*

Părintele Ingigian tot în acelaşi volum vorbeşte (pp. 107-127) despre judeţul Ozù din paşalîcul Ozù sau Oceacov, avînd ca sediu Silistra şi despre 37 de districte ale judeţului Ozù (Silistra, Constanţa, Babadag, Balcic, Cavarna, Isaccea, Mangalia, Măcin, Tulcea, Hîrşova, Brăila, Ismail, Bender, Chilia, Akkerman, etc.).

H. Dj. Sirouni.

DĂRI DE SAMĂ

G. G. Mateescu, *Două lecţii de epigrafie* (Din „Anuarul institutului de istorie naţională" IV).

Prima lecţie tratează despre marea inscripţie latină cunoscută supt numele de *Monumentum Ancyranum*, găsită la Ancyra în Asia-Mică (Angora de azi), care cuprinde înşirarea onorurilor de care s'a învrednicit August, precum şi faptele lui mai de samă, redactate de însuşi împăratul. După ce face istoricul inscripţiei, autorul recomandă drept cea mai bună ediţie a textului ediţia lui Ernst Diehl în colecţia *Kleine Texte* a lui Lietzmann din Bonn (1910). E greu de stabilit care e scopul inscripţiei în care Au-

www.dacoromanica.ro

gust îşi dă socoteală de toată cariera sa politică, şi mai greu de stabilit e caracterul literar al inscripţiei. După ce înşiră diferitele păreri contradictorii, autorul acceptă părerea lui Kornemann, Mommsen şi Niese, după cari inscripţia trebuie privită ca un *elogium sepulcrale.*

Urmează resumatul textului.

Însemnătatea acestei inscripţii este extraordinară. Ea este una dintre cele mai serioase contribuţii la istoria romană în toate domeniile ei.

II. Contribuţie epigrafică la istoria regelui Byrebistas. Decretul oraşului Dionysopolis pentru lauda lui Akomion.

Lecţia a doua cuprinde comentarea inscripţiei greceşti de la Dionysopolis (Balcicul de azi), inscripţie foarte importantă pentru noi, întru cît ni dă lămuriri foarte preţioase asupra marelui rege geto-dac Burebista. Găsită la Balcic, inscripţia a fost dusă la Museul din Sofia şi a fost publicată pentru întâia oară în *„Izvestia" Ministeriului Instr. Publice* din Petrograd (Ianuar 1896) de către savantul rus V. Latyschew.

Caracterul inscripţiei este acela al unui *decret* obişnuit acordat de cetatea grecească Dionysopolis pentru lauda lui Acomon, fiul lui Dionysios, care aducea multe servicii patriei sale, între altele şi ca sol trimis pe lîngă Byrebista şi chiar la Romani. Data monumentului a fost fixată la a. 48 în. Chr. de Latyschew.

Între alţi savanţi cari s'au ocupat de această inscripţie a fost şi regretatul Vasile Pârvan, care a dat faptelor istorice o largă interpretare *(Getica,* I, pp. 66, 74-5, 78-82, 83). Urmează textul inscripţiei şi istoricul cetăţii, care de mult de tot se numia Κροῦνοι şi s'a numit apoi Dionysiopolis pe la 200 î. de Chr.

Ştirile pe care ni le dă inscripţia sînt importante pentru că ele complectează informaţia istorică privitoare la regele Byrebista.

Ambele lecţii sunt tratate cu claritatea şi precisia punerii la punct ce caracterisează lucrările tînărului savant care este d. G. G. Mateescu. D. P.

* * *

I. Lupaş, *Sibiiul ca centru al vieţii româneşti din Ardeal* (din „Anuarul Institutului de istorie naţională", V), Cluj, 1928.

www.dacoromanica.ro

Se arată condiţiile colonisării săseşti în acel Ţinut (ar fi de căutat originea acelor „descensus" ale Voevodului regal, pe care autorul le traduce cu „conace", pe când trebuie, literar, „descălecători"). De unde e numele de familie, cumano-romîn, de Borza al puternicului Voevod Ladislau de la începutul secolului al XIV-lea (v. şi Borzea, Borzeşti) (p. 8)? Din punctul de vedere general al evului mediu, extrem de interesantă alegerea preoţilor şi constituirea aleşilor într'o *universitas*, neepiscopală şi anti-episcopală (pp. 5 9) *Decanatul trebuie pus în legătură cu corepiscopatul galic, altă creaţiune populară medievală.* Braşovul îl arată pentru timpul său, ca şi Sibiiul.

Toate aceasta suggestive observaţii ca prefaţă la tratarea „vieţii româneşti" la Sibiiu.

La pagina 12 „Assenus Burul" se traduce „Asan Borilă", nu „Burul". Se atrage din nou atenţia presenţei Romînilor, la 1210, în oastea contra lui. Ingenioasă observaţia că terminul de Grossdorf pentru Sălişte arată găsirea de Saşi a acestui important centru rural al Romînilor (p. 13). Curioasă etimologia lui Bedeus: Sib-tab, dav, deci Sibiiu, *dava* prin excelenţă (p. 13, nota 1). Se cunoşteau menţiunile de scrisori româneşti de la Sibiiu în 1495 şi 1504 *(ibid.*, nota 2). Scrisoarea din 1464 a Sultanului prin care dădea privilegii Polonilor poate fi pusă la îndoială, dar *încă de atunci şi limba românească putea fi, ca şi cea sîrbească, limbă de Stat pentru Turci.* Autorul dă numele preotului cu scrisorile cele vechi: Braşoveanul Bratul (p. 14). Menţiunea, în documentele Dragomir, a judelui, cneazului Dumitru din Sălişte pe la 1500 e foarte interesantă (pp. 14-5). Philippus Pictor (Moler) poate să fie şi *un pictor romîn* (cf. pp. 15-6). Se conturează rostul dascălului Dumitru Popa din Sălişte pe la 1616 (p. 16): el putea fi originar din Sălagiu; cred că am cetit bine caracterul *rusesc*, din Putivla, al Vlădicăi Gheorghe Ghenadie de Ardeal (p. 17). Intenţia lui Dionisie Novacovici de a-şi face reşedinţă la Orăştie, la Vad sau la Sebeşul Săsesc (p. 18). De ce Răşinariu când e satul Răşinarilor? Aste nouă despre negocierile lui Dionisie cu Curtea. Era vorba şi de Braşov, dar Viena vrea Sibiiul, pentru o mai bună pază (p. 19). Reşedinţa rămîne, supt Sofronie Chirilovici, numai nominală (p. 20). Data de 1778 pentru biserica unită (p. 21, nota 3). Planul lui Ioan Inochentie Micu de a clădi una mai mare (p. 22, nota

www.dacoromanica.ro

1). Moga e silit a începe la Cluj (p. 22). Cererea lui de a fi scos de acolo (pp. 23-4). Cumpărarea cu greutăţi a casei Bánffy din Sibiiu (pp. 24 6). La 1810 încă se cerea de Consistoriul de aici voia de a trimete un represintant la dieta ardeleană (p. 29).

* * *

Fundaţia culturală Principele Carol, Căminul cultural «Cetatea Albă», *Cetatea-Albă : zece ani de la realipire*, Bucureşti 1928. Foarte bună carte de enciclopedie populară, cuprinzînd şi multă istorie: veche şi nouă. Nu odată, în text şi în figuri, lucruri nouă. Astfel frumoasa cruce de la biserica armenească (p. 23: un nobil crucifix pe filigrană), mormîntul grecesc (p. 52), un altul (p. 58), monedele de la Tyras, cu un bun text explicativ de d. Paul Nicorescu (p. 54 şi p. 74 şi urm.), sculpturi antice (pp. 60-61), o cupă de Delos (p. 63), amfore (p. 64), inscripţii (pp. 66-7, 70), poarta cetăţii (p. 68). D. Avakian expune istoria medievală şi modernă a cetăţii (fără dreptate nu admite dominaţia genovesă aici; dar în cetăţile din Crimeia?). Alexandru-cel-Bun a venit cu oaste ca să-iea moaştele Sf. Ioan tocmai pentru că nu era a lui cetatea. Mărturii ca a lui Nicolae della Porta şi Wavrin nu se pot arunca aşa de uşor. Tot aşa nu văd nimic particular slav în aşezămîntul judeţului, bătrânilor sau juraţilor; iar jupan se zice, şi în forme *pan*, oricărui boier moldovenesc; cruciaţii sînt pe Dunăre la 1445, şi nu Moldoveni au luptat la Nicopol, bătălia find din 1396, nu 1389; Mohammed al II-lea nu moare la 1483. Inscripţie armeană din 1446; nu cred în valoarea economică a cetăţii supt Turci. Şcoala Vlădicăi Dionisie supt Ruşi. Pietrele cu inscripţii din secolul al XV-lea pp. 75 (cea din 6948), 77 (cea din 6984), 81 (cea din 1479).

* * *

Generalul R. Rosetti *Notele unui ofiţer norvegian înaintea şi în timpul războiului de neatîrnare, 1876-1878* (în „Memoriile Academiei Romîne"), Bucureşti 1928.

Notele din 1877-8 ale ofiţerului norvegian Flood, comunicate generalului Rosetti, formează materialul acestui studiu. Sosire în Decembre 1876: vede la Bucureşti cară cu boi, norociu, urşi purtaţi de ursari. Note tehnice asupra armatei. Carol I, „amabil, dar cu înfăţişarea unui om încercat de durerile vieţii" (p. 15).

www.dacoromanica.ro

Şedinţă la Cameră în Ianuar 1877, pp. 19-20 (se fumează în sală). Audienţă la Domn, p. 21 („discursurile frumoase nu sînt totdeauna ce e mai bun: ele înşeală; ar fi mai bine a se vorbi mai puţin şi a făptui mai mult: iată cum a făcut Suedia-Norvegia"). La colonia germană, p. 22. La Galaţi, pp. 22-3. La Brăila, pp. 23-4. Călătorie la Buzău, cu amănunte precise (pp. 24-5). E sigur că Flood presintă pe visitatorii în toalete îngrijite ai unui ministru de Anul Nou ca pe nişte simpli servitori (p. 27)? Scena unor lucrători la stradă cari mai mult îşi petrec *(ibid.;* v. şi pp. 28-9). Cred că era bine să se presinte întreagă descrierea ceremoniilor de la Bobotează (v. pp. 30-1): „defilare foarte reuşită". Tot aşa pentru slujba la Mitropolie (p. 31). Prescurtările urmează (şi pentru o căsătorie; p. 32). „Cred că n'am văzut niciodată atîtea femei, aşa de frumoase, ca la Giurgiu, de la cele mai distinse şi până la cele din popor" *(ibid.)*. De ce n'ar interesa descrierea satului Comana (p. 33)? Refus rusesc de a-l lăsa pe Flood să meargă dincolo de Prut (pp. 33-4). Ofiţerul norvegian pleacă apoi la Dresda (p. 34). Se va întoarce numai după luptele de la Griviţa, într'un timp însă cînd se aştepta căderea Plevnei (p. 34). La Poradim e oaspetele Domnului, dar lipsesc amănunte asupra conversaţiei cu dînsul (p. 36). Norvegianul e ataşat pe lîngă generalul Cernat *(ibid.)*. Lauda serviciului sanitar al generalului Davila (p. 37). Şi descrierea unei părţi din Bulgaria ar avea interes (v. p. 39). La 4 Novembre „un ziar" vorbeşte de schimbul judeţelor basarabene cu Dobrogea *(ibid.)*. Continuă dorinţă de pace în oaste (p. 40). Descrierea de marturi a atacului nereuşit la Griviţa, învinuindu-se conducerea (pp. 41-2). „În trei şferturi de ceas am pierdut opt sute de oameni" (p. 42). Iată şi Nunuţă Roznovanu, voluntar, sublocotenent de miliţii, „om curios", cu trăsura bagajelor sale după dînsul (p. 44). Şi colonelul Ipătescu descrie asaltul nenorocit din Septembre, pp. 45-6. Aspectul şi conversaţia bătrînului Todleben (pp. 46-7). Despre Osman-Paşa: „are cele mai bune trupe din Turcia şi, încă, cadre bune, cu care să poată formă o nouă armată" (p. 47) Sentinela căreia i se atrage atenţia că i se vede corpul de duşmani. „Dar îi văd şi eu" *(ibid.)*. În tranşee, „toată lumea părea calmă, ca şi cum s'ar fi găsit la ea acasă" (p. 48). Plecarea din Plevna a lui Osman şi a populaţiei (p. 53). „Nu era armată în retragere, nici

www.dacoromanica.ro

mase de fugari: sămăna cu migraţiunea popoarelor ca şi cînd un popor întreg fusese surprins de fier şi foc şi totul se oprise şi adormise de desperare şi de frica morţii" (p. 54). Trecerea liniştită a generalului Cernat *înaintea* trupelor noastre pe care, în necontenita lor înaintare, le salută *(ibid.). „Romînii se ţinuseră ca viespele de Turci.* Trupele turceşti dincolo de Vid înălţară şi ele steagul alb. Lupta era istovită. Osman-Paşa cu întreaga sa armată erau prinşi" (p. 55). Aclamaţii primesc pe Carol I-iu *(ibid.). „Romînii fuseseră tot timpul în contact cu duşmanul; de aceia toţi prisonierii au fost luaţi de dînşii*, liniile ruseşti fiind totdeauna mai depărtate de Turci, ceia ce şi fu causa pentru care nu descoperiră destul de din vreme retragerea duşmanului" *(ibid.).* Osman „e găsit" în cutare casă, „de colonelii Cerchez şi Arion" (p. 56). Şi acum, în trecerea printre Romîni, Alexandru al II-lea rămîne întunecat *(ibid.).* Foarte interesant, la 16 Decembre, discursul ofiţerului norvegian, decorat cu Steaua României, care, în faţa lui Ion Brătianu, ridică păharul „pentru regalitatea României", pentru „proclamarea Regatului romîn" (p. 57). Turnu-i pare „un oraş frumos" (p. 57). Păcat că se suprimă amănuntele unui nou drum spre Dunăre, în Ianuar 1878, prin Craiova, unde „se joacă destul de bine o piesă în genul *Falimentului* lui Ibsen" (p. 59). „Din cei treisprezece ofiţeri aflaţi la masă, patru urmaseră şcoala de stat-major din Paris, iar alţi patru pe cea de geniu din Metz" (p. 61). Întoarcerea, după armistiţiu, a locuitorilor din Calafat (p. 63). În legătură cu devotamentul d-nei Fălcoianu, se citează pentru întâia oară o carte care şi altfel trebuie cercetată: M-me Olympe Noël de Beffier, *Chronique humanitaire et réparatrice sur les ambulances et hôpitaux roumains pendant la campagne de Bulgarie, 1877-1878.* Şi întrarea, prin capitulare, a Romînilor în Vidin trebuia păstrată (p. 65).

Am eu însumi cartea, rătăcită pentru moment, a unui martur danes al războiului. Cred că-i voiu putea înfăţişa în curînd cuprinsul.

N. Iorga.

* * *

Dr. Karl Kurt Klein, *Beziehungen Martin Opitzens zum Rumänentum*, Sibiiu, 1927.

Legăturile cu poporul românesc ale reformatorului şi poetului

www.dacoromanica.ro

german Martin Opitz, al cărui rol în orientarea literaturii germane din veacul al XVII-lea a fost, precum se ştie, covîrşitor, nu au fost studiate pînă acum cu temeiu.

D. dr. Klein, docent la Facultatea de Litere din Iaşi, a supus materialul documentar unei noi cercetări, şi resultatele acesteia le-a publicat într'o broşură. D-sa recunoaşte că lucrarea cea mai interesantă a poetului despre Romîni este *Dacia Antiqua*, dar că manuscrisul acesteia s'a pierdut cu prilejul morţii sale. Opitz a fost în Ardeal între 1622 şi 1623, unde a cunoscut pe Romîni de aproape la Alba-Iulia şi Cluj (p. 6). Contactul cu Romînii ardeleni a fost foarte puternic, şi d. Klein îl explică prin faptul că, în acea regiune nefiind Saşi şi Opitz neputîndu-se aclimatisa în societatea maghiară, o prefera pe cea românească (p. 7). Prinţul Bethlen şi Saşii l-au primit foarte bine pe poet, lucru de care pomeneşte el în prefaţa la „Buch von der deutschen Poeterey". Cu Maghiarii nu s'a înţeles, fiindcă aceştia nu ştiau nici germana, nici latina (p. 9). D. Klein e şi el de părere că Opitz n'a învăţat limba ungurească în Ardeal, dar că a învăţat româneşte. D-sa sprijină această aserţiune pe faptul că poesia „Zlatna" poartă ca titlu numele românesc şi nu pe cel german Schlatten sau pe cel unguresc Zalathna, şi pe faptul că pentru humanistul care stăpînia la perfecţie latina învăţarea limbii româneşti n'ar fi constituit o greutate de neînvins (p. 10). Poesia „Zlatna oder Von Ruhe dess Gemüthes", închinată prietenului său Henrich Lisabon, administratorul minelor de aur de la Zlatna, este, după cum reiese şi mai bine din comentariul d-lui Klein, în parte o descriere a localităţii Zlatna şi o evocare a Romei, ale cării urme poetul le găseşte în limba poporului.

E caracteristic de pildă versul:

So nahe sind verwandt walachisch und latein (p. 12).

D. Klein remarcă, cu drept cuvînt, felul cum Opitz consideră pe Romîni ca descendenţi ai Romanilor şi cum în opt versuri descrie danţul românesc hora:

„Wie dann jhr Tantz anzeigt,
In dem so wunderbar gebückt wird und geneigt,
Gesprungen in die Höh', auff art der Capreolen,
Die meine Deutschen sonst aus Franckreich mussen holen.
Bald wird ein Kreiss gemacht, bald wiederumb zutrant,

www.dacoromanica.ro

Bald gehn die Menschen recht, bald auff der lincken hand.
Die Menschen, die nach jtzt fast Römisch muster tragen,
Zwar schlecht, doch witzig sein, viel dencken, wenig sagen".

Mai departe, în alte versuri Opitz vorbeşte de „ţara în care curge aurul" pe care îl spală ţăranii (p. 13). El pomeneşte pretutindeni cu entusiasm despre Romîni, entusiasm pe care d. Klein nu-l explică numai prin faptul că a putut găsi în acel ţinut muntos urmaşi de-ai Romei, dar şi din causa unei iubiri pe care ar fi avut-o în Ardeal pentru o Romîncă, pe care în poesiile sale o numeşte Vandala şi de căre se desparte cu greu la întoarcerea în ţară (p. 14 şi urm.). D. Klein crede că această Vandala n'a fost o Unguroaică, aşa cum susţine învăţatul maghiar Iacob Béla, ci o Romîncă, de care a fost ajutat să înveţe puţin româneşte (p. 16).

În partea a doua a cronicei sale d. Klein se ocupă şi cu importanţa lucrării pierdute *Dacia Antiqua*, la care Opitz a lucrat cu atîta încordare şi care după părerea d-lui Klein n'a fost numai un studiu arheologic, ci o lucrare istorică, în care Opitz s'a ocupat şi cu problema Romînilor ardeleni (p. 18). Folosindu-se de scrisori de-ale lui Opitz către filologul Gruter, d. Klein combate părerea lui Robert Gragger („Martin Opitz in Siebenburgen", *Ung. Jahrb.*, 1926) că Opitz n'ar fi scris o lucrare arheologică, ci una istorică (p. 20 şi urm.). Tot basat pe scrisori, d. Klein stabileşte cu oarecare precisie că studiile istorice ale lui Opitz pentru istoria Ardealului se întind pînă în veacul al XVI-lea şi chiar pînă la epoca în care trăia Opitz, lucru pe care i-l dovedeşte şi cea de a doua călătorie pe care Opitz o proiectase în Ardeal şi paşaportul ce i-l puse prinţul Bethlen la dispoziţie. Opitz intenţiona atunci să se coboare pînă la malurile Dunării, pentru a studia pe Romînii de dincolo de Carpaţi. Sfătuit de prieteni, Opitz nu mai întreprinde călătoria (p. 23 şi urm.).

Importantă e părerea lui Opitz că Romînii se trag din coloniştii lui Traian, părere pe care nu şi-a schimbat-o nici prin studiile de mai tîrziu (p. 26).

Cu drept cuvînt deplînge d. Klein pierderea acestei opere istorice a lui Opitz, care, dacă s'ar fi păstrat, ar fi folosit multor istorici de mai tîrziu. Entusiasmul lui Opitz şi autoritatea sa ar fi jucat în controversele de mai tîrziu cu siguranţă un rol în-

www.dacoromanica.ro

semnat şi ar fi făcut ca originea Romînilor să nu fie pusă cu atîta uşurinţă în discuţie. Ion Sân-Giorgiu.

* * *

N. Cartojan; *„Fiore di virtù" în literatura românească* (din „Memoriile Academiei Romîne"), Bucureşti 1928.

E un foarte întins şi adîncit studiu asupra *Albinuşei* româneşti (deosebirea de „Albina", *Melissa*, bizantină, la pag. 16), care derivă din acel vestit original italian care se chiamă *Fior di virtù* a lui Tomaso Gozzadini, din secolul al XIII-lea, publicat întăia oară la 1474 (de patruzeci de ori până la 1540): (bibliografia completă a ediţiilor la pag. 2, notele). E o culegere de definiţii a virtuţilor şi viciilor incorporate apoi într'un animal şi întovărăşită de sentinţe, material luat în mare parte din vestitul „Physiologus" apusean (la pag. 5 „duecento" nu înseamnă secolul al XII-lea, ci al XIII-lea). Se menţionează formele româneşti (din 6931, 1774 şi 1777), p. 5. Izvoarele celelalte ale „Albinuşei", p. 73 (şi *Gesta Romanorum*). Toată această parte e înfăţişată cu bielşug de erudiţie.

În partea privitoare la forma românească se începe cu *Floarea Darurilor*, tradusă (şi publicată la Snagov în 1700) după Ἄνθος τῶν Χαρίτων. Msse se află de la 1620 (copiat la Sîmpietru, în Ardeal) şi de la 1693 (în acest miscelaneu şi «Poveastea ţărilor şi a Împărăţiilor cîte-s în pămîntul Asiei"), scris de dascălul Costea din Şcheiu. Se descrie prima formă (prescurtată), deosebind-o şi de a doua, cu care în general coincide. Resultatul observaţiilor e că pentru ambele a fost o formă mai veche (p. 33). Limba e studiată în capitolul V: toate caracterele trimet la secolul al XVI-lea („bărbier" apare şi într'o scrisoare din vremea lui Vasile Lupu; v. p. 50). Se copie şi cuvinte neînţelese; v. p. 60. Originea sîrbească apare evidentă. Cum Mljeta e Meleda, „Mleci" — p. 60 — e Veneţia. D. Cartojan caută unde poate fi Sîmpietrul şi preferă pe cel de lîngă Haţeg (pp. 55, 57-8) „Oarecare Kukuljevic" (de la Cucul) e un cunoscut erudit (autorul, cu Sakčinski, al unei culegeri de documente; v. p. 61). Note şi despre alte versiuni româneşti, posterioare ediţiei. Se revine asupra acesteia (p. 71 şi urm.). Se dau ştiri despre ediţiile greceşti, de două feluri, care încep pe la 1529 (pp. 72-3): Filoteiu Atonitul, care a dat manuscriptul pentru

www.dacoromanica.ro

tiparul de la Snagov, a lucrat după un text din 1634 (p. 81). Opera lui a fost des copiată şi retipărită în 1807, 1808, 1814, 1864 (p. 88). Interesant capitolul despre o traducere rusească de la 1592 *după cea „bogdănească" a lui Gherman Vlahul, scoasă din italieneşte* (p. 88 şi urm.). Din nenorocire nimic nu pune pe urma acestui *scriitor necunoscut.*

Cîteva stampe. N-l VI (de la Gheorghe Lazăr; p. 65 şi urm.) nu poate fi din secolul al XVIII-lea: el cuprinde o *traducere nouă* în textul slavon. Scrisoarea e din al XVI-lea (ediţia Ilarion Puşcariu, în *Doc. pentru limbă şi istorie*, I, pp. 1-23).

* * *

Ion Colan, *Viaţa şi opera lui Ion Barac* (din «Memoriile Academiei Române»), Bucureşti 1928.

Cartea începe cu o îndreptăţită reclamaţie în folosul uitaţilor Barac şi Vasile Aaron, de sigur vrednici de cercetare supt toate raporturile arătate de autor. Atentă reconstituire a genealogiei acestei familii de preoţi din Alămor. Ioan Barac e născut la 1776, studiază dreptul la Cluj, e dascăl la Avrig, vine la Braşov în 1802, ajunge translator pentru Saşi: logofăt, la Magistrat în 1805, stă o clipă la Arad şi moare la 11 Iulie 1848. Despre familia lui de ţerani se mărturiseste azi că „nu se îmbulzesc, dar nici nu se vaieră" (p. 8). Începînd cu prima ediţie din „Arghir şi Elena" se începe bibliografia îngrijită a cărţilor (şi lista aprecierilor, până la Eminescu, a întăii lucrări, pp. 11-2). Foarte importantă originea popular-românească — etimologiile sînt însă suspecte — a legendei lui Arghir, citată şi de Budai-Deleanu (pp. 14-5). Ba încă se constată identitatea între două versuri din opera lui Barac şi altele două din cîntecul, la Romînii din Serbia, al lui „Ardin crăişor" cel „pedepsit cu dor" (p. 16). Arghira, soţia lui Radu Mihnea era o Greacă, şi numele ei înseamnă Argintia; numele de Arghir şi Arghirie la bărbaţi pare însă a fi în adevăr de origine literară, ca şi cel de Alexandru sau cel de Antioh (v. p. 17). Se cercetează apoi quasi-misteriosul prelucrător maghiar, după un izvor italian necunoscut, Albert Görgey (în treacăt constatarea că pe la 1550 intră în literatura maghiară şi *Alexandria* — prin Petru Ilosvay —, Povestea Troii; pp. 18-19). Dar povestea despre „Tunder Helena" a avut la Unguri treizeci şi cinci de ediţii (p. 21). Se relevă că eroul

www.dacoromanica.ro

apare la Görgey, modelul lui Barac, îmbrăcat românește și că se întîmpină la el și forma de vocativ românească „Arghire“ (p. 22). Tot așa în prelucrarea românească forme adesea cu totul deosebite (pp. 23-4). Versuri ca:

Iea de-a lungul dealurile
Și numără jghiaburile,
Tot prin locuri necălcate
Și prin păduri neumblate,
Tot prin văi necunoscute,
Prin locuri nepricepute.
. . . . . .
Cîte birturi, cîte sate,
Tot întreabă de cetate,

în care e ca un răsunet din Psalmii popularisați ai lui Dosofteiu.

Pentru *Risipirea Ierusalimutui*, osebită din alte povestiri românești cu același subiect în secolul al XVIII-lea, se trimete la opera ungurească, din 1813, a lui Iosif Katona, menționîndu-se studiile d-lui Em. Popescu, în *Transilvania* pe 1893. Se observă bine defectele: subiect nepopular, versul popular nepotrivit cu materia de epopee. Tot așa va fi cu *Piticot* (pp. 29-30) și cu *Samson* (din germană, pp. 32-3).

La *Halimà* se observă amestecul, ici-colo, al versurilor (p. 29). O parte întreagă se prelucrează poetic, în *Cei trei frați gheboși* (p. 30 și urm.). Se lasă chestia autorului deschisă în ce privește *Tilu Buh-Oglindă*, apărut în „Foaia Duminecii“ (pp. 33-4).

Se trece apoi la această foaie însăși, atît de larg răspîndită și de folositoare.

Colaborarea lui poetică, mediocră, la „Foaia pentru minte“, p. 36 și urm.

La operele postume, încercarea, și cu alt ritm decît cel obișnuit, de a versifica Odiseia (pomenește și „jalea cea mare a Troadei“; p. 39). Povestea lui apare mult mai naturală (pp. 54-5), și aceiași va fi, la publicare, judecata despre *Metamorfosele* lui Ovidiu și despre *Iuda* (pp. 56-7). Alte două sînt mai puțin importante (pp. 40-1): „Pepelea“, devenit „Pipelea“, vine dintr'o lucrare ungurească.

La urmă analisa, începînd cu *Constantina*, a operelor inedite. Se presintă *Cartagena*. Drama cu subiect portughes (de căutat

www.dacoromanica.ro

originalul) are, în prosa ei, o notă de bună familiaritate românească (p. 46). Poate şi *Mirele cel umblat şi procopsit* (1842), din care nu ni se dau probe (v. p. 46). Lipsesc şi lămuririle despre „Vînătoiúl de la Matra (sau) Casimir şi Eleonora" (p. 47). Foarte remarcabilă şi limba dintr'un *Hamlet*, culeş în traducere şi neîngăduită prefacere germană (pp. 48-9). Ar fi de cercetat şi comediile: *Vicleşugul fetesc* şi *Vicleşugul femeiesc (aceasta din urmă, originală, trebuie neapărat tipărită;* v. p. 55). *Atala* a lui Chateaubriand, trecînd pe la un translator neamţ, devine o tragedie (p. 55). Au haz unele din versurile răzleţe, ca acestea:

Trei muieri în adunare
Fac un tîrg de ţară mare (p. 50).

Alte bucăţi, între care cea despre ciumă şi *Adelaida*, în paginile 51 şi urm. O notă a lui Gavra îl mai arăta pe Barac ca autor al „Corăbierului celui d'intăiu" şi al „Lucreţiei" şi ca traducător, tot după nemţeşte, al lui Marmontel (p. 58). O alta vorbeşte de „Pruncii cei tăiaţi pe timpul revoluţiei francese", de prosa din „Pusnicul din insula Formentera" şi de *Din nenorocire pierdutul sau rătăcitul Băcanul, „dramă în prosă şi cu stihurire"* (p. 58).

La urmă de tot se dau părţi din opere inedite. În *Constantina* (p. 63) o merită atâtea întorsături populare ca aceasta:

Cînd s'au sculat vînturile
Din toate adîncurile
Preste Marea Baltică,
De părea că va să ningă
Şi cu vifor să atingă
Ziua cea mai falnică.

Ori:

.... turburata Mare
Cu corăbii pe spinare
Tot în valuri s'a umflat.

În special acest metru îi prieşte lui Barac.

Alte versuri le-am citat în *Ist. lit. romîne în veacul al XVIII-lea.*

De toată frumuseţa e limba din dialogurile piesei cu subiect portughes (p. 67 şi urm.). La pag. 75, rîndul ultim din stînga, trebuie, în loc de:

Gener a lu, pe care să:
Generalul lui, pe care.

www.dacoromanica.ro

Atala e prefăcută într'o piesă, cu foarte convenabile versuri pe alocuri (p. 77)

Rima e în de obşte foarte bogată. Vezi, de exemplu, la pagina 80:

... Să-şi lepede sarcina.
L-au născut cu toată truda,
Puindu-i numele Iuda,
Precum este datina.

O sumă de bune stampe împodobesc cercetarea.

Tipărirea integrală a ineditelor lui Barac e absolut necesară: pentru filolog e o comoară de limbă, pentru cetitorul obişnuit de la oraşe: adesea o plăcere, pentru cel de la ţară: poate cea mai potrivită hrană.

N. Iorga.

CRONICĂ

Pătrunzătoare idei asupra Islamului, religie orăşenească, pentru negustori, în notele d-lui William Marçais din *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions*, an. 1928. Se clădesc oraşe de veşnică durată supt acest impuls. Se observă, după Dussaud, strecurările arabe în Siria înainte de cucerirea ei de către Califi. Închiderea femeilor presupune oraşul, vălul nu merge la cîmp. Vechile culturi rurale dispar în folosul Mecei. Numai sedentarii pot serba Vinerea. Moscheia nu poate avea măcar coperişul spart. Mohammed, patron de caravane, nu iubia pe beduini, *al-a'râb*. Ei refusară impositul după moartea lui. Oricine poate face „hegira" sa părăsind pustiul. Laptele e proscris (p. 52). Anume interdicţii lovesc pe nomad. Moschei şi bazar merg împreună; alături, baia.

*

În aceleaşi *Comptes rendus* ale Academiei de Inscripţii din Paris, note despre imprimeria „xilografică" la Chinesi pe Rîul Albastrul încă înainte de secolul al IX-lea, dar numai de la 932 pentru „cărţile clasice". La 1041-9 încă Pi-Şeng fabrică „litere" de argilă de pus pe o formă de fier. Se trece la staniu, la lemn (pe la 1300), la bronz, în Coreia (1403). In Asia centrală xilografie de pe la 1200.

*

www.dacoromanica.ro

Un nou tip monetar, oriental, al lui Traian e semnalat în aceste Dări de samă ale Academiei de Inscripţii din Paris, an. 1928, p. 46.

*

D. Traian Brăileanu publică un volum *Politica* (Cernăuţi 1928) în care, lîngă multă sociologie, sînt pagini de interes pentru istorici.

*

O istorie a învăţămîntului agricol în lucrarea recentă *Şcoala superioară de agricultură Herăstrău-Bucureşti*, Bucureşti 1928. Începutul supt Vodă Ştirbei, la Pantelimon; director: C. Slătineanu, căruia-i urmează la 1857 C. N. Racotă şi la 1863 P. S. Aurelian; de la 1867 şi de silvicultură; era vorba de a fi aşezată la Văcăreşti; se opune Mitropolitul Nifon, care vrea să puie acolo Seminariul; de la 1869 la Herestrău; de la 1893 silvicultura trece la Brăneşti. De mare interes observaţiile d-lui Al. Nasta despre gospodăriile ţeraneşti în trecut şi în present.

*

D. Otto Folberth tipăreşte al doilea volum, *Întorsul*, din *Stephan Ludwig Roth, Gesammelte Schriften und Briefe*. Sînt ştiri de cel mai mare interes cultural pentru întregul Ardeal în aceste scrisori. Foarte frumoase formule de stil şi cugetări („Un mort este un predicator firesc al lucrurilor care se trec": „Vergänglichkeit"). Un studiu despre educaţie, în sens pestalozzian (şi versuri). Observaţii de gramatică. Elevul de la Yverdun ceteşte şi scrie şi franţuzeşte. O tesă despre esenţa Statului.

•

Industria şi bogăţiile naturale din Ardeal şi Banat, publicaţie a Camerei de Comerţ din Cluj, cuprinde bogate statistice.

*

În *Archeografo triestino*, seria a 3-a, XIV, p. 195, se continuă ştirile despre politica de colonii extraeuropene a Împăratului Carol al VI-lea.

*

În *Zavera din 1821 şi regimentul năsăudean* a d-lui Virgil Şotropa (din „Anuarul Institutului de istorie naţională" IV), ştiri cu totul nouă. La 24 Mart 1821 Curtea poruncia să se ajute guvernul muntean contra rebelilor şi să se combată acţiunea lui Alexandru Ipsi-

www.dacoromanica.ro

lant. Se bănuia că *Stoian Başotă, capelan militar, fost în serviciul corpului de voluntari sîrbi, desfiinţat la 1814, a trecut la Tudor. Era teamă,* spune generalul Schustek, ca nu cumva *„Vladimirescu să sădească duhul nemulţămirii şi al revoltei şi în provinciile mărginaşe şi mai cu samă între Valahii înrudiţi de aproape cu partisanii săi prin origine şi religie“ :* să se observe deci Romînii şi noii veniţi din Principate, mai ales preoţii. Nu se primesc decît lîngă hotar cei cu simple bilete de la staroşti. Se comunică şi desaprobarea Ţarului. Să se celebreze înăbuşirea revoluţiei din Neapole. Se desminte că Turcii din Brăila ar fi ucis niscaiva Moldoveni şi se arată că Paşa din Silistra îndeamnă pe păstorii ardeleni a dăinui pe malul drept. În lunie lupte în Carpaţii moldoveneşti cu eterişti răzleţi. O parte din ei capătă leafă la Dorna. La pagina 145: Bengescu, nu Benţescu.

*

D. Olimpiu Bontoş reuneşte articolele sale din „Societatea de mîine“ despre „Activitatea lui Slavici la „Tribuna“ din Sibiiu“ (Cluj 1927). Mica lucrare are orizont şi deosebite calităţi de formă. Privirea scriitorului iese din cercul îngust al multor cercetări oarecum „protocolare“, obişnuite în Ardeal. E începutul acelor studii cultural-istorice despre fapta cea adevărată alor lor pe care ni le datoreşte noua generaţie întru cît va scăpa de ambiţii politice premature.

*

În *Şoimii,* IV, 9-10, d. N. Sulică presintă după nişte acvarele ale lui Valentin Franck tatăl, din Reghinul Săsesc (1590-1608), stemele lui Radu Şerban şi lui Nicolae Petraşcu, fiul lui Mihai Viteazul, cu data de 1616, ambele. Pictorul a introdus modificări (crucea pe capul vulturului, care ţine în plisc un inel), şi iscălitura latină a lui Radu-„Radulian“.

*

În *Graiul Românesc,* II, 6, d. Dimitrie Ţopa presintă vicisitudinile elementului românesc bucovinean între 1780 şi 1918. Interesant că plutaşii huţuli zic încă malului de spre Bucovina: „mal românesc“.

*

Cu privire la Vlahia balcanică, în cronica insulei Cipru de Amadi se vede, la 1309, Toma de la Sola (Salona) care fuge

www.dacoromanica.ro

înaintea lui Hugues de Brienne „in Blachia, in casa de la sua figlia, che era moglie del signor de Blachia“ (ed. René de Mas Latrie, în *Documents inédits*, p. 296).

*

Note asupra istoriei Maramureşului, în *Gazeta Maramureşană*, IX, n-le 25 şi urm.

*

În *Analele economice şi statistice*, VI, 5-6, un studiu al d-lui Ioan C. Filitti despre „Reforma fiscală a lui Constantin-Vodă Mavrocordat“. E o lucrare foarte bine studiată şi de o perfectă claritate. Se înlătură raportul între liberarea ţeranului şi instituirea scutelnicilor (p. 86). Cu cea mai mare atenţie se caută urmările, în mare parte necorespunzătoare, ale reformei.

*

Fundaţia Ossoliński publică, supt direcţia d-lui Kutrzeba, un volum miscelaneu despre Danzig — Gdańsk *(Gdańsk, praca zbiorowa)*, Liov-Varşovia, Cracovia, 1928.

Materia e împărţită în aşa fel încît istoria sau consideraţiile economice sînt laolaltă. La urmă descrierea oraşului actual. Adaus despre artă şi literatură. Păhare în genul celor de la paginile 397 şi 402 nu lipsesc la noi, ca şi talerul de la pagina 403. Despre monede. Multă bibliografie şi foarte frumoase ilustraţii.

*

În Emil Sigerus, *Vom alten Hermannstadt*, I (Sibiiu 1922), p. 211, palatul lui Zenobiu Pop (1828). E vîndut la 1832. De la pagina 70 înainte a vol. II, ziarul fiicei agentnlui Hakenau din Bucureşti, plecată de acolo din causa ciumii (1826). Iar menţiunea lui Popp, şi a lui Sakellario. Acolo şi Grigore Brîncoveanu (dar nu Domn!) cu soţia şi nora, p. 733. D-na Popp, *ibid.* Şi un „Vladuzi“, *ibid.* Popp, în grădină, face pe ermitul, p. 76. Moartea lui Filip Caudella, născut în Moravia, organist la Viena, profesor la Weselenyi lîngă Sighişoara, profesor şi la Sibiiu, p. 77. Casa lui Sakellario († 1840), pp. 79-80: e reşedinţa Mitropolitului nostru, după ce a fost şcoală de fete. Pictorul Trenk, p. 109 (German, care iea o Săsoaică).

*

Între proverbele în legătură cu Dacii, *Davum agere*, „a te face că nu pricepi“, îl citează şi Erasm, în *Ciceronianus*.

*

www.dacoromanica.ro

Veteranus în sens de *bătrân*, în *Liber pontificum Ravennae*, ed. Muratori, p. 59: „Quia pauci sunt veterani qui sciunt". Tot acolo: hostis = oaste: „Theodoricus cum hostibus suis", p. 66. Pentru soție-*socia*, p. 240. În Analele carolingiene: „post amissam hostem" (an. 872).

*

În lucrarea d-lui Jacques Zeiller, *L'empire romain et l'Église* (vol. V din „Histoire du Monde, publiée sous la direction de de M. E. Cavaignac"), Paris 1928, un prim capitol discută basele creștinismului, raportul Evangheliilor cu Epistolele Sf. Pavel, autenticitatea acestora. Al doilea trece la persecuții, considerate mai mult din punctul de vedere al Imperiului (largă întrebuințare a operei, așa de frumoase, a monseniorului Duchesne). În al treilea, era constantiniană: și aici încrederea în convertirea lui Constantin-cel-Mare, recunoscînd totuși — pp. 61-2—ce se opune la această tesă; acordă și privilegii cultului eleusinian; creștinismul putea să nu fie de bună politică *la țară*: în orașe era însă; la p. 65 observația că: Noua Romă nu era o simplă *sedes*, ci un *caput Imperii*; era însă, la început, o intenție creștină? Largă analisă a schismei donatiste, a arianismului: aici d. Zeiller e în domeniul său cel mai sigur; importanța arianismului pentru a pregăti marea schismă, pp. 79, 81. Caracterul de *pontifices* sau *pontifices incliti* a Împăraților de Răsărit, de la Teodosiu cel Tînăr la Anastasiu, p. 85, nota 1. În capitolul IV creștinismul la vecini și la barbari: se admite și aici, ca și în „sintesa" noastră, că „l'Europe du moyen-âge n'a commencé d'exister que quand il y eut partout en Occident des royaumes catholiques à populations fondues". De la capitolul V se încep „provinciile creștine" cu Palestina și Siria. Egiptul e presintat în capitolul VI. Capitolul VIII cuprinde „peninsula elenică" și Constantinopolul. Ne interesează în special al IX-lea: „provinciile dunărene". În capitolul X Galia și Bretania (Marmoutiers să fie Martini Monasterium?; v. p. 245), în al XI-lea: Spania și Africa, în al XII-lea: Roma și Italia.

*

În *Transilvania*, 59, 5, d. Șt. Bezdechi traduce paginile lui Nicolaus Olahus despre Romîni, despre căpeteniile lor și despre legătura lui cu dînsele. Cu cît avem azi la îndemînă, nu poate fi deslegată încă enigma acelui „Manzilla" de la Argeș, din care

www.dacoromanica.ro

şi din sora lui Ioan Hunyadi, Marina, se trage scriitorul. „Manzilla“ ar putea fi şi „Manuilă“ şi „Momcilă“; se credea odată că e Mînjilă, ceia ce nu-mi mai pare să aibă un sens. — Note despre „cetatea lui Negru-Vodă“ din Ţara Oltului, lîngă Breaza: ele sînt folositoare, dar nu implică şi autenticitatea descălecării, cum pare a crede autorul, care semnează: George Şerban. — Descrierea bisericii de la Vălcele, în Secuime (şi un candelabru de la contele Scarlat Rosetti). — O scrisoare din 1861 a lui Papiu Ilarian (Bărnuţ contra Unirii Principatelor).

Tot în *Societatea de mîine*, la 15 Maiu 1928, d. Şt. Bezdechi revine asupra lui Nicolaus Olahus pentru a-i fixa importanţa în studiile elenice. Se continuă articolul d-lui C. Pavel despre şcolile din Beiuş.

*

În *Revista societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău*, XVIII, pe lângă câteva statistici publicate de d. Constantin N. Tomescu, biografii, aproape indiferente pentru noi, ale ultimilor episcopi ruşi de Chişinău.

*

De d. Alexandru Boldur, *Unirea Basarabiei (analisa psihologică a evenimentelor)*, Chişinău, 1928. Se caută a se fixa partea reală pe care a avut-o în Unire spiritul basarabean. Ar fi de dorit să se afle mijloacele pentru tipărirea întregii lucrări din care e scos acest capitol.

*

În publicaţia basarabeană a d-lui Eugen Giurgea, la pagina 145, documentul inedit din 11 August 1479 al lui Ştefan-cel-Mare, prin care se întăreşte o vînzare în satele Grozeşti şi Măneşti. La p. 147 alt document are acest cuprins:

† Adecă eu Eftimie şoltuzul şi cu 15 părgarii den târg den Hotin scriem şi facem ştire cu cestu zapis al nostru cum au venit înaintea nostră şi înnainte scaunului nostru de târg de Hotin Gligorie ginerele lui Tancic şi cu femeia sa cu Prodana, fata lui Tancic, de nime nevoiţi nice asupriţi, ce de bună voia lor, şi au vândut a lor diriaptă ocină şi moşiia ce să cheamă Mătniuvca, ce este între hotarul Hotinului şi al Trenedobouţilor *(sic)*, care moşiie au fostu danie moşul Prodanii de la Petră-

www.dacoromanica.ro

Vod; deci ei au vândut acè moşiie ce mai sus scriem dumisale giupânului Gheorghiţă Şepteliciu dereptu 100 de lei, ca să fie dumisale diraptă ocină să *(sic)* moşiie, să cuconilor dumisale, şi nepoţilor dumisale, să strenepoţilor dumisale. Şi la aciastă tocmală au fostu mulţi feciori de boeri: dumnelui ...til Bărvina biv părcălab, şi Statie vamăşul, de Hotin, să Alecsa vamăşu, şi Mirce, şi Alecsandro, şi mulţi omini buni de târgu de Hotin. Dice noi, văzându .. să platâ deplin, pus-am pecete oraşului, şi spre mai multă credinţă şi boerii s'au iscălit, ca să să ştie. U Hotin, vlt. 7170, Mai 15.

Pecetea cu hangerul şi сіа печат... ю.

(iscălitură neînţeleasă,
afară de Gorţe, etc.)

Interesantă observaţia, la 1910, a unui Polon că Rutenii au primit felul de viaţă şi manifestare ai Românilor (p. 149). Pretutindeni se constată o răpede romanisare (p. 150).

Un foarte rar act e acel de la pagina 151 al pîrcălabului de Orheiu. După cît se poate înţelege din fotografie, el are următorul cuprins:

Eu (?) Trutrilă (?) ...nul prăcălabul de Orheiu şi Chirica vamăşul şi şoltuzul cu [12] prăgari şi Chiracol văta[hul] de sineţari şi Gligorie Dră[ghinici] şi Vasilie Drăghinici şi N... neguţătoriul şi Bosii şi Bogza (?) şi Turčac şi Milaş şi Hilip şi Bischezea şi Nistor ce au fost şoltuz, şi mulţi oamini buni orăşeani den târgu den Orheiu scriem şi mărturisim cum au vinit înnaintea noastră Badiul ficiorul lui Miron den Morăzeani, nepotul Gatonei, şi au vândut Gligorcei Durac prăcălabul parte sa de ocină den sat den Morozeani, ce i să va alegea partea lui, şi den... *(rupt)* pră şi den ţarină şi din făn şi din pomete şi din tot ce să va aleagea partea lui v... [şi au vându]tu-o dereptu unsprădzeace mascuri de jăr, preţuluiţi căte patru zloţi bătuţi, de nimea asuprit sau s'ilit, ce de bună voia sa au vândut. Deci noi, vădzindu aciastă bună tocmală a lor, noi pre mai mare credinţă şi bună dereptate pus-am pecete oraşului şi ne'm pus şi peceţile noastre, ca să să ştie. U Orhei, vlt. 7144, Ap. 4.

Multe peceţi lîngă a oraşului cu un cal (inscripţie neceteaţă). Iscăleşte şi Goga d... nisar.

Hărţi şi diagrame, la sfîrşit.

*

www.dacoromanica.ro

În cartea d-lui I. Petrovici, *Felurite, probleme şi oameni, evenimente, note de drum* (Bucureşti 1928), fine caracterisări ale lui Al. Marghiloman şi lui Take Ionescu ca oratori.

*

În O. Tafrali, *Izvoarele istoriei Grecilor şi Romanilor, privire generală* (Iaşi 1927), foarte folositor instrument de lucru pentru studenţi, o bună bibliografie arheologică precede. Biografiile sînt, cum o spune şi autorul, prelucrări. Se uită, la pagina 27, traducerea lui Herodot în românească secolului al XVII-lea. Caracterisările nu sînt cuprinzătoare (v. la pag. 49: Xenofont e „un general îndemânatec, înţelept, bun moralist şi socratic"). Cum se poate zice, de-a dreptul după franţuzeşte: „Numancei", în loc de „Numanţiei" (p. 75; în tablă e: Numancia). Bizantini sînt cuprinşi şi ei până în epoca lui Iustinian, dar ce se poate înţelege din cîteva pagini despre dînşii (Procopiu — de ce Procopios? — nici două întregi; pp. 130-1)? La pagina 149: Paciaudi, nu Paciandi. Şi în Torremuza e o greşeală de redare. Chiriac de Ancona îmi pare că trebuie scris Cyriac, nu „Ciryac", p. 148. „Tripezi" nu e românește, ci tripozi sau trepiezi, dacă o luăm pe franţuzeşte. La Romani poeţii sînt trecuţi între izvoarele istorice, ceia ce ni se pare a merge prea departe. Chauci nu poate da *Chauchi* (p. 211), decît prin francesul Chauques. La scriitorii „Istoriei Auguste" problema autenticităţii, mai ales pentru că avem a face cu Vopiscus şi mărturia lui despre evacuarea Daciei de Aurelian, merita altă întindere (v. pp. 225-7).

*

În *Propilee literare* din Maiu d. Nestor Urechiă face o largă dare de samă despre amintirile privitoare la ţerile noastre ale carătaşului turingian E. Ch. Döbel, *Des Wagnergesellen E. Ch. Döbel Wanderungen im Morgenlande*, Gotha 1843; călătoria s'a făcut în 1830. Vine pe la Predeal, se opreşte la mănăstirea Sinaii, la Posada (după identificarea autorului) şi ţea prin Comarnic şi Cîmpina, mai pe jos, mai în trăsuri gratis, drumul Bucureştilor. Facsimile al paşaportului său cu vizele culese în drum. La Bucureşti întră la carătaşul german Joseph Weiss.

*

În numărul din 1-iu Maiu, de d. P. Georgescu, o istorie a matematicei la Romîni, de la Spiru Haret şi de la d. D. Emanuel înainte.

*

www.dacoromanica.ro

În *Revue de Genève* pe Maiu, scrisori, din 1905, ale lui Nicolae al II-lea către mamă-sa. Constituţia e acordată după tulburări şi cu multă părere de rău. Se aprobă progromurile şi acţiunea populară sîngeroasă contra revoluţionarilor, asediaţi în casele lor şi ucişi la ieşire. Bucurie că foamea isprăveşte grevele, pe care miniştrii nu-s în stare a le potoli. Temere de mişcările ţeranilor pentru pămînt. Energia pare a o represinta el, Ţarul, care va da mai tărziu dovada unei totale neputinţe de a reacţiona. Îi pare rău că Witte nu e „un om grozav de energic şi despotic" *(sic)*. Guvernatorii trec supt steaguri roşii! La Sevastopol marinarii şi soldaţii se răscoală şi trebuie supuşi cu canonade şi asalt. Douăsprezece jurnale sînt oprite şi ziariştii daţi în judecată. 3.000 de oameni pier în ciocnirile din Moscova. Letonii şi-au făcut un fel de autonomie; se pradă moşiile baronilor (arme sviţeriene şi englese). Şi în Curlanda răscoală: poduri aruncate în aier; linii stricate. „Teroarei trebuie să i se răspundă cu teroarea." Evreii şi Polonii sînt presintaţi ca instigatori. „Witte s'a schimbat cu totul după evenimentele din Moscova: acuma vrea să spînzure şi să împuşte pe toţi. N'am mai văzut aşa cameleon, nici aşa om care să-şi schimbe părerile ca dînsul. Prin această însuşire a caracterului său nimeni nu mai are încredere în el; s'a ruinat cu totul în ochii lumii întregi — afară poate de ai Evreilor străini."

*

În *Peninsula Balcanică*, VI, 2-4, o scrisoare, din 1880, a lui Dimitrie Brătianu, ca ministru la Constantinopol, stăruind pe lîngă V. A. Urechiă pentru trezirea causei macedo-romîne.— De d. Th. Capudan, note despre începuturi de învăţămînt la Meglено-Romîni.

*

În *Orpheus*, IV, 2, de d. G. Guţu, note despre ridicula traducere a *Eneidei* în 1805, de Vasile Aaron. — Curioase etimologii celtice în nomenclatura românească de d. Ioan Bileţchi Albescu. Despre ruinele din Dacia de d. Pamfil Georgian.

*

În *La Revue des vivants*, scrisori inedite ale lui Diderot despre călătoria lui la Petersburg în 1773.

N. I.

www.dacoromanica.ro

ABONAMENTUL : 120 de lei pe an.

Manuscriptele se trimet d-lui N. Iorga
Bucureşti, Şoseaua Bonaparte, 6.

www.dacoromanica.ro